

Immanuel Wallerstein

Dünya Sistemi ve Afrika

Çeviri: Ata Mert Binicioğulları

Dünya Sistemi ve Afrika

Immanuel Wallerstein

Çeviri: *Ata Mert Binicioğulları*

Aryen Yayınları || 49

Kuram - Siyaset || 01

Dünya Sistemi ve Afrika

Orjinal İsmi: The World-System And Africa

(Copyright @ Diasporic Africa Press 2017)

Immanuel Wallerstein

Çeviri: Ata Mert Binicioğulları

Genel Yayın Yönetmeni: Roj Agir

Editör: Kemal Taylan Abatan

Redaksiyon: Aryen

Son Okuma: Mahirali Aladoğan

Kapak Tasarımı & Mizanpaj: juji tasarım

1. Baskı: Ankara - Aralık, 2020

ISBN: 978-605-06045-9-7

Aryen Yayınları:

Güzeltepe Mah. Abidin Daver Sok. No: 7/1 Çankaya/Ankara

e-mail: aryenyayinlari@gmail.com - **web:** www.wesanenaryen.com

facebook.com/aryenyayinlari

Sertifika No: 49258

Baskı:

Ceylan Matbaa

Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi, No:83/317-318-319

Zeytinburnu/İstanbul **Tel-faks:** 0212 613 10 79

Sertifika No: 40933

Copyright© 2020 Aryen Yayınları

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları Aryen Yayınları'na aittir. Aryen Yayınları'nın izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri elektronik, mekanik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Dünya Sistemi ve Afrika

Immanuel Wallerstein

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler.....	7
Giriş.....	9

BÖLÜM 1

KAPİTALİST DÜNYA SİSTEMİNİN YAPISAL KRİZİ: AFRİKA ÜZERİNE ETKİSİ

I - Afrika ve Dünya Sistemi: Bağımsızlıktan Bu Yana Ne Değişti? 13	
II - Dünya Ekonomisinde Afrika'nın Güneyi 1870-2000?.....	27
III - ANC ve Güney Afrika: Özgürlük Hareketlerinin Geçmişi ve Geleceği	39
IV - Afrika Ne Umuyor? Dünya Ne Umuyor?.....	61

BÖLÜM 2

KİMLİK POLİTİKALARININ YÜKSELİŞİ: DÜNYA SİSTEMİ BAĞLAMINDA AFRİKA'NIN AÇMAZLARI

V - Bir Halktan Olmanın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik, Etnisite	93
VI - Kalkanmacılıktan ve Küreselleşmeden Sonra Ne Var?.....	117
VII - Grupları İsimlendirmek: Kategorileştirmenin ve Kimliklerin Siyaseti.....	143
VIII - Modern Dünya Sisteminde İslam'ın Siyaseten İnşası	165

BÖLÜM 3

AFRİKALI DÜŞÜNÜRLERİN BAKIŞ AÇILARI

IX - Epistemoloji Üzerine Bir Yorum: Afrika Nedir?	187
X - Çalışmalarında Afrikalı Araştırmacının Gelişen Rolü	191
XI - Basil Davidson'un Afrika Yolculuğu.....	203
XII - Walter Rodney: Tarihi Kuvvetlerin Sözcüsü Olan Tarihçi .	211
XIII - Dünya Sistem Çözümleyicisi Olarak Oliver C. Cox	229
XIV - Fanon'u 21. Yüzyılda Okumak	249

Teşekkürler

Yazar ve yayıncı bu derlemedeki daha önce yayınlanmış denemeler için teşekkür eder: "How Much Change Since Independence?" içinde G.M. Carter & P. O'Meara, ed., *African Independence: The First Twenty-Five Years*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1985, 330-338; (William G. Martin ile), "Southern Africa in the World-Economy, 1870-2000," içinde R. E. Mazur, ed., *Breaking the Links*. Trenton, NJ: Africa World Press, 1990, 99-107; "The ANC: Past and Present of Liberation Movements," *Economic and Political Weekly*, XXXI, 39 (28 Eylül 1996), 2695-2699; "What Hope Africa? What Hope the World?" içinde A. O. Olukushi & L. Wohlgemuth, ed., *Road to Development: Africa in the Twenty-first Century*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, 1995, 68-84; "Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity," *Sociological Forum*, II, 2, 1987, 373-388; "After Developmentalism and Globalism, What?" *Social Forces*, 2, 2005, 321-336; "Naming Groups: The Politics of Categorizing and Identities," *Review*, XXX, 1, 2007, 1-15; "Political Construction of Islam," içinde K. Samman & M. Al-Zo'By, ed., *Islam and the Orientalist World-System*. Boulder, CO: Paradigm, 2008, 25-36; "A Comment on Epistemology: What is Africa?" *Canadian Journal of African Studies*, XXII, 2, 1988, 331-333; "The Evolving Role of the Africa Scholar on African Studies," içinde Im-

manuel Wallerstein, *Africa and the Modern World*. Trenton, NJ: AfrikaWorld Press, 1986, 3-9; "Basil Davidson's African Odyssey," *Third World Review*, I, 3, 1985, 8-9; "Walter Rodney: The Historian as Spokesperson for Historical Forces," *American Ethnologist*, XIII, 2 Mayıs 1996, 330-337; "Oliver Cox as World-Systems Analyst," in H. H. Hunter, *Sociology of Oliver C. Cox*, Vol. II. Stamford, CT: JAI Press, 2000, 171-183; "Reading Fanon in the Twenty-first Century," *New Left Review*, n.s., No. 57, Mayıs-Haziran 2009, 117-129.

Giriş

Otuz sene önce Afrika'nın dünya ekonomisindeki rolü üzerine denemelerimin bir derlemesini yayınladım. Başlığı *Afrika ve Modern Dünya* idi. O zamandan bu yana hem Afrika'da hem de dünya sisteminin bütününde çok fazla şey yaşandı. Bir başka denemeler kümesini de bir araya getirmenin zamanı gelmiş gibi duruyor.

Bu derlemede üç meseleyi tartışacağım: İlki benim modern dünya sisteminin yapısal krizi olarak adlandırdığım şey. Neredeyse beş yüz yıldır modern dünyayı şekillendiren kapitalist sistemden, halefi olacak sisteme veya sistemlere tekil dönüşüm sürecinde olduğumuza inanıyorum. Bu yapısal kriz bir 30-40 yıl daha devam edecek. İki muhtemel sonuç var; biri, şu an yaşadığımız sistemden daha iyi, diğeri daha kötü. Sonucu tahmin etmek imkânsız; ama mücadeleyi çözümleyebilir ve bunu etkilemeye çalışabiliriz. Biri William G. Martin'le beraber olmak üzere bu dünya çapındaki yapısal krizin Afrika'ya etkisini çözümlemeye çalıştığım dört deneme yazdım.

Ardından, geçtiğimiz otuz yılda öne çıkan bir siyasi duruş olan kimlik siyasetine dönüyorum. Sadece Afrika'ya özgü olmayan kimlik siyaseti, dünya sistemindeki her yerin siyasi mücadelelerinin merkezinde. Bu yaklaşımın Afrika'ya özgü açmazlarını dünya sistemi bağlamında değerlendirdiğim dört deneme yazdım.

Son altı denemede Afrikalı düşünürlerin hem dünya sistemindeki hem Afrika'daki güncel meseleler hakkında çözümlemeleri üzerine kafa yordum.

Afrika modern dünya sisteminin yapısal krizini çözmekte uygun ve önemli bir rol oynayacaksa, ilgili meselelere, yapılacak ahlaki tercihlere ve izlenecek siyasi stratejilere ilişkin entelektüel manada anlamlı ve iyi aydınlatılmış bir tartışmanın devam etmesi olmazsa olmaz. Bu derlemeyi, tartışmaya kendi katkım olarak sunuyorum. Bu, Afrikalı olmayan ama Afrika hakkında yetmiş yılı aşkın süredir yazan ve bölgeye dahlinden fazlasıyla şey öğrendiği iddiası olan birinden geliyor.

BÖLÜM 1

KAPİTALİST DÜNYA SİSTEMİNİN YAPISAL KRİZİ: AFRİKA ÜZERİNE ETKİSİ

I

Afrika ve Dünya Sistemi: Bağımsızlıktan Bu Yana Ne Değişti?

1945'lerden bu yana, Afrika'nın Dünya Sistemi içerisindeki yerine dair Afrikalılar ve Afrika çalışmacıları arasında çok az tartışma var. Mısır, Etiyopya, Liberya ve Güney Afrika -hepsi Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi- dışında tüm kıta, sömürge bölgelerinden oluşuyordu ve beş Avrupa devletinin resmen hükümranlılığı altındaydılar; Birleşik Krallık, Fransa, Belçika, Portekiz ve İspanya.¹ 1945'te bu bölgelerin yakın gelecekte egemen devletler olacağı ihtimal dâhilinde gözüküyordu. Eğer 1945'teki en militan Afrikalı bildirgeye -yani Manchester'daki Pan-Afrika Kongresi Bildirgesi'ne- bakılırsa, emperyalizme karşı çıkıldığı ve her türden özgürlüğün talep edildiği görülebilir; ama bu bildirmede dahi bağımsızlık kelimesinin etrafından dolanılmıştır.²

¹ Ek olarak Güney Afrika, Güneybatı Afrika'yı mandası altına almıştı ve eski İtalyan kolonilerinin hukuki statüsü savaş sonrası anlaşmada karara bağlanacaktı.

² Buna en yakın şey Kolonyal Haklar Bildirgesi'ndedir: "Kolonilerin halklarının, yabancı güçlerin sınırlamaları olmadan kendi Hükûmetlerini seçme hakkı olmalıdır." Şurada ek: Colin Legum, Pan-Africanism: A Short Political Guide (New York: Praeger, 1962), s.137.

1957, modern Afrika siyasi tarihinde genel olarak kilit bir yıl olarak görülür. Bu, Gana'nın bağımsızlığının, Sahra'nın güneyindeki ilk Afrika Devleti'nin -1957'de bu ayırım hâlâ sıkça yapılmaktaydı (ve Sudan bir şekilde Sahra'nın "kuzey"inde kabul ediliyordu)- bağımsızlığının ilan edildiği yıldır. Gana'nın bağımsızlığına giden yol, 1949'daki Anayasal Reform Komitesi (Coussey Komisyonu olarak da bilinen) Raporu'ndan anayasal açıdan izlenebilir. CPP'nin ve Kwame Nkrumah'ın 1951'de iktidara geldiği yerel özyönetim biçimi bu raporda önerildi. Eğer bu rapora bakılırsa, raporun bir ekinde şu ifade bulunur: "Komite üyesinin talebi üzerine dağıtılan bir makaleden alıntı". Felix S. Cohen tarafından yazılmış bu makalenin adı "Kolonyalizm³: Gerçekçi Bir Yaklaşım."⁴ Bir yandan çok "dengeli" olan bu değerlendirmede, diğer bir yandan Cohen kolonyal gücün iyi niyetlerine şüpheyle yaklaşılması gerektiğini vurgular.

Günümüzde kolonyal statü, genelde, uzun vadede bağımsızlıkla veya asimilasyonla sonuçlanacak geçici bir kurum olarak meşrulaştırılır. Bu teorideki tek zorluk ise, tıpkı John Maynard Keynes'in gözlediği gibi, uzun vadede hepimizin öleceğidir. Şu kesindir ki, kolonyal statünün sonlandırılmasının şiddetsiz bir biçimde işlenmesi en zor siyasi süreçlerden biridir...

Siyasi gerçekçilik ilkemize dönersek, yönetimin gücünün sadece kolonyal statünün varlığının veya terkinin belirlenmesinde değil; ama ayrıca özgürlük taahhüdünü

³ Ç.N. Her ne kadar dilimizde koloni-sömürge, kolonyalizm-sömürgecilik karşılıkları yerleşik olsa da, siyasi iktidarın herhangi bir biçimine sömürünün içkin olduğunu dışlayan ve kolonyalizmin sömürünün sadece bir biçimi olduğunu görmeyen bu çeviriye katılmadığım için kitap boyunca bu kavramı kullandım.

⁴ Birleşik Krallık, Koloni İdaresi, Altın Sahili: Anayasal Reform Üzerine Komite tarafından Majesteleri Valiye Rapor, 1949, Kolonyal No. 250, Londra: HMSO, 1949, Ek XIV, 100-104.

gerçekten yerine getirmek açısından da yozlaştırıcı bir kuvvet olduğunu gözlemleyebiliriz...

Buradan, güçten feragat etme kararının yerine getirilmesinin bu gücü elinde tutana güvenli bir şekilde bırakamayacağı çıkarılabilir.

Diğer yandan, Cohen “aborjinler”in liderliği hakkındaki şüphelerini de ifade eder.

Fakat şüphecilik sadece bir tarafa yönelmemelidir. Kolonyalizmin ortaya çıkardığı hastalıklar sadece yönetenlerle sınırlı kalmamıştır. Yönetilenlerde de buna denk inatçılıkta ve ciddiyette hastalıklar görülür. Bu hastalıkların başında: (1) yerli yalakalığı, bu hastalıkta yerli siyasetçiler, güç kırıntılarını dalkavukların, şakşakçıların ve satılıkların olağan alışkanlıkları ile elde eder; (2) falan fişmancılık, bu hastalıkta ise kendi insanları arasındaki liderlik makamlarını arzulayan, bir fikri dile getirmeyen davranışları gösterme fırsatı hiç olmayan yerliler, sadece ağzından çıkan gürültü temel alınarak takdir görür, seçilir ve beslenir; ve (3) hayırcılık, bunda ise her tür eylem fırsatından yoksun bırakılmış hasta yönetimin işleyişine dair sürekli bir karşı çıkma konumuna indirgenmiştir.

Son iki hastalığın birleşimi yöneten güce dair yaygın güvensizliği en güzel ve etkili şekilde ifade edenlerin buhran içindeki grubun liderliğe seçildiği bir durumu genellikle oluşturur. Böylesi bir liderliğin özyönetimi yahut gelecekte daha iyi şartları kabul etmesini beklemek çocukça olur. Yalnız görünüşe bakılırsa Sir Stafford Cripps, Britanyalılara güvenilmemesi konusunda kendi insanlarını uyararak -ki bu uyarılar, olayların gelişimi ile sıkça haklı çıkmıştır- lider konumlarına erişen Hintli

liderlerin kendi destekçilerine dönüp, “Britanyalıların verdiği sözlere şimdi inanılmalıdır.” demesini beklemiş. Böylesi bir durumdaki tüm seçenekler arasından tek akılcı yaklaşım yeni sorumluluk alanlarının yerli kontrolüne derhâl devredilmesidir. Böylesi bir çözüm sadece verilen sözlere güvenilme ihtiyacını aşmakla kalmayacak; ama ayrıca yerli liderliğinin karakterini de gerçekten yönetmenin alışkanlıklarını, zorluklarını ve sorumluluklarını aşılayacak ve böylece söylemde liderlerin yerine eylemde liderleri yerleştirerek, kaçınılmaz olarak değiştirecektir.

Nihayetinde gerçekçiliğimiz, dengeli bir hükümle sonuçlanacak ise, gerçekçiliğimiz kolonyalizmin alternatiflerini de kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Orta Amerika’nın “Muz Cumhuriyetleri” şu an kolonyal tabiiyet altındakilerin arzularının yöneldiği ideallere uygun bir durumu temsil ediyor mu? İç siyasetteki tepki kuvveti (iki kayda değer örnek vermek gerekirse; Edmund Burke ve W. R. Hearst) neden tabi kişilerin bağımsızlık hareketlerine çoğunlukla destek verir? Her iki sorunun da cevabının iktisadi emperyalizmin siyasi emperyalizme bağımlı olmak zorunda olmadığı ve hatta bazen siyasi emperyalizm tarafından ket vurulduğu gerçeğinin tanınmasında bulunabileceğini düşünüyorum. Böylesi ket vurulmalar ortaya çıktığında kolonyalizmin siyasi döneminin yok edilmesi iktisadi emperyalistlerin menfaatlerine olacaktır.

Neo-Kolonyalizmin bu konusuna, Kwame Nkrumah’tan on sene önce dalarak, bunu bağımsızlık sonrası siyasetin temel bahanesi yapacak olan Cohen şu sonuca ulaşıyor:

Öyleyse siyasi bağımsızlık tüm kolonyal sorunlara uygun bir cevap değil. İktisadi ve siyasi tahakküm ara-

sındaki farkı tanıyarak temel sorumuzu şu şekilde ifade edebiliriz: Siyaseten tabi kılmanın fenalıklarını özel iktisadi sömürünün fenalıklarını arttırmadan nasıl en aza indirebiliriz?

Ben bunu 1980’lerde yazarken, Cohen’in kilit meselelerin ne kadar farkında olduğunun, her ne kadar bunlara bakışı paternalist olsa da kolayca görülebildiğini düşünüyorum.

Bugün, bir kaç istisna dışında, Afrika’nın tamamı Birleşmiş Milletler’in (ve Afrika Birliği Örgütü’nün) üyesi ege-men devletlerden oluşmakta. Hal böyle olunca da şu an, 1945’e kıyasla daha çok Afrikalı siyasi özerkliğin olduğu iddiasına karşı koymak zor. Yani bu, bu dünya sisteminde; tüm siyasi aktörlerin bir nebze olsun devletler arası sistemin yapısal baskılarıyla (birçok devletin gücüyle; ama ayrıca güçlü iktisadi yığınların ve siyasi hareketlerin gücüyle de ifade edilen) sınırlı olduğunun doğru olduğundan emin olmaktır. Yine de, Afrikalıların dünya sistemindeki diğerleri karşısındaki gücünün aşırı düşük bir noktadan bir nebze yukarı bir noktaya ilerlediği kesindir; ama asıl soru ne kadar yükseldiği.

Nkrumah’ın, neo-kolonyalizm⁵’den bahsettiği sıralarda, Julius Nyerere Afrika’nın “yeni bir döneme girdiğini, Afrika’nın İkinci Talanı dönemini (ve Asya’nın da buna dâhil olduğuna inanıyorum)” ilan etti. Bu erken gelen ifadesini, epeyce klasikleşmiş Kuzey-Güney “bağımlılık” diliyle bitirdi:

Şu var ki uluslararası anlamda görüntü çok farklı. Sosyalist ülkeler arasındaki sınıfsal ayrım dahi büyüyor.

⁵ Kwame Nkrumah, Emperyalizmin Son Aşaması Yeni Sömürgecilik (Edinburgh: Thomas Nelson, 1965). [Gerçek Yayınevi, 1966: İstanbul]

Artık sadece zengin kapitalist ülkeler ve fakir kapitalist ülkeler yok, zengin sosyalist ülkeler ve fakir sosyalist ülkeler de var. Dahası, sosyalist ülkelerin kendisinin de daha geniş bir milletler cemiyeti içindeki “bireyler” olarak görüldüğüne ve daha önce kapitalistler tarafından işlenmiş suçların aynılarını işlediklerine inanıyorum. Zenginliği uluslararası düzeyde kapitalist amaçlar için, yani güç ve itibar elde etmek için kullanmaya başlıyorlar.

Ancak iç siyaset her ne olursa olsun ulusal zenginliğin, fakirliğin bulunduğu yerde yok edilmesi dışında bir amaçla kullanılmasının sadece bir sonucu olur. Sınıf mücadelesi ulusal bir düzlemde uluslararası bir düzleme aktarılır. Karl Marx’ın zengin ve fakir arasındaki kaçınılmaz çatışma öğretisi ulus-devletlerin içinde olduğu kadar uluslararası olarak da uygulanabilir.

İşte bu, dünyada oluşmakta olan ayrımdır – ideolojik değil, sınıfsal bir ayrım. Ve eğer ilan ettiğimiz sosyalist inançlarımıza uygun olarak şu an harekete geçmezsek; bu ayrımda, çatışmanın iki tarafında da hem kapitalist hem de sosyalist ülkeleri bulacağız.⁶

Dünya sınıf mücadelesi açısından bağımsızlık yılları hakkında ne söyleyebiliriz? Afrika 1945’e göre daha iyi mi yoksa daha kötü mü? Gelin iki cevaptan birine hızlıca var-mayalım. Bu görüldüğünden daha karmaşık bir soru.

Coğrafi bir bölgenin “durumunun iyileşmesi”ni değerlendirmenin zorlukları arasında şunlar sayılabilir: (1) kullanılan ölçütler, (2) karşılaştırmanın yapıldığı diğer

⁶ Julius K. Nyerere, Freedom and Unity (London: Oxford University Press, 1967), 205, 208. Bu ilkin 1962’de Dünya Gençlik Konferansı’nda yapılmış ve daha sonra Moshi’de 4 Şubat 1963’te Afro-Asya Dayanışma Konferansı’nda genişletilerek tekrar edilmiş bir konuşma.

bölgeler, (3) incelenen zaman-yapısal süreç ve (4) çizilen tarihsel yol. Bu sorulara cevap vermeme izin verin.

Kim ve ne ölçülecek? Kim cevaplaması kolay bir soru değil. Kalkınmaya ilişkin sosyal bilimlerin geleneksel ölçü birimleri bir devletin kendine özgü nitelikleridir: GSMH veya kişi başına düşen GSMH, dış ticaret yapısı, nüfus. Eğer bu sayılara bakılırsa, Afrika hiç de iyi gözükmez. Afrika'nın GSMH, ihracat veya ithalat artışı 1965-1977 arasında ve düşük gelirli ülkeler arasında Asya'nın altında kalır. Orta gelirli ülkeler arasında "Sahra altı" Afrika aynı dönemdeki en düşük büyüme oranına sahiptir. Eğer 1960-1990 arasındaki (öngörülen) kişi başına düşen GSMH artışına bakılırsa, yine tüm diğer gelişmekte olan ülkelere, endüstrileşmiş ülkelere ve merkezî planlanan ekonomilere göre düşük olduğu görülür.⁷

Ama bunların uygun istatistikler olup olmadığından şüphe edilebilir. Doğrusu bunlar önemli iç kötü dağılımları gizleyebilir. Örneğin; gelişme genelde nüfusun en üstteki onda birlik kısmında olabilir. Sorun, hiç kimsenin bu olguyu gerçekten ölçebilmemiz için uygun olan veriyi toplamamasıdır. Örneğin "emekçi kesimin" gelirinin salt ve nispi artış oranlarının ölçümü için tüm karşılaştırmalı hane gelir miktarlarını (tüm kaynaklardan ve tüm şekillerde) isteyebiliriz.⁸ Ya da aynı çalışan kesimin haftalık veya yıllık gerçek çalışma saatlerinin karşılaştırmalı verisini isteyebiliriz. Böylesi bir veriye sahip olmadığımızdan, bu kesimin refahının karşılaştırılmasında sadece oldukça

⁷ Bkz. 11 ve 13 numaralı tablolar, Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu, 1979 (New York: Oxford University Press, 1979), ss. 11 and 13.

⁸ Bunun ölçümüne ilişkin kuramsal tartışmalara dair, Amerika Birleşik Devletleri'nden ve Afrika'nın Güneyi'nden verilerle: bkz. Immanuel Wallerstein, William G. Martin ve Torry Dickinson, "The United States and the World: Theses and Findings," Review, v, 3, Kış 1982, 437-458.

dolaylı göstergeler kullanabiliriz. Bu dolaylı ölçümlerden biri de kıtlık ve yetersiz beslenme oranlarıdır.

Kıtlığın öncelikle, Sahel-Etiyopya kuşağındaki ülkeleri 1968-74 arasında ve daha sonra Afrika'da daha güneyde kalan bir kuşaktaki ülkeleri son bir kaç yılda ciddi biçimde vurduğu açıktır. Hindistan alt-kıtasında, Orta Amerika'da ve başka yerlerde benzer ağırlıkta kıtlıklar olduğu söylenebilir. Ama Kuzey'de böylesi bir şey olmamıştır. Ve her ne kadar hiç kimse oturup en ince ayrıntısına kadar niceliksel bir karşılaştırma yapmamışsa da böylesine eşitsiz dağılmış kıtlıkların, Kuzey'in ve Güney'in emekçi kesimleri arasındaki gerçek gelir ve gerçek yaşam tarzı uçurumunun arasını açtığı muhakkaktır.

Sahel kıtlığına ilişkin oldukça geniş yazın, kuraklığın kıtlığa dönüşümündeki sosyo-ekonomik unsurlara dair yapılan vurgudaki bariz farklılıklara rağmen, bununla uyumludur. Lofchie'nin ifadesiyle, "Bağımsız Afrika'nın yakın zamandaki tarımsal sicilinin gıda üretiminde istikrarlı bir başarısızlık olduğu, ... [ama] endüstriyel tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde hızla gelişen başarılardan biri olduğunda" uzlaşmıştır. Lofchie'ye göre bu bir çelişkidir.⁹ Diğerlerine göre ise endüstriyel tarım ürünlerinin genişlemesi, besin ürünlerinin üretimindeki düşüşle doğrudan bağlantılıdır.¹⁰

Zamanın nasıl süregittiğine gelirse, tarihte ne kadar geriye gidilirse; bugün kapitalist dünya ekonomisinin çekirdeğinde yer alan kişilerle kendilerini çeperlerde bulan

⁹ Michael F. Lofchie, "Political and Economic Origins of African Hunger", Journal of Modern African Studies, XIII, 4 Aralık 1975, 554.

¹⁰ Bkz. Nicole Ball, "Understanding the Causes of African Famine", Journal of Modern African Studies, XIV, 3 Eylül 1976, 517-522; R. W. Franke and B. H. Chasin, Seeds of Famine: Ecological Destruction and the Development Dilemma in the West African Sahel (Montclair, N.J.: Allanheld, Osmun & Co., 1980); Comité d'Information Sahel, Qui se nourrit de la famine en Afrique? (Paris: Maspero, 1975).

kişiler arasındaki gerçek gelir ve gerçek yaşam tarzı farklılıkları arasındaki uçurumun azaldığı görülür. Eğer zamanla genişleyen uçurum 1945-67 arasında dünya ekonomisinin fevkalade hızda artışı sırasında daralmadıysa, mevcut uzun iktisadi durgunluk sırasında bu ayrımın daha belirginleştiğinden başka bir şey yaşandığına inanmak zordur.

Soru şudur, bağımsızlık uçurumun genişlemesini herhangi bir şekilde yavaşlattı mı? Afrika milliyetçiliğinin ana motiflerinden birisi, eğer “siyasi âlemi” (Nkrumah’ın ifadesiyle) kontrol edilebilirse, iktisadi iyileşmenin de takip edeceği anlayışı tabii ki de bir umuttu. Bir açıdan buna ilişkin bir şey söylemek için çok erken. Afrika bağımsızlıklarının tarihleri 1960 civarındır. Bunu 2010’da veya hatta 2060’ta değerlendirmemiz belki de daha iyi olur. Ama ilk sonuçlar gösteriyor ki, “dekolonizasyon”un 1945’te herhangi birinin öngördüğünden birçok açıdan daha kolay bir süreç olmasının nedenlerinden birinin, bu olduğu sonucuna varmaya itmeye yetecek kadar heves kırıcı – ve burada Afrikalı siyasi hareketlenme ve savaşımın bu hedefe erişmedeki kilit ve zorlu rolünü reddetmiyorum – belki de çekirdekteki ileriye gören politika üreticiler, “her şeyin metalaştırılması” sürecinin (ve bu sebeple dünya ekonomisinin kutuplaşması sürecinin) “yerli” hükûmetlerle daha yavaş değil, daha hızlı ilerleyeceğini düşündüler. Eğer böyleyse, bu durum kapitalist dünya ekonomisinin başlangıcından beri devam eden tarihsel gidişata da uyar.¹¹

Daha da kötüsü, “yerlileştirme”nin dünya kapitalist sisteminin standart sınıf yapısının içsel düzenini derinleştiren ve katılaştıran bir yol olduğu ve uçurumu hem ülke içinde hem de dünya çapında genişletmenin bir yolu olduğu iddia edilemez mi? Hakikaten de her yerde olduğu

¹¹ Bkz. “Tarihsel Kapitalizm” adlı kitabımın 1. bölümü (Londra: New Left Books, 1983). [Metis Yayıncılık]

herkesçe bilindiğinden bu iddia edilebilir. Tanzanya'da söylendiği şekliyle “waBenzi”ye şimdiye kadar hiçbir yerde ciddi biçimde karşı çıkılmadı.

Öyleyse Afrika bağımsızlığı için verilen mücadele de-vasa bir kendini aldatma vakası mıydı? Hayır, hiç de değil; ama bunu görmek için hemen yukarıda tartıştığım kasvetli iktisadi görünümüne değil, Afrika'daki siyasi mücadelenin dünya çapındaki siyasi etkilerine bakmamız gerekir.

Afrika'da milliyetçiliğin yükselişi (ve daha yakın bir zamanda ulusal özgürlük hareketlerinin yaratılmasına dönüşümü), tabii ki de daha geniş bir meselenin parçasıydı. Bir seviyesiyle, batılı olmayan dünyanın, geç on dokuzuncu yüzyılda doruğa çıkan, Avrupa tarafından fethedilişine (ya da bir kaç durumda kısmi kolonizasyonuna) tepkiydi. “Avrupa”nın geri püskürtülmesi, böyle denebilirse, yirminci yüzyıl dünyasının merkezî kültürel temasıydı. Gerçek şu ki, kapitalist dünya ekonomisinde; Avrupa'da toplumsal hareketlerin, birçok Enternasyonalin ve Rus Devrimi'nin de dâhil edilmesi gereken, sistem karşıtı örgütlü faaliyet zaten vardı. Tüm bu sistem karşıtı hareketlerin müphem bir şekilde sistem karşıtı olması (ama tabii ki Afrika milliyetçiliğinin de); dünya sistem tarihini ve onun bütün yerel birimlerini veya alanlarını oldukça isabetli yollarla somut olarak etkilemiş, dünya çapında bir siyasi “kuvvet”in yaratıldığı gerçeğine gölge düşürmez.

Bir anlamda dünya sistemindeki sistem karşıtı faaliyetin toplam gücünü zaman içinde bir bütün olarak “ölçebiliriz”. Birçok kişinin umduğundan veya iddia ettiğinden daha az keskin şekilde olsa da, dünya sisteminin bütünü açısından eğrinin aşağı yukarı son 150 yılda istikrarlı bir şekilde yukarı yönlü olduğunu iddia edebilirim. Dünya çapında bu hareket karşısında; “devrim”in ya da belirli bir ülkedeki veya bölgedeki hareketliliğin ekonomik bölüm

veya insan yaşam tarzı açısından göze çarpan sonuçları olmaması, birikimli bir siyasi etki olarak katkısının değerini azaltmak zorunda değildir. Bu anlamda, Afrika'daki bağımsızlık hareketleri dalgasına ve Afrika Birliği Örgütü'nün birçok engele rağmen kurulmasına ve sürdürülmesine; dünya siyasi güç dengesini mevcut dünya sisteminin istikrarını zayıflatarak etkilediğinin hakkı teslim edilmelidir.

Yalnız burada “mandal” etkisi denebilecek bir noktaya gelmek zorundayız. Hiçbir toplumsal faaliyet belirsiz olmayan bir şekilde tek yönde gitmez. Çelişki tüm karmaşık yapıların içinde bulunur ve sistem karşıtı bir hareket çok karmaşık bir yapıdır. Evvela kaçınılmaz olarak geniş çapta farklı toplumsal geçmiş, toplumsal hedefleri olan ve farklı miktarda kendini adanmış kişileri tek bir toplumsal örgütün içinde bir araya getirir. İkincisi toplumsal değişimin bir aracı olarak bir örgüt yaratmak, erdemini de (etkililiği) günahını (aracın kullanan için sonuç haline gelmesini) da içinde barındırdığından, tanımı gereği aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık bir durumdur.

Bu ne anlama gelir? Bu, tüm sistem karşıtı hareketler açısından, “ara” bir hedefin başarılmasının, devlet gücünün mevcut dünya sisteminin hem altını oyduğu hem de yeniden güçlendirdiği anlamına gelir. Bu yeniden güçlendirme (Çin, Vietnam, Mozambik, Cezayir gibi) olağanüstü kitlesel hareketliliğin olduğu vakalarda dahi vardır. “Dekolonizasyon”un az çok başka yerdeki bir mücadelenin yan etkisi olarak gerçekleştiği Afrika'daki nice durum için evleviyetle doğrudur.

Mesele sahte niceliksel bir hesap yapmakta değil: yeniden güçlendirdiğinden daha fazla mı altını oyuyor, veya tam tersi, x yahut y durumunda? Daha önce söylediğim gibi fikrim açıkça şu; dünya çapında yeniden güçlendiril-

diğinden daha fazla altı oyuldu; fakat Afrika bölgesi kendi başına değerlendirildiğinde bunun doğru olduğunu söylemekte tereddüt ederdim. Mesele başka türlü. Toplumsal dönüşüm, birikimsel bir süreç. Aşağı yukarı 150 yıllık sistem karşıtı örgütlü faaliyetin mevcut aktörlerin toplumsal psikolojisi üzerinde toplu bir etkisi oldu.

Üç böylesi etki sayabiliriz.

1. *Başarı başarıyı doğurur. Eğer günümüzde SWAPO militanları büyük olanaksızlara rağmen kararlıysalar; bu durum kısmen onların yakın dönem Afrika tarihi okumalarının, onları kararlılığın karşılığını alacakları, eninde sonunda Güney Afrika rejiminin pes etmek zorunda kalacağı beklentisine götürmesindendir.*
2. *Başarı gerçekleri görmeyi sağlar. Bu başlıca kendi “devrim”lerini yaşadıklarını “hisseden” ülkelerde gerçekleşir. Devrim-sonrası durumun gerçekliği, “inananların” pek az arttığı ve kiniklerin bolca bulunduğu (kâr eden kinikler ve kendi kişisel dünyalarına çekilen kinikler) önceki beklentilerden birçok açıdan farklıdır.*
3. *Başarı, dünya üst kesimleri arasına korku salar. Genel bir toplumsal süreç olarak; toplumsal hiyerarşilerin en üstündekiler, muhalefete normalde birbirini takip eden üç şekilde tepki verirler. İlk olarak baskılar. Baskılamak artık işe yaramadığında, işbirliği yapma umuduyla taviz verirler. Ve bu da artık işe yaramadığında o eski meşhur slogana uyarlar: eğer onları yenemiyorsan, onlara katıl. Özellikle de kendi hiyerarşik üstünlüklerini, yine katmanlı bir yapıyla aynı sonuca varacak şekilde biçimini tamamen dönüştürerek korumaya çabalarlar.*

Üç sonucun hepsi, önümüzdeki yirmi beş-elli yılın kilit siyasi savaş meydanının devletler arası rekabet veya sınıf mücadelesinin klasik biçimleri (özel burjuva girişimciler, proleter endüstri işçilerine karşı) olmadığını; ama sistem karşıtı hareketlerin içi ve sistem karşıtı hareketler ailesinin kendileri olduğunu gösteriyor.

Bu, Afrika'nın çoğu kısmında oldukça bariz, daha dramatik ve uzun süre sürüncemede kalan popüler hareketliliğin olduğu ülkelerden bile daha bariz. Afrika'nın bağımsızlık sonrası (siyaseten alakasız darbelerle ikide bir kesilmiş) hükûmetlerinin nispi siyasi durgunluğu daha uzun sürmeyebilir. Soru şu; Afrika'da ciddi sistem karşıtı mücadelenin alacağı yeni biçim nedir? Örneğin nispeten yeni örgütler tarafından devlet gücünün edinilmesine öncelik hâlâ verilecek mi? Benim buna bir cevabım yok. Ama bu sadece Afrika'ya ait bir sorun değil. Çekirdekteki refah devletlerine ve fiilen "sosyal demokratlaşması"na karşı, gerekçesini ve stratejisini çözmekten çok uzak olan sözde Yeni Sol'un yükselişini gördük. Sosyalist cenahın rejimlerine karşı birçok farklı mücadele biçimleri bulma çabaları gördük, Solidarność¹² bunlardan en dikkat çeken; ama nihai biçiminden hâlâ çok uzak. Ve hâlâ ulusal özgürlük hareketlerinin gücü eline aldığı "dönem"i tamamlayan çeper bölgelerdeki ciddi soru, sırada ne var?

Neyin tehlikede olduğuna dair açık olalım. Alternatif mevcut kapitalist dünya ekonomisi ya da ütopyavari bir gelecek değil. Mevcut kapitalist dünya ekonomisi, kendi "başarıları"ndan doğan çatışmaların sonucu olarak bir süredir parçalanıyor. Asıl soru, sonrasında ne geleceği. Seçim, mevcut olandan farklı ama yine de hiyerarşik olan tarihsel bir hiyerarşik sistem ve nispeten hiyerarşik

¹² Ç.N. Polonya Halk Cumhuriyeti'nin yıkılmasına sebep olan CIA destekli Danzig Tersane İşçileri Sendikası

olmayan arasında yapılacak. Bence bu soru büyük çapta önümüzdeki yirmi beş yılın örgütlü mücadeleleri ile belirlenecek. Afrika birçok açıdan kilit bir bölge. Birçok tarihi sebepten ötürü Afrika, mevcut sistemi sürdürmek için çok şey yapmış olan “evrenselleştiren” Aydınlanma ideolojisine daha az tabi oldu.¹³ Bu sebeple de, en yaratıcı örgütsel yeniden düşünmenin ve yeniden değerlendirmenin bir kısmının orada gerçekleşeceği oldukça muhtemeldir. En azından bu umulabilir.

¹³ Bkz. a.g.e. 3. Bölüm

II

Dünya Ekonomisinde Afrika'nın Güneyi 1870-2000?¹⁴

Afrika'nın güneyindeki kişiler açısından stratejik meselelerin öneminden pek de şüphe edilemez. Geçtiğimiz yirmi beş yılda bölge savaşlarla mahvoldu. Afrika özgürlüğünün güney yönlü dalgası Afrika'nın güneyinin ileri karakolu denebilecek Kongo'daki Katanga'ya, Temmuz 1960'ta eriştiği andan itibaren bölgenin bir parçasında yerel veya kıta dışı kuvvetlerle askerî çatışma illa ki vardı. Angola ve Mozambik'in 1975'teki ve Zimbabwe'nin 1980'deki dekolonizasyonu dahi bir barış dönemini başlatmaya yeterli olmadı. Sahiden de Güney Afrika'da çoğunluk hâkimiyeti için olan mücadele arttı, Pretoria'daki karar alma mekanizmaları kuşatıldı, Pretoria komşu devletlere karşı gidecek daha da yoğunlaşan harekâtlar düzenledi. Sonuç, devletler arası çatışmanın en yüksek noktasına çıkması ve bu sırada ekonomik iyileşme umutlarının ertelenmesi oldu.

1945-sonrası dönemde Afrika'nın güneyi için mücadeleyi incelersek, üç ayrı özellik kendini gösterir. Birincisi Doğu-Batı mücadelelerinin doğrudan parçası olan bölge-

¹⁴ Bu deneme William G. Martin ile birlikte yazılmıştır.

ler dışında askerî ve siyasi çatışma istisnaidir. İkincisi, çatışma giderek ulusal mücadeleleri veya çabucak devreye giren bölgesel kuvvetleri ve aktörleri içinde barındıran giderek daha ulusötesi bir özellik gösterdi. Son olarak, yakın zamanda kolonyalizme karşı ve günümüzde çoğunluğun hâkimiyeti için bir araya gelmiş kuvvetlerce gösterildiği üzere; Batılı güçler, yerel çatışmaların daha geniş bölgesel menfaatlerini tehlikeye attığı ön kabulünden hareket ettiler. Bu üç unsurun herhangi biri kendi başına dahi dikkate değerdir. Hep birlikte Afrika'nın güneyindeki çatışmanın altında yatan, yapısal temelleri hakkında ciddi sorular soran bir bileşke sunuyorlar. Ulusal özgürlük için mücadele neden bu kadar uzun ve yoğun olmalı? Ulus içinde sınırlanmış çatışmalar neden bölgesel ve küresel güçleri de dâhil etti? Ve günümüzün ve yakın geleceğin bağlamında, bu tarihi örüntüler düşünülürse farklı aktörlerin önündeki seçenekler nelerdir?

Sadece günümüz olaylarının ve aktörlerinin detaylı analizi bu soruları cevaplayamaz. Buna ek olarak, stratejik eylemlere temel olan yapısal şartları da anlamamız gerekir, bunların ikisi de doğası gereği uzun vadeli veya kalıcıdır ve kısa veya orta vadede değişime tabidir. Bu da devamında basmakalıp “güvenlik” ve “kalkınma” kavramlarını yeniden biçimlendirmeye götürür. Eğer bu kavramlar kullanışlı olacaksa; hakiki “kalkınma”nın dünya ekonomisinin kutuplaştırıcı eğilimlerine karşı bir mücadele olarak ve “güvenlik” meselelerinin dünya sistemindeki sistem yanlısı ve sistem karşıtı kuvvetler arasındaki devam eden mücadelesine atıf yaparak tanımlandığı kapitalist dünya ekonomisinin işleyişi ve tarihi inşası içine konumlandırılmaları gerekir. Bunun içeriğini tam olarak analiz etmek için, Afrika'nın Güneyi'nin kapitalist dünya ekonomisi içindeki değişen konumunu açıkça kavramak gerekir. Bu

sebeple de Afrika'nın Güneyi'nin bir "bölge" olarak ortaya çıkışının etkisine, çatışmanın gidişatındaki etkisine ve sonra devletler arası seviyede dengeye davet edilme rolündeki değişiminin etkisine, sistem karşıtı hareketlerdeki şimdiye kadarki rolü ve bunların yakın gelecekteki ihtimallerini de dâhil ederek bakmak faydalı olacaktır.

Mevcut mücadelede Afrika'nın Güneyi'nin riski çok fazla. Bu kendi içinde yeni bir şey değil. En azından yüzyılın başından, Britanya bölgeyi kontrol etme çabasının bir parçası olarak yarım milyon askeri buraya gönderdiğinden beri, Afrika'nın Güneyi dünya çapında aktörlerin ilgisini çekti. Yüzyılın başındaki böylesi bir ilginin gösterilmesinin sebebi olarak gösterilenler bugün gösterilenlerle, yani bölgenin stratejik kaynaklarının değeriyle ve [kolonyal] yerleşimcilerin siyasi gücünün varlığıyla da uyumludur. Bize Güney Afrika'da bu iki unsurun birbiri içinde erimesi sebebiyle, şu anki karşı karşıya gelen kuvvetlerin derinliğiyle, yoğunluğu ve seviyesinin çok da şaşırtıcı olmadığı söyleniyor.

Gerçekten doğru olsa da böylesi açıklamalar bize Güney Afrika rejiminin güçlü olduğundan ve önemli miktarda kaynakları kontrol ettiğinden fazla bir şeyi pek de söylemiyor. Örneğin bu, Güney Afrika'nın sınırlarının çok ötesindeki ekonomik olarak marjinal bölgelerdeki çatışmaların Güney Afrika'yla, bağımsız Afrika devletleriyle ve küresel güçlerle neden çatıştığını açıklamıyor. Cevabın bir kısmı açıkça Güney Afrika'nın askerî ve ekonomik gücünü bölge boyunca gösterebilme yeteneğinde yatıyor. Yine de bunun neden bu kadar kolayca gerçekleştiği sorulmalı. Ve daha da önemlisi ise bu örüntünün kökeni: bunun inşası, kalıcı ve değişebilir özellikleri, mevcut ve gelecekteki gidişatı.

Yirminci yüzyılın ilk on yıllarında; kapitalist dünya ekonomisindeki emeğin eksensel bölüşümünde ve devletler arası sisteminde Afrika'nın Güneyi'nin rolünün ne olduğuna dair bir şüphe pek de yoktu. Britanya hegemonyasının koruması altında dünya ekonomisinin bünyesine katılan bölge, minerallerin ve tarım mahsullerinin ihracatında ihtisaslaşarak bütünüyle klasik bir çeper bölgeye hızlıca dönüştü. Sınıf ve devlet tertibi süreçleri bu eğilimle birlikte hareket etti, hatta Güney Afrika'daki ve Zimbabwe'deki yerleşimci politelerin¹⁵ yaratımı da emeğin, emtianın ve sermayenin küresel emek bölüşümüne tamamen ve açık katılacak şekilde engellenmeden ve bölgeler ötesi akışını güvence altına alacak şekilde tasarlandı. Her ne kadar, Güney Afrika bu ağdaki en büyük ödülse de; Güney Afrika'da sermaye birikimi ihtimalinin, komşu bölgelerde de olduğu gibi, dünya ekonomisinin çekirdek bölgeleriyle giderek derinleşen bağlarda yattığı da açıktı.

Dünya ekonomisinin tamamında iki savaş arası dönemdeki yerel siyasi mücadeleler ve dönüşümler bu örüntüyü sarstı ve Afrika'nın Güneyi'nin dünya ekonomisindeki rolünü değiştirmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında Güney Afrika'da çıkan sınıf mücadeleleri ve ulusal mücadeleler bu değişikliklerde motor görevi gördü. Afrikaner milliyetçileri [Hollandalı yerleşimciler] ise ellerine geçen bu şansı Güney Afrika devletinin yeni oluşan güçlerini kullanarak değerlendirdiler, Güney Afrika üretim süreçlerinin küresel emek bölüşümünün emtia zincirlerinde yeni bir konuma yerleştirilmesi yoluyla süreci başlattılar. İlişkisel ağları değiştirmek için tasarlanmış, Güney Afrika'nın ekonomik faaliyetlerini

¹⁵ Ç.N. Antik Yunanca "polis" (şehir) kelimesinden türeyen "Politeia", yazar burada devlet, yani kurumsallaşmış siyasi iktidar, gibi belirli bir siyasi iktidar biçimini vurgulamadan her türden siyasi iktidarı kapsaması için kullanımı.

çekirdek bölgelere bağlayan bu süreç; çekirdekvari üretimin teşvikiyle (Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki ilk modern çelik fabrikasının kurulması gibi) ilk korumacı gümrük vergisinden (1925), teknolojik kaynakların çekirdekteki birbiriyle rekabet eden tedarikçiler yoluyla çeşitlendirilmesine varan bir dizi tedbiri içinde barındırıyordu. Aynı zamanda ve çok da dikkat çekmeyen bir biçimde Güney Afrika başkenti ve devleti, çevredeki çeper bölgelerin yerel birikim süreçlerine sınır çekme çabasındaydı. [İç piyasayla] rekabet eden ham maddelerin ithalatı ve diğer girdiler, Güney Afrika'nın yükselen endüstriyel sektörünün yeni ürünleri çevresindeki pazarlara erişimini koruduğunda dahi, sınırlanmıştı (mesela Botswana'dan sığır, Rodezya tütünü, Mozambik şekeri, çimentosu ve emeği).

Kolayca görülebileceği gibi bu bir otarşi programı değildi; daha ziyade Güney Afrika devletinin gücünün dikkate değer biçimde artmasına yol açan dünya ekonomisinin hem çekirdek hem de çeper bölgelerinin ilişkilerinin seçici idare edilme örneklerinden biriydi. Hepsinin ötesinde, bütün bu süreç iki belirleyici ve olanak sağlayan şartın, yani Britanya hegemonyasının nihai zayıflaması ve iki Dünya Savaşı arasındaki Büyük Buhran ortasında gerçekleşti. İşte bu şartlarda Güney Afrika devletinin programı mümkündü ve başarılı oldu. Afrika'nın Güneyi'nin tamamı için bu şartlar, daha sonra ayrışma eğilimleriyle paralel olarak harekete geçiriciydi; Portekiz, Estado Novo [Salazar döneminin lusotropikalistliği] politikalarını 1930'larda ortaya koyarken, Rodezyalı yerleşimciler (Güney Afrika'nın hareketleriyle ve ilerlemesiyle tahrik edilerek) kendi benzer ekonomik dönüşüm programlarını başlattı. İki savaş arası dönemin sonuna gelindiğinde, dünya ekonomisi içindeki bölgenin erken yirminci yüzyıldaki gidişatını sembolize eden açık ekonomik ilişkiler kati suretle parçalanmıştı.

Ancak iki savaş arası eğilimlerin savaş sonrası döneme basitçe uyarlanması da yaşanmadı. İlginçtir ki, Güney Afrika ilerlemesinin başarısının bizzat kendisi, yeni dünyanın ekonomik eğilimleriyle birleşince Afrika'nın Güneyi'nin farklı kısımları arasında daha yakın bağları doğuracaktı. Erken savaş sonrası döneme gelindiğinde Güney Afrika'nın ekonomik öne çıkması, sadece deniz aşırı çekirdek bölgelerle değil, bölgenin kendi içindeki merkez-hinterland ilişkilerini ilk defa kuran yeni karakteriyle, Afrika'nın güneyinin tamamına saldırgan bir şekilde nüfuz edilmesini mümkün kıldı. Bu temelden, yeni bir yapısal özellikti ve dünya ekonomisinin bir "bölge"si olarak tanımlandığımız haline dönüşmesini sağladı. Bu yeni tarihi sürecin olmazsa olmazı ise Amerika Birleşik Devletleri'nin tartışmasız hegemonyasında kurulan yeni dünya düzeninin şartları ve ittifaklarıydı. Dünya ekonomisi sürekli bir bolluk dönemine girerken, Güney Afrika'nın hem yerel hem de yabancı sermaye tarafından kurulan ileri üretim süreçlerinin yavaş ama emin adımlarla bölgesel üssü olmasıyla, Afrika'nın güneyinin "bölgeselleşmesi" hızlandı. Bu sırada, bundan da önce, Güney Afrika savaş sonrası dönemin tüm büyük yeni devletler arası kurumlarının kurucu üyesiydi ve bu kendisinin bölgesel tahakkümünün siyasi şartlarını güvence altına almışa benziyordu.

Hepimizin bildiği gibi, 1970'lerin ve 1980'lerin siyasi çalkantıları Güney Afrika'nın, Afrika'nın Güneyi'ndeki siyasi tahakkümünü de sorgulattı. Tam o sırada, dünya ekonomisi de sadece çeper bölgeleri değil, Güney Afrika'nın istikrarlı bir üyesi haline geldiği dünya ekonomisinin yarı çeper bölgelerini de ciddi biçimde zorlayan ekonomik bir duraklama dönemine girdi. Hem Güney Afrika'nın hem de bölgenin yeni bağımsız devletlerin karşı karşıya olduğu durum, 1970'lerde ve 1980'lerde çok karmaşık bir

nitelik aldı. Yine de temellerinde savaş sonrası dönemde gelişen çekirdek-çeper ilişkileri düzeni korundu. Bunlar otuz yıl önce edinilenlerden aşırı farklı nitelikteydi ve çoğunluğun beklentisine göre dönüşüme karşı çok daha direndiği ispatlandı. Afrika'nın Güneyi'nin farklı kısımları ve farklı çekirdek bölgeler arasındaki birbirinden ayrı ilişkiler 1945'te hayal dahi edilemezdi; daha sonra gelişen bir bölge olarak Afrika'nın Güneyi'nin derin yapısal temelleri, denizaşırı çekirdek alanlarla bağları kuran bölgesel çekirdek-çeper ilişkilerinden herhangi bir basit çıkarımı imkânsızlaştırmıştı. Bu bağlamdan bakıldığında, ulusal kalkınma planlarından veya iki taraflı güvenlik anlaşmalarından bahsetmenin pek bir anlamı yok. Bölgedeki çekirdek-çeper ilişkilerinin belirgin yerleşikliliği düşünüldüğünde, sistem karşıtı mücadeleleri ve ekonomik ilerleme umudu derhâl bölgesel kuvvetlerle birbirine geçer. Günümüzün aşırı toplumsal ve ekonomik değişiminin tüm şartlarını da işte bu çerçevede değerlendirmeliyiz ve kapitalist dünya ekonomisinin kalkınmasının mevcut safhasındaki yerel ve küresel güçlerin değişen gidişatını bu açıdan ölçmek elzemdir.

Afrika'nın Güneyi'nin daha da siyasi dönüşümü, devletler arası sistemdeki güç dengelerinin şu anda gerçekleşen yeniden düzenlenmesinden doğrudan etkilenecektir. Afrika'nın Güneyi'nin bölgeselleşmesi İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri hegemonyası döneminde oldu ve dünya ekonomisinin muazzam ekonomik büyümesiyle, Güney Afrika'nın genişlemiş endüstriyel üretimini kolayca bunun içine alınabilmesi sağlandı.

Yalnız Amerika Birleşik Devletleri'nin tamamen hegemonyasındaki dönem 1960'larda sona erdi. Şu üç eş zamanlı olgu tarafından temelinden sarsıldı: Batı Avrupa'da ve Japonya'da üretimin mutlak hacmindeki ve nispi

verimliliğindeki artış, Amerika Birleşik Devletleri'nin en kârlı tekелci sektörlerini yıprattı; Amerika Birleşik Devletleri'nde başlıca iç toplumsal huzuru sağlanması ihtiyacından doğan üretim maliyetlerindeki artış; özellikle Vietnam Savaşı'nın arttırdığı emperyalizmin devasa masrafı sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri'nde devletin mali sağlamlılığının aşınması.

1967'e gelindiğinde uzun vadeli ekonomik genişlemenin A-evre Kondratiyef dalgası sona erdi ve dünya ekonomisinin günümüze değin devam eden uzun bir daralması başladı. Dünya ekonomisinde sermaye birikimi açısında daralma başlıca üretici ülkeler arasında şiddetli bir rekabete sebep oldu. Özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin, Batı Avrupa'nın ve Japonya'nın üçünü de daralmanın ani maliyetini (işsizlik, düşük kârlılık, ödeme zorlukları dengesi) hem başkalarına yıkmak için, hem de yeni yenilikçi ve tekелci sektörlerin (mikro işlemciler ve biyoteknoloji) kontrolü için manevra yapmak için üç yönlü bir çabaya itti.

Bu şiddetli kapitalistler arası rekabet ve sosyalist ülkelerdeki iç siyasi ve ekonomik zorluklar devletler arası sistemdeki siyasi ittifakların yapısını dikkate değeri şekilde gevşetti. 1950'lerin ve 1960'ların otomatik refleksi bir çok siyasi çatışmanın ve saf tutmanın ideolojik anlamda açıklanmasının zor olduğu bir duruma dönüşmesinin yolunu açtı. Bu hegemonyanın dağılmasından sonrası için oldukça normal ve devletler arası sistem düzeyinde yeni, hatta aşırı yeni siyasi ittifaklara sebep olacağı şüphesiz olan bu sürecin sadece başında olduğumuzun altı çizilmeli.

Bu sebeple Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyası döneminde; coğrafi mesafe, Güney Afrika ve Portekiz hükümetlerinin katı tutumu ve Amerika Birleşik Devletle-

ri'nin ilgisizliği (diğer birçok bölgeye kıyasla) nedenleriyle, dekolonizasyonun tüm etkisinden nispeten korunmuş bir bölge olan Afrika'nın Güneyi, kendini aniden şiddetli bir sistem karşıtı mücadele içinde buldu. Dünya ekonomisinin aşağı yönlü durumu göz önüne alındığında mücadelenin toplumsal ve ekonomik maliyetini artık taşıyamayan Portekiz'in siyasi ve iktisadi çöküşü en tetikleyici unsur oldu. 1974'ün, Afrika'nın Güneyi'nin tamamı için siyasi bir dönüm noktası olduğu açıktır. Yalnız Güney Afrika'da, dünya ekonomisindeki değişimin etkileri de hissedildi. Afrikalı şehirli ücretli işçi sınıfının artan gücü; kısmen Güney Afrikalı sermayenin, daralan dünya ekonomisinde rekabet etme ihtiyacından doğdu. Ama 1970'lerde doğan militan sendikacılığın temellerinin ortaya çıkışı ve şu an gördüğümüz açık şehirli siyasi çatışmanın yeniden doğumuna yolu açan grev dalgaları da bunun karşılığıydı.

Anglo-American Şirketi'nin başkanı Afrika Ulusal Kongresi (ANC) liderleriyle Lusaka'da buluşmasını, Nkomati anlaşması varken ve bu anlaşma işlemezken onunla buluşmalarını, Amerika Birleşik Devletleri'nin Savimbi'ye yardım yollamak ve Güney Afrika'ya karşı yaptırımların bir kısmına uymak arasında tereddüde düşmesini; işte bu gelişmeleri tabii ki de çeşitli aktörlerin kısa vadeli taktikleri olarak açıklayabiliriz. Ama gözden kaçırılmaması gereken bir unsur devletler arası sistemin yavaşça yeniden inşa edildiği gerçeğidir ve bu durum, bu eylemleri daha muhtemel, daha önemli kılar. 2000 yılı civarında dünya sisteminin siyasi ve ekonomik hattının ne olacağının daha açık olmaması epeyce zemin yoklamasının yapılmasını zorunlu kılıyor.

ANC tabii ki de apartheid'i bitirmek ve siyasi gücü eline geçirmek istiyor. Ama daha sonra Güney Afrika'nın tam da kendisinde kayda değer bir ekonomik dönüşüm

ve büyüme elde edebilmeyi de istiyor. Afrika'nın Güneyi'nin dünya ekonomisinde bir "bölge" olup olmaması ANC'nin hedefleri açısından önemli. Ve tabii ki de, Güney Afrika'daki beyaz şehirli orta sınıfın çoğu gerçek siyasi değişimin asgarisini istiyor, sadece maliyeti ne olursa olsun demiyor. Dünyanın başka yerlerinde (mesela 1960'ların başında Fransa'da, 1960'ların sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1970'lerde Portekiz'de) maliyet çok arttığında davranışların nasıl da kökten değişebileceğini çoktan gördük. Anglo-American [şirketi], bu değişimin kendi isteklerini aşan bir noktaya gitmesinden korkuyor; dahası kaçınılmaz gözüken bu değişikliğin şartlarında kendisinin bir şirket olarak hayatta kalmasının planını da yapmak zorunda kalıyor. Güney Afrika Kalkınma İşbirliği Konferansı'nın (SADCC) birçok farklı üyesinin tamamı da çözölen Güney Afrika sorununu çözmek istiyor; ama hiçbirisi de dünya ekonomisinin karanlık derin sularında kalmak da istemiyor.

Dar bir ekonomik çerçeveden bakıldığında; 1990'lar Afrika'nın Güneyi için bir silahlı mücadele dönemi olmaya devam ederse, bölge dünya ekonomisinin ekonomik yeniden yapılanmasında geride kalma tehlikesi taşıyor. Geçtiğimiz on beş yılda eş faaliyetlerin konumlandığı birçok bölgenin seçilebilmesi göz önüne alındığında, daha önemli ekonomik faaliyetlerin konumları için dünya çapında büyük bir yarış olacak; bir çatışma bölgesinin bu süreçte atlanması muhtemeldir. Bu, sermayenin menfaatlerini Güney Afrika'da çoğunluğun yönetimine nispeten hızlıca geçilmesinden yana itecek şeylerden biri olabilir – böylesi hızlı bir dönüşümün umudu ve sadece bunun bölgenin tamamındaki ekonomik faaliyeti istikrara kavuşturması ve böylece yüksek kârlılık oranlarının devamlılığının güvenceye alınması.

Dünya çapında ekonomi-politik yeniden hizalanma ihtimali açısından Afrika'nın Güneyi; Orta Doğu'dan, Güney Asya'dan ve Orta Amerika-Karayipler Bölgesi'nden daha az merkezî gözükmemekte. Bu anlamda bölgedeki hareketler, nispeten, daha kendi başına kalmakta ve kalmaya devam edecek ve başarabileceklerini sadece kendi mücadeleleriyle elde edebilecekler. Tabiri caizse, elde edilebileceği varsayılan çok az olacak. Son tahlilde, günümüz dünyasının beş büyük güç merkezî açısından -Amerika Birleşik Devletleri, SSCB, Batı Avrupa, Japonya ve Çin- her ne kadar kimin siyasetine ilgisiz oldukları açısından coğrafi bir sınırlama olmasa da Afrika'nın Güneyi'ndeki gelişmeler gündemlerinin en üst sırasında değil. Bu, bölgenin hem talihi hem de talihsizliği. Bu, büyük ihtimalle Afrika'nın Güneyi için siyasi anlamda daha talihli ve ekonomik genişlemenin yeni turuna geçerken ekonomik anlamda daha talihsiz bir durum.

Afrika'nın Güneyi'nin "bölgesel bütünlüğü"nün miktarı içindeki çeşitli kişiler için; çeşitli hareketlerin birbiriyle nasıl ilişkilendiğine oldukça dayanacak şekilde talihli veya talihsiz bir özellik olabilir. SADCC'nin görünüşteki hedefinin -Güney Afrika'sız bir Afrika'nın Güneyi bölgesi- olanaklı olup olmadığı şüphelidir. Güney Afrika'nın 1954 sonrası dönemde inşa edebildiği şekilde inşa edilecek bir bölgenin, bölgedeki çoğu devletin ve kişilerin arzularını karşılayacağı da aynı şekilde şüphelidir. Diğer yandan bölgenin bütünlüğünde bir kırılma ise, Güney Afrika'da çoğunluğun yönetiminin ekonomik umutlarının altını bölgedeki diğer ülkelere fayda sağlamadan oyabilir. Soru daha ziyade şu: ANC, Güney Afrika'da gücü eline geçirdiğinde, bölgedeki hareketler, kendi yapısının ekonomik dönüşüme tarihsel anlamda yerleştirilen kısıtlamalara yenilmeden, bölgenin kendi içindeki bağlılığını ekonomik dönü-

şüm mücadelesinde bir silah olarak nasıl kullanabilir? Dünya ekonomisinin bir sonraki döneminde, bölgedeki kişiler tarafından daha makul ekonomik tedbirler alınması, ilgili hareketler tarafından şu zamana kadar yapılandan daha dikkatli bir planlama gerektireceği açık.

III

ANC ve Güney Afrika: Özgürlük Hareketlerinin Geçmişi ve Geleceği¹⁶

Güney Afrika'da Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) gücü eline geçirmesi, 1789'dan bu yana devam eden ulusal özgürlük hareketlerinden oluşan dünya sistemi sürecinin sonuna işaret edebilir. Her ne kadar sistem karşıtı hareketler muktedir olduklarında özgürleştirici olmakta başarısız olsalar da tam da bu başarısızlıkları ve bunun sonucunda, devlet karşıtı bağımsız hareketlerin gelişmesi önümüzdeki yıllar için olumlu gelişmeler olabileceği umudunu veriyor.

Afrika Ulusal Kongresi, dünya sistemindeki en eski ulusal özgürlük hareketlerinden biri. Ayrıca birincil hedefine, siyasal güce, en son ulaşan hareket. Bunu yapan son ulusal özgürlük hareketi de olabilir. Ve bu nedenle, 10 Mayıs 1994 sadece Güney Afrika'da bir dönemin sonuna geldiğini değil, 1789'dan bu yana devam eden dünya sistemi sürecinin de sonunu gösteriyor olabilir.

¹⁶ Bu makale Güney Afrika Sosyoloji Derneği'ndeki açılış konuşmasıdır, Durban Güney Afrika, 7-11 Temmuz 1996.

“Ulusal Özgürlük” terimi tabii ki de yeni; ama kavramın kendisi çok daha eski. Kavram iki diğer kavramı var sayıyor, “ulus” ve “özgürlük”. Bu kavramların ikisinin de Fransız Devrimi’nden önce ne kabul edilebilirliği ne de meşruiyeti vardı (her ne kadar Britanyalı Kuzey Amerika’da 1765 sonrasında Amerikan Devrimi ile sonuçlanan siyasi çalkantılar benzer fikirleri yansıtmış olsa da). Fransız Devrimi modern dünya sisteminin kültürel coğrafyasını dönüştürdü. Siyasi değişimin istisnai değil, “normal” olduğu ve devletlerin egemenliğinin (kavramın kendisi en fazla 16. yüzyıla kadar geriye götürülebiliyor) egemen bir yöneticide (ister bir monark veya bir meclis olsun) değil; ama tüm “halk”ta olduğu inancını yaygınlaştırdı.¹⁷

O günden bu yana, bu fikirler çok ama çok fazla kişi tarafından ciddiye alındı – muktedirler açısından bakıldığında olması gerekenden çok daha fazla. Geçtiğimiz iki yüzyılda dünya sisteminin birincil siyasi meselesi; bu fikirlerin tamamen uygulandığını görmeyi dileyenlerle, böylesi bir tastamam uygulamaya direnenler arasındaki mücadele oldu. Bu sıkı ve süregiden mücadele dünya sisteminin farklı bölgelerinde farklı biçimler aldı. İlk zamanlarında Büyük Britanya’da, Fransa’da ve ABD’de ve dünyanın diğer endüstrileşmiş bölgelerinde sınıf mücadelesi ortaya çıktı ve bu genişlemiş şehirli proletaryayı hem burjuva işverenleriyle hem de hâlâ muktedir aristokratlarla karşı karşıya getirdi. Bir “ulus”tan kişileri “dışarı”dan gelen bir işgalciyle veya Napolyonik dönemde İspanya’da ve Mısır’da yahut Napolyonik dönemde hızla artan listeye Yunanistan’daki, İtalya’daki, Polonya’daki ve Macaristan’daki birçok hareketin eklenmesindeki gibi mütehakkim bir emperyal merkezle karşı karşıya getiren birçok milliyetçi

¹⁷ Bu fikirlerin açıklanması için bkz. “The French Revolution as a World-Historical Event,” in *Unthinking Social Science*, Polity Press, Cambridge, 1991, ss. 7-22. [BGST Yayınları]

hareket vardı. Ve İrlanda'da, Peru'da ve en önemlisi Haiti'de (her ne kadar çoğunlukla göz ardı edilen bir vaka olsa da) özerkliğe dair kendi iddiası olan iç yerleşimci nüfusla birleşen dış mütehakkim kuvvetlerin bulunduğu diğer durumlar da vardı. Güney Afrika'daki hareket esasında bu üçüncü kategorinin bir türüydü.

Hemen anlaşılabileceği üzere, 19. yüzyılın ilk yarısında dahi bu hareketler sadece Batı Avrupa ile sınırlı değildi; dünya sisteminin çeper bölgelerinde de bulunuyordu. Ve tabii ki yıllar geçtikçe, daha sonra Üçüncü Dünya veya Güney diye adlandıracağımız yerde de daha çok hareketler ortaya çıkmaya başladı. 1870 civarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde dördüncü bir tür ortaya çıktı ve resmen bağımsız devletlerdeki bu hareketler hem "eski rejim"e karşı mücadele hem de millî canlılığın rönesansı için ve buna bağlı olarak da dış güçlerin tahakkümüne karşı bir mücadele olarak görülüyordu. Bu hareketlerin örnekleri Türkiye'de, İran'da, Afganistan'da, Çin'de ve Meksika'da görülebilir.

Bütün bu hareketleri birleştiren şey ise, onların, kimin "halk" olduğunu ve bu halk için "özgürleşme"nin ne anlama geldiğini bilmeleriydi. Ayrıca halkın şu an muktedir olmadığını, gerçekten özgür olmadığını ve bu adil olmayan, ahlaken savunulamayacak durumdan sorumlu belirli bir grup kişi olduğu görüşünü paylaşıyordu. Tabii ki de siyasi durumların muazzam farklı fiiliyatı, çeşitli hareketler tarafından yapılan detaylı analizlerin oldukça birbirinden farklı olmasına sebep oluyordu. Ve iç durumlar zamanla değiştikçe de ilgili hareketlerin analizleri de epey sıklıkla değişti.

Bu hareketlerin çeşitliliği bir yana, ikinci bir ortak özelliği daha vardı; orta vadeli stratejileri. Ya da en azından bu hareketlerden siyaseten önemli olacaklarda bu ortaklı.

Başarılı hareketlerin, mütehakkim hareketlerin hepsi iki aşamalı olarak ifade ettiğimiz bir stratejiye inandılar: önce siyasi gücü elde et, daha sonra dünyayı dönüştür. Ortak sloganları en kısa ve öz biçimde Kwame Nkrumah tarafından ifade edildi: “Önce siyasi âlemin peşine düşün ve bütün [faydaları] sizin olsun.” Söylemini işçi sınıfı çevresine odaklayan sosyalist hareketler, söylemini belirli bir kültürel mirasın paylaşımına odaklayan etnik-ulusal hareketler ve “ulus”larının belirleyici özelliği olarak ortak yerleşimi ve vatandaşlığı kullanan milliyetçi hareketler tarafından kullanılan strateji de buydu.

Ulusal özgürlük hareketleri ismini verdiklerimiz de işte bu son türdür. Bu türden hareketin örnek niteliğinde olanı ve en eskisi 1885 yılında kurulan ve günümüzde hâlâ var olan (en azından ismen) Hindistan Ulusal Kongresi’dir. ANC, 1912’de kurulduğunda kendisine Güney Afrika Yerli Ulusal Kongresi ismini verirken, bunu Hint hareketinden uyarlıyordu. Tabii ki de Hindistan Ulusal Kongresi’nin diğer çok az harekette bulunan bir özelliği vardı. Tarihinin en zorlu ve en önemli yıllarında şiddetsiz direnişi bir dünya görüşü ve siyasi taktik olarak özenle “satyagraha” ismiyle açıklayan Mahatma Gandhi’nin liderliğindeydi. Aslında bu taktiği ilk olarak, Güney Afrika’daki baskıcı duruma ilişkin olarak izah etmiş ve daha sonra Hindistan’a taşımıştı.

Hint mücadelesinin satyagraha saysesinde mi, yoksa satyagraha’ya rağmen mi kazanıldığı uzunca tartışabileceğimiz bir konu. Açık olan ise, Hindistan’ın 1947’de bağımsızlığına kavuşması dünya sisteminin birincil sembolik olayı olduğu. Hem dünyanın en büyük kolonisindeki büyük bir özgürlük hareketinin başarısını hem de dünyanın geri kalınının dekolonizasyonunun siyaseten kaçınılmaz olduğunun zımni güvencesini simgeliyordu. Ama ulusal özgürlük geldiğinde, hareketin beklediğinden farklı daha

düşük bir biçimde geldiğini de simgeliyordu. Hindistan bölündü. Bağımsızlığı, korkunç Hindu-Müslüman katliamları izledi. Ve Gandhi, Hindu aşırılıkçısı olduğu söylenen birinin suikastına uğradı.

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden 25 sene birçok açıdan olağanüstüydü. Öncelikle, ABD'nin dünya sistemindeki bariz hegemonyası olan dönemi temsil ediyordu: üretken girişimlerinin verimliliği anlamında rakipsiz, dünya siyasetini belirli bir jeopolitik düzen içerisinde etkin biçimde tutan güçlü bir siyasi koalisyonun lideri, dünyanın geri kalanına kendi kültür coğrafyası tipini dayatıyor. Ayrıca bu dönem, kapitalist dünya ekonomisinin dört yüz yıl önce doğuşundan bu yana dünya sermaye üretiminin ve birikiminin en büyük tekil genişleme dönemi olması açısından da dikkat çekicidir.

Bu dönemin bu iki unsuru -ABD hegemonyası ve dünya ekonomisinin muazzam genişlemesi- zihnimizde öyle bir yer kaplıyor ki bu dönemin aynı zamanda dünya sisteminin tarihi sistem karşıtı hareketlerinin başarısının dönemi olduğunu sıklıkla gözden kaçırıyoruz. Üçüncü Enternasyonal'in hareketleri, sözde Komünist Partiler, dünyanın üçte birini, "doğu"yu kontrol altına aldılar. "Batı"da İkinci Enternasyonal'in hareketleri fiilen her yerde iktidardaydı; çoğunlukla ilk defa olmak bazen gerçekten iktidara gelirken, bazen de sağın partilerinin "refah devleti" ilkelerini tamamen kabul etmesiyle dolaylı olarak iktidara geldiler. Ve Güney'de bir ulusal özgürlük hareketinin ardından bir diğeri -Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika'da- iktidar oluyordu. Bu başarının geciktiği tek büyük bölge Afrika'nın güneyiydi ve bu gecikme de artık sona erdi.

Sistem karşıtı hareketlerin bu siyasi başarısının etkisini yeterince açıkça tartışmıyoruz. 19. yüzyılın ortasından bakıldığında bu kesinlikle olağanüstü bir başarıydı. 1945

sonrası dönemi, 1848'in dünya sistemiyle karşılaştıran. 1848'de kısmen sosyalist bir hareketin iktidara gelmek için Fransa'da ilk denemesine şahit olmuştuk. Ayrıca 1848 yılı tarihçiler tarafından "ulusların baharı" olarak adlandırılır. Ama 1851'e gelindiğinde bu kısmi ayaklanmaların tamamı, her yerde kolayca bastırılmıştı. Muktedirlere "tehlikeli sınıflar" tehdidi geçmiş gibi görünmekteydi. Bu süreçte eski toprak sahibi kesim ile yeni endüstriyel burjuva kesim arasındaki 19. yüzyılın ilk yarısı siyasetine damgasını vuran çekişme, "halk"ı ve "halk"ları zapt etmede başarılı, birleşik bir çaba için bir kenara konmuştu.

Düzen yeniden sağlanmışa benziyordu. Sonraki 15-20 yılda Avrupa içinde veya dışında ciddi bir halk hareketi görülemiyordu. Dahası üst kesimler, özgürlük hareketlerinin başarılı bastırıcıları olarak rehavete kapılmamıştı. Halk isyanı tehdidini tamamen ortadan kaldırmak için gerici değil, liberal bir siyasi programı hayata geçirdiler. Yavaş ama istikrarlı bir reform yoluna baş koydular: oy verme hakkının genişletilmesi, iş yerlerinde zayıfın korunması, yeniden dağıtıcı refahın ilk nüveleri, sürekli erişimi genişleyen bir eğitim ve sağlık alt-yapısı. 19. yüzyılda hâlâ sadece Avrupa'yla sınırlı olan bu reform programını Pan-Avrupalı ırkçılığın yayılımı ve meşrulaştırılması ile birleştirdiler -beyaz adamın külfeti, medenileştirme görevi, "sarı tehlike", yeni bir anti-semitizm. Bu, Avrupa alt kesimlerini sağcılığa, özgürlükçü olmamaya, ulus kimliğine ve kimlikçiliğe hapsetti.

Uluslararası kabiliyetli ulusal kuvvetler olarak büyük sistem karşıtı hareketlerin, ilk bu dönemde kurulması dışında 1870-1945 arası dönemin tüm tarihini burada özetlemeyeyim. Bu sistem karşıtı hareketlerin, hem tekil hem de ortak mücadelesi, yumuşak ve nazik gözüken katı bir yönetimin liberal stratejisine karşı hep zorlu bir mücade-

leydi. Bu sebeple de, 1945-1970 arası mücadelelerin böylesine hızlıca, daha da önemlisi böylesine kolayca başarıya ulaşmasına şaşırabiliriz. Gerçekten de bu bizi şüphelendirebilir. Tarihsel kapitalizm –bir üretim tarzı, bir dünya sistemi, bir medeniyet olarak- kendisinin mahir, esnek ve dayanıklı olduğunu kanıtlamıştır. Onun muhalefeti zapt etme becerisini hafife almamalıyız.

Bu sebeple de gelin sistem karşıtı hareketlerin sürün-cemeli mücadelesine genel olarak ve özel olarak da ulusal özgürlük hareketlerine onların bakış açısından bakalım. Bu hareketlerin kendilerine düşmancıl bir siyasi çevrede örgütlenmesi gerekiyordu, bu siyasi çevre onların siyasi faaliyetlerini bastırmaya veya epeyce kısıtlamaya çoğunlukla hazırdı. Devletler böylesi bir baskıyı, hem doğrudan hareketin kendisine hem de hareketin üyelerine (özellikle de liderlerine ve çekirdek kadrosuna) karşı ve dolaylı olarak muhtemel üyelerini korkutarak kullandılar. Ayrıca hareketleri ahlaki meşruiyetten mahrum bıraktılar ve devlet dışı kültürel yapıları (kiliseleri, bilgi dünyasını, iletişim araçlarını) sıklıkla bu çabalarını güçlendirmek için kullandılar.

Bu büyük engelin karşısında her bir hareket -ki neredeyse her zaman başlangıçta ufak grupların çalışmalarıydı- kitlesel destek sağlamayla kitlesel huzursuzluk ve karışıklık çıkarmaya yöneldi. Hareketlerin nüfusun çoğunluğuna hitap eden temalardan bahsettiğine ve analizler yaptığına şüphe yoktu; ama yine de etkili siyasi hareketlilik uzun ve çetin bir işti. Çoğu kişi hayatı gündelik olarak yaşar ve otoriteye karşı gelmenin zorlu yoluna girmez. Birçok kişi “bedavacı”dır; cesurların ve cüretkârların eylemlerini sessizce alkışlamaya hazırdır; ama dengi kişiler arasından diğerlerinin hareketi faal olarak desteklemeye katılıp katılmayacağını görmeyi beklerler.

Kitlesel desteği ne harekete geçirir? Baskının miktarı olduğu söylenemez. Evvela bu, çoğunlukla sabittir ve T2 zamanda harekete geçmiş kişilerin neden T1'de çoktan harekete geçmemiş olduğunu açıklamaz. Dahası çoğu zaman şiddetli baskı işe yarar, daha az gözü pek olanları harekete faal katılmaya hazır olmaktan alıkoyar. Hayır, kitleleri baskı harekete geçirmez; ama umut ve kesinlik [geçirir] -baskının sonunun yakın olduğu, daha iyi bir dünyanın gerçekten mümkün olduğu inancı. Ve böylesi bir umudu ve kesinliği başarıdan başka hiçbir şey güçlendirmez. Sistem karşıtı hareketlerin uzun yürüyüşü yuvarlanan bir taş gibi zamanla hız kazandı. Ve herhangi bir hareketin destek sağlamak için kullanabileceği en güçlü argüman da kültürel ve coğrafi olarak makul anlamda yakın ve karşılaştıırılabilir olan diğer hareketlerin başarısıydı.

Bu açıdan bakıldığında, hareketlerin büyük iç tartışması -reform mu devrim mi- bir tartışma değildi. İşe yaradıkları sürece, reformist taktikler devrimci taktikleri besliyordu ve devrimci taktikler reformist taktikleri besliyordu; şöyle ki, kitlelerin düşüncesinde (liderlerin ve çekirdek kadronun düşüncesinden ayrı olarak) herhangi bir çabanın olumlu sonucu takdir ediliyordu. Ve buna sebep olan da birincil hedef olan devlet gücü hâlâ ele geçirilmediyse, her başarı kitlesel desteği daha fazla eylem için harekete geçirmesiydi.

Reform mu devrim mi tartışmalarını saran tutku muazzamdı. Ama bunlar ufak bir siyasi taktisyenler grubunu bölen tutkulardı. Şüphesiz ki, bu taktisyenlerin kendileri taktiklerdeki farklılıkların önemli olduğuna inandılar, hem kısa vadede (etkililik) hem de orta vadede (netice). Eğer uzun vadede ne olduğuna bakılırsa, tarihin onların bu inançlarını haklı çıkardığını söylemek güçtür.

Eğer bu kitlesel harekete geçme sürecine bir de mukteditlerin, bu hareketlere karşı harekete geçtiklerinin bakış açısından bakılırsa madalyonun diğer yüzü görülecektir. Muktedirlerin en çok korktuğu şey, hareketlerin ahlaki suçlamaları değil; ama kitlesel hareketler yoluyla siyasi alanı bozma ihtimalleridir. Bu sebeple de sistem karşıtı bir hareketin ortaya çıkışına karşı ilk tepki her zaman liderliğini muhtemel kitlesel desteğinden tecrit etmek -bu fiziksel, siyasi veya toplumsal bir tecrit olabilir. Devletler, hareketin liderlerini daha büyük grupların “sözcü”leri olmasının meşruiyetinden mahrum bırakırlar, onların farklı sınıftan geldiğini ve/veya kültürel geçmişleri olduğunu iddia ederler. Bu iyi bilinen ve epeyce kullanılan “dışarıdan gelen tahrik edenler” temasıdır.

Yalnız hareketin sadece müdahil “tahrik edenler” olduğu temasının belli bir yerellikte işe yaramadığı bir nokta geldi. Bu dönüm noktası, hem hareketin sabırlı emeklerinin (çoğunlukla “popülist” bir tarza döndüğünde) hem de dünya sisteminde “yuvarlanan taş”ın bulaşıcı etkisinin bir sonucuydu. Bu dönüm noktasında, statükonun savunucuları hareketlerin karşılaştığı açmazın aynısıyla; ama diğer yönüyle karşılaştılar. Reform mu devrim minin tersine, statükonun savunucuları taviz mi, katı tutum mu tartışmasına girdiler. Bu sürekli tartışma da bir tartışma değildi. Çalıştıklarında, yani basitçe bir yandan hareketlerin bakış açısını diğer yandan da kitle desteğini değiştirdiklerinde, katı tutum taktikleri tavizleri besledi ve tavizler katı tutum taktiklerini besledi.

Katı tutum ve taviz tartışmaları muazzam tutkuluydu. Ama yine de, bunlar ufak bir siyasi taktisyenler grubunu bölen tutkulardı. Bu taktisyenlerin kendileri taktiklerdeki farklılıkların, hem kısa vadede (etkililik) hem de orta vadede (netice), önemli olduğuna inanıyordu. Ama burada

da eğer uzun vadede ne olduğuna bakılırsa, tarihin onların bu inancını haklı çıkardığı o kadar da kesin değildir.

Uzun vadede olan şey, hareketler neredeyse her yerde iktidara geldi ve bu, devasa bir sembolik değişime işaret ediyordu. Hakikaten de iktidar olma anı her yerdeki genel algıda iyice yer etmiştir. O sırada görüldüğü ve daha sonra hatırlandığı hâliyle, “halk”ın nihayet iktidarı kullanmak için tahta çıkmasını işaret eden bir katarsis anıydı. Yalnız hareketlerin neredeyse hiçbir yerde kendi şartlarının tamamına uygun bir şekilde iktidar olmadığı da bir gerçektir ve her yerde gerçek değişim istediklerinden ve beklediklerinden daha azdı. Bu iktidar olan hareketlerin hikâyesidir.

İktidardaki hareketlerin hikâyesi, bazı açılardan hareketlerin, harekete geçme hikâyeleriyle paralellik gösterir. İki aşamalı strateji kuramına göre, hareket iktidara bir kez geldiğinde, devleti kontrol altına aldığı anda dünyayı, en azından kendi dünyasını, dönüştürebilirdi. Ama tabii ki de bu doğru değildi. Hakikaten de bugünden geriye bakıldığında bu fevkalade naif kalıyor. Egemenlik kuramı görüldüğü gibi ele alınmıştı ve egemen devletlerin özerk olduğu varsayılmıştı. Ama tabii ki de özerk değildiler ve asla olmamıştılar. Aralarındaki en güçlüler dahi, örneğin günümüzün Amerika Birleşik Devletleri, gerçekten de egemen değildir. Ve mevzu, Liberya gibi, çok güçsüz devletlere geldiğinde egemenlikten bahsetmek kötü bir şakadan ibaret. İstisnasız tüm modern devletler, devletlerarası sistemin çizdiği çerçevede var olur, bu sistemin kurallarıyla ve siyasetiyle sınırlandırılmıştır. İstisnasız tüm modern devletlerdeki üretim faaliyetleri kapitalist dünya ekonomisinin çerçevesindedir ve onun öncelikleriyle ve iktisadi anlayışıyla sınırlandırılmıştır. İstisnasız tüm modern devletlerin kültürel kimlikleri bir coğrafi kültür içinde var olur ve bu coğrafi kültürün modelleri ve entelektüel hiyerarşileri ile

sınırlandırılmıştır. Birinin özerk olduğunu iddia etmek, Knüt'ün medcezure suyun çekilmesi için emretmesine benzer.

İktidara gelen hareketlere ne oldu? İlk olarak dünya sisteminin tümünün iktidarında olanlara taviz vermeleri gerektiğini öğrendiler. Ve sadece herhangi bir taviz değil; ama önemli tavizler. Hepsi de Lenin'in Yeni Ekonomi Politikası'nı ortaya koyarken kullandığı argümanları öne sürdüler: tavizler geçiciydi; iki adım ilerlemek için bir adım geri atılıyordu. İlgili hareketlerin bu tavizleri vermediği nadir durumların hemen ertesinde, hareketin kendisini iktidardan düşmüş hâlde bulması sebebiyle güçlü bir argümandı. Yine de verilen tavizler, liderler arası çekişmelere ve büyük halk kitlelerinin şaşkınlığına ve sorgulamasına sebep oluyordu.

Eğer hareket iktidarda kalmak istiyorsa, bu noktada tek bir politika mümkündü; temelden değişimin ertelenmesi ve dünya sistemine “yetişilmesi” teşebbüsünün ikame edilmesi. Bu hareketlerin oluşturduğu rejimlerin hepsi devletlerini dünya ekonomisi içerisinde güçlendirmeyi ve yaşam standartlarını öncü devletlerin yakınına çekmeyi hedeflediler. Büyük halk kitlelerin aslında istediği “temelden değişim” (bunu tahayyül etmek zordu) değil de, tam da daha iyi durumda olanların maddi faydalarına “yetişilmesi” olduğundan katarsis-sonrası siyasetin hareketin liderleri tarafından değiştirilmesi halkça sevildi de -tabii işe yaradığı sürece. Sorun da tam olarak buydu!

Bir politikanın işe yarayıp yaramadığını belirlemek için bilmemiz gereken ilk şey bunu ölçeceğimiz zaman dilimidir. Anlık zaman ile Yunan takvimi arasında geniş bir skalada farklı imkânlar var. Tabii ki de, iktidardaki hareketlerin liderliği de halktaki takipçilerinden kısa vadeli değil, uzun vadeli bir ölçüm yapmasını istediler. Ama ge-

niş halk kitlelerinin onlara böylesi bir gecikme payı vermesine imkân verecek ne argümanlar sunabilirlerdi? Bu argümanlar iki ana kategoride toplanabilir. Biri maddiydi: gerçek durumda derhâl gerçekleşmiş, anlamlı ve ölçülebilir bazı iyileşmelerin, ufak da olsa ortaya koyulabilmesi. Ulusal durumların farklılığına bağlı olarak, bazı hareketler diğerlerine göre bunu daha kolayca başardılar. Ve dünya ekonomisinin değişen gerçeklikleri düşünülürse, böylesi düzenlemeleri yapmak bazı anlarda, başka zamanlara göre daha kolaydı. Küçük de olsa böylesi anlamlı iyileşmeleri gerçekleştirebilme imkânı sadece çok sınırlı bir anlamda iktidardaki hareketin kontrolündeydi.

Yalnız iktidardaki hareketlerin hakkında daha kolayca bir şey yapabildiği ikinci türden bir argüman vardı. Bu umudun ve kesinliğin argümanıydı. Özgürlük hareketlerinin dünyadaki müşterek yuvarlanan taş etkisine işaret edip bunu tarihin (görünür biçimde) onların tarafında olduğunu ifade etmek için kullandılar. Böylece kendileri değilse de çocuklarının ve onlar değilse de torunlarının daha iyi yaşayacağını sözünü verdiler. Bu çok güçlü bir argüman ve hakikaten de şu an görebildiğimiz üzere hareketleri uzun süre iktidarda tuttu. İnanç, dağları yerinden oynatır. Ve geleceğe dair inanç, sistem karşıtı hareketleri -inanç sürdükçe- iktidarda tutar.

Hepimizin bildiği gibi inanç şüpheye tabidir. Hareketler hakkında şüpheler iki kaynaktan besleniyordu. Bir kaynak “nomenklatura”nın günahlarıydı. İktidardaki hareketler, iktidardaki kadrolar anlamına geliyordu. Ve kadrolar insandı. Onlar da iyi bir hayat istiyorlardı ve çoğunlukla geniş halk kitlelerine kıyasla buna erişmek için daha sabırsızdılar. Sonuç olarak yolsuzluk, kibir ve ufak baskılar neredeyse kaçınılmaz oldu, özellikle de katarsis anının parıltısı azaldıkça. Yeni rejimin kadroları giderek

eski rejimin kadroları gibi, hatta çoğunlukla daha da kötü, gözükmeye başladılar. Bunun gerçekleşmesi beş yıl veya yirmi beş yıl alabilirdi; ama tekrar tekrar gerçekleşiyordu.

Peki ya ne olacak, devrimcilere karşı bir devrim mi? Asla hemen olmaz. Geniş halk kitlelerini eski rejime karşı harekete geçmesini yavaş bir süreç hâline getiren aynı atalet burada da çalışır. İktidardaki hareketleri bozmak için nomenklatura'nın günahlarından daha fazlası gerekir. Ekonominin anlık çöküşüyle beraber yuvarlanan taşın hâlâ yuvarlandığı kesinliğinin çökmesinin bir arada olması gerekir. Bu gerçekleştiğinde "devrim sonrası dönem" in sonunu yaşamışızdır, tıpkı yakın zamanda Rusya'da, Ceza-yir'de ve birçok başka ülkede gerçekleştiği gibi.

Gelin bakışımızı tekrar dünya çapında yuvarlanan taş, dünya sisteminin bütünündeki sürece döndürelim. 1870-1945 arasındaki hareketlerin uzun zorlu mücadelesinden ve 1945-1970 arasındaki ani atılımdan zaten bahsettim. Bu ani atılım hatırı sayılır miktarda zafer gösterisiyle ve zafer sarhoşluğuyla sonuçlandı. Afrika'nın güneyi gibi en zor bölgelerdeki hareketlerin devamlılığını sağladı. Yine de, hareketlerin karşılaştığı en büyük sorun başarılarıydı, kendi tekil başarıları değil; ama dünya çapındaki müşterek başarıları. Mükemmel olmayan icraatlarıyla hareketler iç hoşnutsuzluklarla karşılaştığında, zorlukların büyük çapta kudretli dış güçlerin düşmanlığından türediği argümanını kullanabilirlerdi ve geniş anlamda bu tamamen doğru bir argümandı. Ama giderek daha fazla hareketin daha fazla ülkede iktidara gelmesiyle ve hareketlerin kendilerinin büyüyen müşterek güçlerine dair argümanları kullanmasıyla mevcut zorlukların dış düşmanlardan kaynaklandığı argümanı ikna ediciliğini kaybetmiş gibi gözüküyordu. En azından tarihin bariz biçimde kendi taraflarında olduğu teziyle çatışıyor gibi gözüküyordu.

İktidardaki hareketlerin başarısızlıkları, 1968'in dünya çapındaki devriminin temel altta yatan unsurlarından biriydi. Birdenbire iktidardaki sistem karşıtı hareketlerin sınırlarının, statükonun kuvvetlerinin düşmanlığından ziyade bu hareketlerin kendilerinin statükonun kuvvetleriyle muvazaasından mı türediği sorusu her yerde duyuldu. Eski sol diye anılan, kendisini her yerde saldırı altında buldu. Üçüncü Dünya'da ulusal özgürlük hareketlerinin iktidarda olduğu hiçbir yerde bu eleştiriden kaçamadılar. Sadece hâlâ iktidarda olmayanlar geniş çapta zarar görmedi.

1968'in devrimleri hareketlerin halktaki temellerini sarstıysa, dünya ekonomisinin müteakip iki on yılındaki durgunluğu da idollerin parçalanmasını devam ettirdi. 1945-1970 döneminde, hareketlerin büyük başarıları döneminde, derhâl gerçekleşen büyük vaat "ulusal kalkınma"ydı ve hareketlerin çoğu bunu "sosyalizm" olarak adlandırıyordu. Hakikaten de, hareketler bu süreci sadece ve sadece kendilerinin hızlandırabileceğini ve kendi devletlerinde tamamen gerçekleştirebileceğini söylüyordu. Ve 1945-1970 arasında bu vaat makul gözüküyordu; çünkü dünya ekonomisi her yere genişliyor ve yükselen dalga tüm gemileri hareketlendiriyordu.

Ama sular çekilmeye başladığında, dünya ekonomisinin çeper bölgelerinde yer alan iktidardaki hareketler, dünya ekonomisindeki durgunluğun kendi devletlerine çok olumsuz etkisini engellemek için yapabilecekleri çok az şey olduğunu gördü. Düşündüklerinden daha güçsüzlerdi ve halkları daha da güçsüz olduklarını düşündü. "Yetişme" olasılığının olmadığına dair gözlerin açılması ülkelerde peşi sıra, hareketlerin kendisine dair gözlerin açılmasına çevrildi. Umut ve kesinlik satarak iktidarda kalmalarını sağlamışlardı. Şimdi de kırılan umutların ve kesinliğin bitmesinin cezasını çekiyorlardı.

Bu ahlaki krize “Şikago Oğlanları” olarak da bilinen üfürükçüler, dünya sisteminin tümünde iktidarda olan kişiler lehine yeniden canlanan sert tutumun kitlesel desteğiyle, herkese piyasanın büyüsunü bir ikame olarak sundular. Ama “piyasa” dünya nüfusunun en fakir yüzde yetmiş beşlik kesiminin ekonomik görünümünü, vitaminlerin lösemiye tedavi etmesinden daha fazla dönüştüremezdi. Bu bir düzmece ve şüphesiz üfürükçüleri yakında kovacağız; ama o zamana kadar zarar verilmiş olacak.

Bütün bunların ortasında Güney Afrika mucizesi ortaya çıktı ve kasvetli dünya sahnesine parlak bir ışık sağladı. Dünyanın çivisi çıkmıştı. 1960’ların ulusal özgürlük hareketlerinin başarısı yeni baştan başlıyordu ve herkesin en kötü ve en çetin durumda olduğunu söylediği yerde ortaya çıktı. Dönüşüm çok hızlıca ve hayret verici bir pürüzsüzlükle gerçekleşti. Bir bakıma dünya, Güney Afrika’nın ve ANC’nin üstüne fevkalade haksız bir yük yüklemişti. Onlar sadece kendi iyilikleri için değil; ama geri kalan hepimizin iyiliği için başardılar. Halk kuvvetlerinin hâlâ iyimser harekete geçirenleri işlevi görmesi ve dünyadaki dayanışma hareketleri tarafından takdir görmesi açısından Güney Afrika’dan ötesi yoktur. Sanki dünyadaki sistem karşıtı hareket kavramının ta kendisine bir son şans verilmiştir, tarih nihai kararını vermeden önce kendimizi arafta kesin bir karar verme anında bulmuşuzcasına.

Önümüzdeki 10-15 senede Güney Afrika’da ne olacağından emin değilim. Kim olabilir ki? Ama ne Güney Afrikalılar ne de biz geri kalanlar dünyanın tüm yükünü onların omuzlarına yüklemeli. Dünyanın yükü dünyaya ait. Güney Afrikalıların kendi yüklerini taşımaları ve dünyanın yüklerinden adilce kendi paylarını almaları yeterli. Bu sebeple de geri kalan sözlerimi dünyanın yüküne ayıracam.

Bir yapı ve bir kavram olarak sistem karşıtı hareketler dünya sisteminin coğrafi kültürünün 1789 sonrası dönüşümünün doğal bir sonucuydu. Sistem karşıtı hareketler sistemin bir neticesiydi, tabii ki de öyle olmak zorundaydı. Şimdi ne kadar eleştirel bir muhasebe yaptıysak da, ve böylesi bir muhasebe yapmış olduğumdan korkuyorum, 19. yüzyılın ortasında seçtikleri yoldan daha iyi bir tarihi alternatif göremiyorum. İnsan özgürlüğü için başka bir kuvvet yoktu. Ve sistem karşıtı hareketler insan özgürlüğüne erişmediyse de, en azından insanın çektiği acıların bazılarını azalttılar ve dünyanın farklı bir tasavvuru için sancağı taşıdılar. Hangi makul kişi Güney Afrika'nın şimdi on sene öncesine göre daha iyi bir yer olduğuna inanmaz ki? Ve bunun ulusal özgürlük hareketinden başka, kime hakkını teslim etmemiz gerek?

Temel sorun hareketlerin stratejisindeydi. Kendilerini tarihsel anlamda iki arada bir derede buldular. 1848'den sonra siyaseten uygulanabilir ve durumun derhâl yatıştırılmasına dair biraz umut vadeden tek bir hedef vardı. Bu, modern dünya sisteminde başlıca düzenleme mekanizması sağlayan devlet yapılarında güç sahibi olma hedefiydi. Ama dünya sisteminde güç sahibi olma hedefi sistem karşıtı hareketlerin eninde sonunda zayıflamasını ve dünyayı dönüştürme yetilerinin kaybını garantiye alan bir hedefti. Aşağı tükürseler sakal, yukarı tükürseler bıyıktı: ya derhâl konu dışı kalacaklardı veya uzun vadede başarısız olacaklardı. Kaçınılabileceği ümidiyle ikinciye seçtiler. Kim seçmezdi ki?

İddia etmek istiyorum ki, çelişkili de olsa sistem karşıtı hareketlerin bugünkü başarısızlığının ta kendisi, ulusal özgürlük hareketlerinin gerçekten ve tamamen özgürleştirici olamaması da dâhil olmak üzere, önümüzdeki 25-50 yılda gerçekleşecek olumlu gelişmeler için en umut veren

unsurdur. Bu tuhaf fikri kavramak için günümüzde ne olduğunda mutabık olmalıyız. Dünya kapitalizminin nihai başarısında değil; ama ilk ve yegâne gerçek krizi içinde yaşıyoruz.¹⁸

Dört uzun vadeli eğilime işaret etmek istiyorum; her biri kendi asimptotuna yaklaşıyor ve her biri sonsuz sermaye birikimi peşindeki kapitalistler açısından yıkıcı. İlki ve bu eğilimlerin en az tartışılanı, dünyada kırsal [nüfusun] azalmasıdır. Sadece 200 yıl önce, dünya nüfusunun ve her bir ülke nüfusunun yüzde 80'i, 90'ı kırsaldı. Günümüzde dünya çapında yüzde 50'nin altındayız ve bu hızlıca düşüyor. Dünyanın bazı bölgelerinin tamamında kırsal nüfus yüzde yirminin altında, bazılarında yüzde beşin altında. "Ee ne olmuş ki?" diyebilirsiniz. Şehirleşme ve modernite neredeyse eş anlamlı değil mi? Sanayi devrimi olarak anılan şeyle olacağını umduğumuz da bu değil mi? Evet gerçekten de bu hepimizin öğrendiği basmakalıp sosyolojik genelleme.

Ancak bu kapitalizmin nasıl işlediğini yanlış anlamak olur. Artı değer her zaman sermaye sahipleri ve emeği icra edenler arasında bölüşülür. Bu bölüşümün şartları son tahlilde siyasidir, iki tarafın müzakere gücündedir. Kapitalistler temel bir çatışmayla yaşar. Eğer emek karşılığı ücret dünya çapında çok düşükse bu piyasayı sınırlar ve Adam Smith'in bize çoktan söylediği şekilde emeğin bölüşümünün kapsamı, piyasanın kapsamının bir işlevidir. Ama ücretler çok yüksekse, bu kârı sınırlar. İşçiler tabii ki de her zaman kendi paylarını arttırmak ister ve bunu elde etmek için siyaseten mücadele ederler. Zamanla emek nerede yoğunlaşmışsa sendikal ağırlıklarını hissedilebilir kırlarlar ve

¹⁸ Müteakip paragraflardaki iddia şuradaki geniş çözümlemenin bir özetidir, Terence K Hopkins ve Immanuel Wallerstein, koordinatörler, *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945-2025*, forthcoming, Zed Press, 1996. [Avesta Basın Yayın]

bu eninde sonunda kapitalist dünya ekonomisi tarihinde belirli aralıklarla gerçekleştiği üzere kârı baskılar. Kapitalistler işçilerle bir noktaya kadar savaşabilir; çünkü belli bir noktadan sonra, reel ücretlerin çok düşmesi, ürünler için dünyadaki etkin talebin azalması tehlikesini oluşturur. Tekrar tekrar sunulan çözüm ise; daha iyi ücret alan işçilerin piyasa arzını oluşturmasına izin vermek ve siyaseten zayıf olanın, birçok sebepten, çok düşük ücretleri kabul edeceğinden, genel üretim maliyetlerini azaltacak yeni bir kesim insanı dünya iş gücü piyasasına katmak. Beş yüzyıl boyunca istikrarlı bir şekilde byleyi kişiler kırsal bölge-lerde tespit edildi ve şehirli proletaryaya dönüştürüldü; ama bunlar da sadece bir süreliğine düşük ücretli işçiler olarak kaldı ve o noktada başkalarının emek arzına katılması gerekti. Dünyada kırsallığın azalması bu elzem süreci tehlikeye atmakta ve böylece kapitalizmin kendi küresel kâr seviyesini koruma becerisini tehdit etmektedir.

İkinci uzun vadeli eğilim ekolojik kriz olarak anılandır. Kapitalistlerin bakış açısından bu, maliyetlerin dışsallaştırılmasının son tehlikesi olarak adlandırılmalıdır. Yine burada da ciddi bir süreçle karşı karşıyayız. Kâr seviyesindeki çok önemli unsurlardan biri, her zaman kapitalistlerin ürünlerin maliyetlerinin tamamını ödememesi olmuştur. Bazı maliyetler “dışsallaştırılır”, yani daha geniş kitlelere büyüklükleri oranında pay edilir ve nihayetinde tüm dünya nüfusuna dağıtılır. Bir nehir, kimyasal bir tesis tarafından kirletildiğinde; temizlenmesi (eğer temizlenirse) normalde vergi verenlerin sırtına biner. Ekolojistlerin dikkatini çeken ise kirletilecek alanların, kesilecek ağaçların ve benzerlerinin tükenmesidir. Dünya, ekolojik bir felaket ile maliyetlerin içselleştirilmesinin zorlanması arasında bir seçimle karşı karşıyadır. Ama maliyetlerin iselleşti-

rilmesinin zorlanması sermaye birikim imkânını ciddi biçimde tehlikeye atar.

Kapitalistler için üçüncü bir olumsuz eğilim ise dünyanın demokratikleşmesidir. Taviz programının, Avrupa bölgesinde 19. yüzyılda başladığından zaten bahsetmiştik ve bunu, bu günlerde genel olarak refah devleti olarak tanımlıyoruz. Bunlar sosyal güvenlik harcamalarını içerir: çocuklar ve yaşlılar, eğitim ve sağlık tesisleri için olan para. İki sebepten bu uzun süre çalışabildi: yararlananların talepleri başlangıçta mütevazıydı ve taleplerinin seviyesi 50 sene öncesine göre bile kayda değer biçimde fazlaydı. Nihayetinde, bu para sadece sermaye birikiminden kesilerek sağlanabilir. Demokratikleşme kapitalistlerin menfaatine değildir ve hiçbir zaman olmamıştır.

Dördüncü unsur ise, devlet gücünde tersine dönen eğilimlerdir. 400 yıl boyunca devletler güçlerini, hem içte hem dışta, dünya sisteminin düzenleme mekanizmaları olarak arttırmaktaydı. Bu sermayenin, devlet karşıtı söylemine rağmen mutlak biçimde hayatiydi. Devletler düzeni güvence altına aldılar ama bir o kadar önemli olarak da ciddi sermaye birikimin yegâne yolu olan tekelleri güvence altına aldılar.¹⁹

Ama devletler düzenleme mekanizmaları olarak görevlerini artık yerine getirememektedirler. Dünyanın demokratikleşmesi ile tamamı bir “mali kriz” yaşayan devlet yapılarına yönelik karşılanması imkânsız seviyede talepler var. Ama eğer mali krize yönelik harcamaları kısarsalar, sistemi düzenleme yetilerini de azaltırlar. Bu devletin her başarısızlığının ona görevleriyle ilgili daha az güvenilmesine yol açacak ve tipik bir vergi isyanıyla sonuçlanacak kısır bir döngü. Ama devletler giderek daha az sorun

¹⁹ Bkz. Fernand Braudel, *Capitalism and Civilisation, 15th to 18th Century*, 3 Volumes, Harper and Row, New York, 198184. [İz Yayıncılık, 1996, İstanbul]

çözücü oldukça, mevcut görevleri de giderek daha az iyi yerine getirebilmekte. Bu girdaba zaten girdik.

İşte burada hareketlerin başarısızlığı devreye giriyor. Devletleri siyaseten ayakta tutan, özellikle de iktidar olduktan sonra, diğer her şeyden çok hareketlerdi. Devlet yapılarının ahlaki teminatı işlevi gördüler. Hareketler, artık umut ve kesinlik vadedemediği için destek iddialarını kaybettikçe geniş halk kitleleri de içtenlikle devlet karşıtı olmaya başladı. Ama devletler, reformculardan ve hareketlerden çok kapitalistler için gereklidir. Kapitalist dünya sistemi güçlü bir devletler arası sistem çerçevesi içinde, güçlü devletler (tabii ki de bazıları her zaman diğerlerinden güçlü olarak) olmadan iyi işleyemez. Ama kapitalistler asla bu iddiayı ideolojik olarak öne süremediler; çünkü meşruiyetleri, düzenden veya kâr güvencesinden değil, ekonomik üretkenlikten ve genel refahın genişlemesinden türemektedir. Son yüzyılda kapitalistler, devlet yapılarını onlar adına meşru kılmaları için hareketlere giderek daha fazla bel bağladılar.

Günümüzde hareketler artık bunu yapabilecek durumda değil. Ve deneselerdi de, halkları peşlerinden sürükleyemezlerdi. Böylelikle her yerde kendilerini koruma rolünü ve hatta kendi refahlarını sağlamayı üstlenen devlet dışı “gruplar”ın doğuşunu görüyoruz. Bu yönelmiş olduğumuz küresel kargaşa yolu. Bu modern dünya sisteminin, bir medeniyet olarak kapitalizmin dağılmasının işareti.

Ayrıcalıklıların arkasına yaslanıp, bu ayrıcalığı kurtarmaya çalışmadan yok olmasını izlemeyeceklerine emin olabilirsiniz. Ama gösterdiğim tüm sebeplere dayanarak da sistemi bir kez daha sadece düzenleyerek bunu kurtaramayacaklarına da aynı şekilde emin olabilirsiniz. Dünya bir dönüşüm içinde; kaostan yeni bir düzen doğacak, şu

an bildiğimizden farklı bir tane. Farklı; ama illa ki daha iyi değil.

Burada hareketler yeniden devreye giriyor. Ayrıcalıklar eşitsiz, hiyerarşik ve istikrarlı yeni bir tür tarihi sistem inşa etmeye çalışacaklar. Güç, para ve fazlasıyla zekâ avantajına sahip olacaklar. Akıllıca ve işleyebilir bir şey ortaya çıkaracakları muhakkak. Yeniden canlanan hareketler onlardan aşağı kalmayabilir mi? Sistemimizin iki yola ayrıldığı bir noktadayız. Dalgalanmalar muazzam ve ufak iteklemeler sürecin hangi yönde ilerleyeceğini belirleyecek. Artık ulusal özgürlük hareketleri şeklinde olmak zorunda olmayan özgürlük hareketlerinin görevleri sistemin krizini, geçmiş stratejilerinin açmazlarını ve doğrudan eski hareketlerin çökmesiyle ortaya çıkan dünyadaki halklarda yaygın hoşnutsuzluğun sebebi cinin gücünü değerlendirmektir. Zaman ütöplerin, tarihi alternatiflerin yoğun ve titiz analizinin zamanıdır. Toplum bilimcilerin, tabii yapmak istedikleri varsayılırsa, önemli katkı sunabilecekleri bir an. Ama toplum bilimcilerin de sistem karşıtı hareketlerce benimsenen stratejilerle sonuçlanan aynı 19. yüzyıl durumundan türetilmiş eski kavramlardan caymasını gerektirir.

Esasında bu bir günlük veya bir haftalık iş olmadığı gibi yüz yıllar sürececek bir iş de değildir. Bu tam olarak önümüzdeki 25-50 yıl içindir, sonucu tamamen koymaya hazır olduğumuz ve koyabildiğimiz girdilerce belirlenecektir.

IV

Afrika Ne Umuyor? Dünya Ne Umuyor?

*ABD seçmeninde umut yerini öfkeye ve kinizme bırakıyor.
The New York Times -10 Ekim 1994*

1952'de Dakar'da, Afrika'ya ilk kez ayak bastığımda, kolonyal dönemin son anlarındaki bir Afrika'yla, ulusal hareketlerin her yerde ortaya çıktığı ve hızla geliştiği bir Afrika'yla karşılaştım. Halklarının ve özellikle de gençlerinin iyimser olduğu ve gerçekten de geleceğin parlak gözüktüğü bir Afrika'yla karşılaştım. Kolonyalizmin istismarına karşı öfkeliydiler ve kolonyal güçlerin, hatta daha genel olarak Batı'nın vaatlerine şüpheyile yaklaşıyorlardı; ama dünyayı yeniden biçimlendirme kabiliyetlerine inanıyorlardı. Her şeyden çok, herhangi bir vesayet altında olmamayı, kendi siyasi kararlarını alabilmeyi, kamu hizmetleri için kendi kadrolarını oluşturmayı ve uluslardan oluşan dünya politesine tamamen katılmayı istiyorlardı.

1952'de Afrikalılar bu hislerinde ve hakları olanı elde edecekleri beklentisinde yalnız değildi. Müşterek olarak Üçüncü Dünya diye adlandırdığımız yerde ulusal özerkliği

yeniden kazanma arayışı yaygındı. Hakikaten de benzer hisler Avrupa halklarına da yayıldı. Hayatın hiç böylesine iyi gözükmediği Amerika Birleşik Devletleri'nde dahi, hat- ta belki de özellikle orada, bu genel iyimserlik paylaşı- lıyordu.

İşte bugün 1994 yılındayız ve dünya çok farklı gözükü- yor. 1960, yani Afrika'nın yılı, çok uzun bir zaman öncey- miş gibi. Birleşmiş Milletler'in kalkınma on yılları kötü bir şaka gibi duruyor. Ve Afro-kötümserlik kelime dağarcığı- mızdaki yeni ve aşırı kullanılan bir kelime. Şubat 1994'te Atlantic Monthly'de yayınlanan Afrika'yla ilgili bir makale geniş ilgi gördü. Başlığı "Yaklaşan Anarşi" idi ve alt başlı- ğında ise şu soru vardı: "Kıtlık, suç, aşırı nüfus, kabilecilik ve hastalık gezegenimizin toplumsal dokusunu nasıl da hızlıca yok ediyor?"

29-30 Mayıs 1994'te Le Monde, "Nijerya'nın yağma- lanmış müzeleri" başlıklı bir haberi manşetine taşıdı. Mu- habir makaleye şu çarpıcı karşılaştırmayla başlıyordu:

Cüretkâr hırsızların Delfi'nin Arabacı'sını veya Boticel- li'nin İlkbahar'ını çaldığını düşünün. Böylesi bir başarı bütün dünyadaki telemleri tıkırdatırdı ve CNN'de, prime time'da en az 60 saniye yer bulurdu. 18-19 Nisan 1993 gecesini, kimliği belirlenememiş kişilerce Nijerya'daki Ife Ulusal Müzesi'nin koleksiyonundan Afrika heykeltıraşlığı- nın şaheseri olarak görülen on iki müstesna eser -on terra cotta ve iki bronz insan kafası- çalındı. Bir seneyi aşkın süre sonra eserler hâlâ bulunamadı; hırsızlar hâlâ özgür ve birkaç uzman dışında insanlığın geri kalanı (Nijerya kamuoyu bir yana) bunun yaşandığını dahi bilmiyor.

23 Haziran 1994'te London Review of Books'ta bir eleştirmen Basil Davidson'un son kitabını yorumladı. Da- vidson için Afrika'nın "bir umut kıtası" olarak kaldığı hâl-

de, onun dahi “bağımsızlığın sonu gelmeyen vaatleri”nin kasvetli tablosunu çizdiğine dikkat çekiyor. Eleştirmen Davidson’un “umutveren işaretler anlamında tespit ettiği herhangi bir şeyin oldukça belli belirsiz” olduğunu ekliyor. Sonrasında eleştirmen Davidson’un kitabına dair kendi yaptığı şu değerlendirmeye bitiriyor: “Afrikalıların birçoğu için, hırsızlar yönetiminin, diktatörlüklerin ve yoldan çıkmış özgürlük hareketlerinin -bazen üçünün de- insafına kalındığında teselli bulacak pek bir şey yok”.

İşte şimdi 1957’nin harikulade günlerinden (Gana’nın bağımsızlığı) ve 1960’tan (16 Afrika devletinin bağımsız olduğu yıl; ama unutmayalım ki Kongo krizinin de yaşandığı yıl) ve 1963’ten (Afrika Birliği Örgütü’nün kuruluşu) 1994’e geliyoruz. Bu sene dünya basınında, Afrika hakkında duyduğumuz şeyler şunlardan ibaret: Somali’nin, savaş lortlarının mücadelesi alanı olduğu, Ruanda’da Hutular ve Tutsilerin birbirini katlettiği ve Cezayir’in (bir zamanların gururlu ve kahraman Cezayir’i) İslamcı grupların entelektüellerin boğazını kestiği bir yer olduğu. Muhakkak biraz harika haberler de vardı: Güney Afrika apartheid’den beklenmedik, barışçıl bir süreçle tüm vatandaşların oy verebildiği bir devlete dönüştü. Yeni Güney Afrika’nın batmayacağı umudunu hepimiz sahipleniyor ve kutluyoruz. Ama bir yandan da nefesimizi tutuyoruz.

30 yıl içinde umutla kaplı bir kıtanın, dışarıdan kişiler tarafından (ve kendi entelektüellerinin birçoğu tarafından) neredeyse 19. yüzyıl söylemleri kadar olumsuz şekilde tasvir edilmesine sebep olacak ne oldu? Derhâl söylenebilecek iki şey var. Bunlardan biri, Afrika’nın coğrafi-kültürel tasvirindeki olumsuzluğun yeni olmadığı, bunun Avrupalıların Afrika’yı en az beş yüzyıldır, yani modern dünya sistemi tarihi boyunca gördüğü şekle bir dönüş olduğudur. 1950’lerde ve 1960’larda dünyanın kullan-

diği iyimser ve olumlu dil istisnaydı ve görünüşe bakılırsa geçiciydi. Söylenecek ikinci şey ise 1960'lardan 1990'lara değişen Afrika'dan çok, dünya sisteminin bir bütün olarak değişimidir. Dünya sisteminin bütününde son elli yılda ne olduğuna bakmadan, Afrika'nın günümüzdeki durumu veya muhtemel doğrultusu hakkında hiçbir ciddi değerlendirmeye yapamayız.

Mihver Devletler'in 1945'deki yenilgisi, 1870'lerde gerilemeye başlayan Birleşik Krallık'ın dünya sistemindeki hegemonik güç konumunun halefi olmak için Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki uzun mücadelenin -bir tür "otuz yıl savaşı"- sonuna gelindiğine işaret ediyordu. Afrika'nın kolonyal fethi -Talan olarak ifade edilen- Büyük Britanya'nın dünya düzeninin ve dünya ticaretinin kurallarını tek taraflı olarak belirleyecek konumda olmamasıyla dünya sahnesini saran güçler arası rekabetin bir yan ürünüydü.

Bildiğimiz üzere, Amerika Birleşik Devletleri bu otuz yıl savaşını "kayıtsız şartsız" biçimde kazandı ve 1945'deki devasa üretim düzeneği sadece dönemin en etkilisi değildi; bir de fiziken bütünlüğünü koruyan (savaş dönemi yıkımının dokunmadığı) dünya sistemindeki tekti. Yüzyılın sonraki çeyreği, ABD'nin hegemonik rolünün dünyanın üç coğrafi bölgesinde uygun tedbirlerle sağlamlaştırılmasıydı, ABD'nin bunları tanımladığı şekliyle; Sovyet çevresi, Batı ve Üçüncü Dünya.

İktisadi alanda ABD en yakın rakiplerinden şüpheye bırakmayacak şekilde öndeyse de SSCB ikinci bir süper güç olduğundan (her ne kadar hiçbir noktada ABD'nin bütün gücüne eş olmadığı söylenmeli) askerî alanda bu söylenemezdi. Dahası SSCB, hâkim Wilsoncu liberalizme karşı Marksist-Leninist muhalefetin vücut bulmuş hâliydi.

Yine de ideolojik düzlemde Marksizm-Leninizm, Wilsoncu liberalizme gerçek bir alternatiften ziyade, onun bir başka türüne dönüştü. Gerçekten de iki ideoloji de coğrafi-kültürün temel varsayımlarını paylaşıyordu. En azından altı büyük program ve dünya görüşünde uzlaşıyorlardı, bazen bu uzlaşığı nispeten farklı bir dilde dile getirirler de:

1. *Ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesini savunuyorlardı;*
2. *Tüm devletlerin iktisadi kalkınmasını savunuyorlardı ve bundan kast ettikleri; şehirleşme, ticarileşme, proleterleşme ve endüstrileşme ile ulaşılması imkânsız bir istek olarak bolluk ve eşitlikti;*
3. *Herkes eşit uygulanacak evrensel değerlerin varlığına dair bir inanç ortaya koydular;*
4. *Teknolojik ilerlemenin yegâne mantıklı temeli olarak bilimsel bilginin (özünde Newtoncu biçimde) geçerliliğine dair inançlarını ortaya koydular;*
5. *İnsan ilerlemesinin hem kaçınılmaz hem arzulanır olduğuna ve böylesi bir ilerlemenin olması için güçlü, istikrarlı, merkezî devletlerin olmak zorunda olduğuna inanıyorlardı;*
6. *Halk egemenliğine ve demokrasiye inançlarını belirttiler; ama demokrasiyi mantıklı reformist uzmanların esas siyasi kararları vermesine izin verilecek bir durum olarak tanımlıyorlardı.*

Bilinçaltındaki ideolojik uzlaşının boyutu, Yalta şartlarında dünya gücünün bölüşümünü fazlasıyla kolaylaştırdı, esasında bunlar üç taneydi:

1. *SSCB'nin Doğu Avrupa'daki arka bahçesinde (ve daha sonraki eklerle bölünmüş Kore'de ve Çin'de), iddialarının gerçek (sözde değil) etkileri bu alanla sınırlı olduğu sürece, fiili hâkimiyeti olabilirdi;*
2. *İki taraf Avrupa'da savaşın hiç olmayacağına dair güvence verecekti;*
3. *İki taraf da mevcut jeopolitik düzene aşırı muhalif grupları (ABD bölgesindeki "solcular" ve Sovyet bölgesindeki "maceracılar" ve "milliyetçiler") bastırabilirdi ve bastıracaktı.*

Bu anlaşma, çok tantanalı hakiki bir ideolojik mücadeleyi imkânsız ya da gayrimakul kılmadı. Aksine bu mücadeleyi varsaydı ve hatta cesaretlendirdi. Ama bu ideolojik mücadele katı sınırlar çerçevesinde sürdürülmeliydi, birisinin veya bir büyük gücün belirlenmiş nüfuz alanı dışında topyekûn askerî müdahalesini yasaklıyordu. Tabii ki de bu savaş zamanı müttefiklerinin bu "hukuki ayrışması"nın bir başka unsuru da SSCB'nin yeniden inşasında ABD'den herhangi bir savaş sonrası iktisadi yardım beklemeyeceğiydi. O kendi başınaydı.

Burası Soğuk Savaş tarihinin özetini geçme yeri değil. 1945 ve 1989 arasında (ana hatları çizilen) uzlaşmaya özünde dikkatlice uyulduğunu söylemek yeterli. Şartlarının iki süper gücün doğrudan kontrolünde olmayan kuvvetler tarafından tehlikeye atıldığı her zaman, bu kuvvetleri dizginlemeyi ve zımni uzlaşılarını yenilemeyi başardılar. Afrika için bunun anlamı oldukça basitti. 1950'lerin sonunda hem SSCB'nin hem de ABD'nin evrensel değerlere teorik bağlılıklarından türeyen konumları resmen dekolonizasyon lehineydi. Şüphesiz ki, pratikte belli ülkelerdeki farklı siyasi hareketlere sıklıkla örtülü (ve hatta açık) siyasi ve mali destek verdiler. Ancak Afrika'nın Sovyet bölgesinin

dışında ve ABD bölgesinde olduğu bir gerçek. Bu sebeple de SSCB'nin müdahilliği her zaman oldukça sınırlıydı, bu hem 1960-65 Kongo Krizi'nde hem de 1975 sonrası dönemde Afrika'nın güneyindeki bağımsızlık sonrası istikrarsızlaştırma çabalarında görülebilir. Her hâlükârda Afrika özgürlük hareketlerinin, ABD'den evvel SSCB'nin sadece ahlaki desteğini almak için dahi önce kendi başlarına hayatta kalmaları gerekiyordu.

ABD'nin dünya sahnesindeki büyük müttefiklerine -Batı Avrupa ve Japonya- yönelik politikası epeyce doğrudandı. Onların iktisadi yeniden inşasına büyük çapta yardım etmeye çabaladı (bilhassa Marshall Planı yoluyla). Bu ABD için hem iktisaden hem siyaseten hayati önemdeydi. İktisadi kısmını anlamak zor değildi. Eğer ürünler için tüketiciler yoksa, dünya ekonomisindeki en verimli ekonomik makineye sahip olmanın pek bir anlamı yoktu. ABD şirketleri, üretimlerinin birincil ihracat noktaları olmaları için iktisaden eski hâline getirilmiş bir Batı Avrupa'ya ve Japonya'ya ihtiyaç duyuyordu. Savaş sonrası dönemde başka hiçbir bölge bu rolü oynayamazdı. Siyaseten iki ittifak sistemi (biri NATO ve diğeri ABD-Japonya Savunma Anlaşması) ABD'nin dünya düzenini korumak için kurduğu yapıda iki çok önemli ilave unsurun güvencesini veriyordu: dünyanın dört bir yanında askerî üsler ve jeopolitik sahnede bir küme otomatik ve güçlü siyasi müttefikler (uzun bir süre müttefikten çok bağımlı devletler olarak işlev gördüler).

Tabii ki de bu ittifak yapısının Afrika'ya etkileri vardı. Batı Avrupa devletleri sadece ABD'nin ana müttefikleri değildi; ayrıca Afrika'daki birincil kolonyal güçlerdi. Kolonyal güçler kendi "iç işleri" olarak görmekte ısrar ettikleri konularda ABD müdahalesine düşmancıl yaklaşıyordu. Bu sebeple de ABD müttefiklerini gocundurmamak için dik-

katliydı, özellikle de zamanından önce dekolonizasyonun tehlikeli olduğu düşüncesini ABD hükûmetinin kolonyal hükûmetlerle paylaştığı 1945-1960 döneminde. Yine de, Afrika özgürlük hareketleri süreci hızlandırabiliyordu. Ve 1960'a gelindiğinde "Afrika özgürlük seli"nin yarısı tamamlanmıştı. "Sel suları"nın Kongo'ya erişmesi ve böylece dekolonizasyonuna karşı en çetin siyasi ve iktisadi direnişin, Afrika'nın güneyinin madenci olduğu gibi yerleşimci bölgesine erişmesi sebepleriyle 1960 yılı bir dönüm noktasıdır. Kongo Krizi olarak anılan olayın patlak vermesiyle, bu bir yıl içinde, sadece Kongo'nun içinde değil; ama bağımsız Afrika devletleri arasında ve hatta tüm dünyada iki (hatta iki buçuk) taraf vardı. Hepimiz sonucu biliyoruz. Lumumba suikaste kurban gitti ve Lumumba'nın destekçileri bastırıldı. Tshombe'nin Katanga ayrılıkçılığı da bastırıldı. Zaire'nin başına Albay Mobutu getirildi ve hâlâ orda. Kongo krizi ABD'nin Afrika'daki jeopolitik konumunu da dönüştürdü. ABD'yi Afrika'da doğrudan bir rol oynamaya itti, (eski) kolonyal güçlere herhangi bir önemli konuda boyun eğmemeye karar verdi.

1945'ten sonra kolonyal dünyada (ve daha genel anlamda Avrupa dışında) ABD'nin gerçekleşmesini umduğu senaryo; ülkelerinin kapitalist dünya ekonomisindeki meta zincirlerine dahlini devam ettirecek ve geliştirecek milliyetçi eğilimli sözde ılımlı liderlerin iktidara geleceği yumuşak bir siyasi değişimdi. SSCB'nin resmî konumu ise "sosyalist" yönelimli ilerici kuvvetlerin iktidara gelmesi lehineydi. Pratikte ise daha önce de söylediğimiz gibi SSCB'nin bu kuvvetlere desteği; Çin Komünist Partisi'ne 1945'te verdikleri ağırdan alma tavsiyesinde, Cezayir'deki bağımsızlık hareketine fazlasıyla geç destek vermelerinde ve Küba Komünist Partisi'ne 1959'a kadar verdiği destekte görülebileceği üzere isteksizceydi.

Hem ABD'nin hem de SSCB'nin beklemediği şey ise, bu sırada Avrupa dışı dünyadaki ulusal özgürlük hareketlerinin yoğunluğuuydu. Şüphesiz ki her türden radikal milliyetçi patlamalar bastırılmıştı; Malaya'da, Filipinler'de ve İran'da; Madagaskar'da, Kenya'da ve Kamerun'da, Amerikalardaki birçok ülkede. Yalnız böylesi isyanlar bastırılrsa da, dekolonizasyon takviminin öne alınmasını sağladılar.

Ve dört ülkede; aşırı güçlü, nihayetinde başarılı özgürlük savaşları büyük iz bıraktı. Bunlar Çin, Vietnam, Cezayir ve Küba'da. Dört vakada da, oyunun ABD'nin tanımladığı ve SSCB'nin zımnen kabul ettiği kurallarını bu hareketler reddetti.

Her vakanın ayrıntıları coğrafi, tarih ve iç toplumsal kuvvetlerin tertiplerindeki farklılıklardan kaynaklı farklıydı. Ama dört hareketin de paylaştığı belli özellikler vardı:

1. *Dünya sisteminin büyük güçlerine iktidara gelmelerini dayattılar; güçleri siyasi özerklerinin peşindeki acımasızlıklarındaydı;*
2. *Moderniteye ve ulusal kalkınmaya inançlarını ilan ettiler;*
3. *Toplumsal dönüşümün zorunlu bir ön şartı olarak devlette iktidara talip oldular ve muktedir olduklarında kurdukları güçlü devletin halk tabakasının tamamındaki meşruiyetleri için uğraştılar;*
4. *Tarihi ilerleme rüzgârını arkalarına aldıklarından emindiler.*

1965'e gelindiğinde Bandung ruhu dünyayı sarmıştı. Ulusal özgürlük hareketleri, Afrika'nın güneyi hariç, her yerde iktidara gelmişti ve orada da silahlı mücadele başlamıştı. Tabiri caizse garip bir durumdu. ABD'nin böyle-

sine kontrolü altında, her şeyi yöneten gözüktüğü hiçbir durum olmamıştı. Ama bir yandan da sistem karşıtı hareketler çok güçlü gözüküyordu. Kasırganın gözündeki sakinlikti. Afrika'da bazı erken uyarı sinyalleri vardı. 1965 yılında Kasablanka Grubu olarak anılan bazı sembolik figürlerin düşüşü görüldü: Gana'da Nkrumah, Mali'de Modibo Keita, Cezayir'de Ben Bella. Ayrıca Rodezyalı yerleşimcilerin UDI'yi yani Tek Taraflı Bağımsızlık Bildirgesi'ni ilan ettiği yılı. Ve ABD'de ilk Vietnam tartışmalarının yılıydı. 1966'da Çin Kültür Devrimi başladı. Büyük değişikliklerin yaşanacağı 1968 yılı yaklaşıyordu.

1968'in başlarında Tet Taaruzu, Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'daki savaşı kazanma yetisinin olmadığını gösterdi. Şubat'ta Martin Luther King suikasta uğradı. Ve nisanda dünya çapında 1968 devrimi başladı. Üç sene boyunca her yerde yaşandı -Kuzey Amerika'da, Avrupa'da, Japonya'da, Komünist dünyada ve Latin Amerika'da, Afrika'da ve Güney Asya'da. Yerel gösterilerin her birinin diğerinden farklılığı muhakkaktı. Ama iki tema yaygındı ve bu nedenler, çoklu ayaklanmaları dünya çapında bir olay hâline getirdi. İlki, ABD hegemonyasına karşıtlıktı (Vietnam'daki rolüne muhalefette sembolleşen) ve Sovyetlerin, ABD'yle danışıklı dövüşmesine ("iki süper güç" temasıyla gösterilen) karşıtlıktı. İkincisi, Eski Sol olarak anılan üç ana tipin; Batı'nın Sosyal-Demokrat partilerinin; Komünist partilerin ve Üçüncü Dünya'nın ulusal özgürlük hareketlerinin perdelerinin indirilip, gözünün açılmasıydı. 1968'in devrimcileri, Eski Sol'un sistem karşıtlığını yetersiz ve etkisiz görüyordu. Hakikaten de, 1968'in devrimcileri için Eski Sol'un belki ABD'den de çok birincil düşman olduğu öne sürülebilir.

Siyasi bir olay olarak 1968 dünya devrimi çok hızlı alevlendi ve sonrasında söndürüldü. 1970'e gelindiğinde,

sadece közleri -çoğu Maoist tarikatlar biçiminde- kalmıştı. 1975'te ise közler dahi sönmişti. Yine devrim kalıcı bir etki bıraktı. Coğrafi kültürün hâkim ideolojisi olan reformist orta yolcu liberalizmin meşruiyetini bozdu, liberalizmi hem sağındaki hem solundaki başka kuvvetli güçlerle rekabet eden ideolojilerden sadece biri hâline getirdi. Devletin her yerindeki insanları toplumsal dönüşümün bir aracı olarak kullandı. Ve ilerlemenin kaçınılmazlığına dair iyimserliği yok etti, özellikle de böylesi bir iyimserliğin son simge kişisi ve onun ani yükselmiş kariyeri fiyaskoyla sonuçlandığında. Duygudurum dönüşmüştü.

1968'teki olaylar, tam da dünya ekonomisinin Kondratyef-B aşağı yönlü evresine girdiği anda gerçekleşti ve hâlâ bunun içindeyiz. Bir kez daha kapitalist dünya ekonomisinde tekrar tekrar yaşandığı gibi, önde gelen sektörlerin yüksek kârlılığının sonuna gelinmişti; bunun sebebi birincil olarak yüksek kârlılığın çektiği ve çoğunlukla yarı çeper devletlerin desteklediği yeni üreticilerin istikrarlı biçimde piyasaya girmesiyle, birkaç firmanın nispi tekel durumunun sarsılmasıydı. Beklenebileceği üzere üretim faaliyetlerindeki kârlılığın dünya çapında şiddetli düşüşü, üretimin azalmasıyla ve öncü sektörlerin bulunduğu yerlerde işsizlikle sonuçlandı. Bu durumun sonucu da; çevre bölgelerden gelen hammadde ithalatının azalması, düşük işçi ücretleri arayışıyla sanayinin yarı çeper ülkelere daha da kayması, çekirdekteki devletlerin olumsuz külfetleri birbirlerine yükleme arayışında şiddetli rekabeti ve yatırımcıların üretimde kâr arayışından, finansal faaliyetlerde kâr arayışına önemli biçimde kayışı oldu.

İşte tam da bu B evresinde iktisadi durgunluğu dünyanın dikkatine çeken iki büyük olay (ama hiçbir şekilde durgunluğun sebebi olduğu söylenemeyecek olan) 1970'lerdeki OPEC petrol fiyatları artışı ve 1980'lerin borç

kriziydi. Tabii ki de, ikisinin de genel anlamda Güney için bilhassa da Afrika'nın tümü için özellikle olumsuz sonuçları oldu. Düzenlemenin ekonomi politik mekanizmaları olarak önemleri tartışmaya değerdir.

1973'te Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, OPEC -on yıldan uzun süredir gözlerden uzak, âdeta uyuyan bir grup- bir anda çarpıcı bir fiyat artışını duyurdu. Bu olayla ilgili birkaç şeye dikkatinizi çekerim. Petrol fiyatları bütün Kondratyeff A-evresinde, dünyadaki üretim artarken, dikkat çekici biçimde düşüktü. Yine de tam da dünya ekonomisinin sıkıntıya girmeye başladığında ve her yerde üreticilerin ürünlerini daha dar bir piyasada satmak için fiyatlarını veya maliyetlerini düşürmeye çalıştıkları bir zamanda petrol üreticileri fiyatlarını hiç de az olmayan bir miktarda arttırdı. Petrol neredeyse tüm üretimin doğrudan veya dolaylı parçası olduğundan; bunun etkisi de tabii ki de üretim maliyetlerinin dünya çapındaki neredeyse tüm sanayi süreçlerinde artmasıydı.

Böylesi bir eylemin mantığı neydi? Dünya artı değer bölüşümünü kendi lehlerine değiştirmek için iktisaden zayıflamış batı dünyasından çıkar sağlamak için petrol ihraç eden devletlerin kartelimsi bir eylemi olduğu iddia edilebilir. O sırada, Irak'ta ve Cezayir'de olduğu gibi, siyaseten aşırı uç hükûmetlerin olduğu OPEC üyelerinin neden böyle bir eylemde bulunduğu böyle açıklanabilir. Ama Amerika Birleşik Devletleri'nin petrol bölgesindeki iki en yakın müttefikinin -Suudi Arabistan ve İran (Şah'ın İran'ı)- neden sadece eşlik etmeyip OPEC müşterek fiyat artışında öncü olmuştur? Ve eğer eylem dünya artı değer bölüşümünü düzeltme amacı taşıyorsa, ilk etkisi nasıl da ABD şirketlerinin elindeki dünya artı değeri miktarında artış olmuştur?

Gelin beraber petrol fiyatlarını aniden ve fazlaca artırırsanız ne olduğuna bakalım. Petrole ihtiyacı hızlıca azaltmak zor olduğundan bazı şeyler hemen ardından gelecektir. Petrol üreticilerinin gelirleri artar, hakikaten de fazlaca artar. Petrol çok pahalı hâle geldiğinden satılan petrol miktarının azalmasına rağmen bu gerçekleşir. Satılan petrol miktarındaki azalış, dünyanın mevcut üretiminde azalış anlamına gelir; ama 1960'ların öncü sektörlerindeki aşırı üretim düşünülüğünde aslında bu bir artıdır. Hakikaten de sanayi işçilerinin kovulmasını daha meşru kılar.

Çevre bölgedeki petrol üretmeyen devletler için, mesela çoğu Afrika devleti için, petrol fiyat artışı çok ciddi bir darbeydi. Petrol ithalatının maliyeti arttı. Petrolün önemli rol oynadığı, ki zaten belirttiğimiz üzere neredeyse hepsi, sanayi ürünlerinin ithalat maliyeti arttı. Ve bu birim ithalatın birim başına maliyetinin ve miktarının azaldığı bir dönemde oldu. Tabii ki de Afrika devletleri (birkaç istisna dışında) kendilerini ciddi bir ödemeler dengesi sıkışıklığında buldular. Halklar düşen yaşam standartlarıyla ve bozulan kamu hizmetleriyle karşılaştılar. Bir on yıl önce veya belki de daha önce başarılı bir şekilde mücadele ederek kazandıkları bağımsızlıklarının bu görünür sonucuyla hemen hemen hiç mutlu olmadılar. Daha önce çok güçlü biçimde destekledikleri hareketlerin ta kendilerine sırtlarını döndüler, özellikle de elitler arasındaki yüksek yaşam standardını ve yozlaşma işaretlerini gördüklerinde.

Petrol fiyatları pek tabii ki sadece Afrikalılar için artmamıştı, ABD dâhil her yerde artmıştı. Birçok başka etmen tarafından üretilen uzun bir enflasyonist itkinin parçasıydı. Petrol fiyatlarının artışının (kendisinin sebep olduğu değil; ama dünya iktisadi durgunluğunun sonucu olarak) yaptığı şey dünya artı değerinin kayda değer mik-

tarda büyük bir payının kendi kasalarına aktarıldığı büyük bir kanal yaratmaktı. Bu hasılatla ne oldu? Bir kısmı petrol üreten devletler tarafından rant olarak tutuldu ve ufak bir azınlığın lüks tüketimine imkân sağlamaya yaradı ve kısa bir süre için vatandaşların daha geniş bir kesiminin gelir seviyesini iyileştirdi. Bu devletlerin altyapı inşasına girişmesini ve büyük çapta silah almasını sağladı. Bu ikincisi, ilkinden toplumsal anlamda daha işlevsizdi, özellikle de 1980'lerin İran-Irak Savaşı'nda olduğu gibi ciddi miktarda insan hayatının ve birikmiş sermayenin ziyan edilmesine imkân sağlaması sebebiyle. Ama iki tür harcama da -altyapı ve silah alımları- malların ihraç edildiği Kuzey'deki devletlerin iktisadi zorluklarını çözmede kısmen yardımcı oldu.

Gelgelelim, petrol üreten devletlerdeki harcamalar bu hasılatın sadece bir kısmını açıklıyor. Diğer bir büyük pay Yedi Kız Kardeş'e gitti, yani artık petrol üretimini kontrol etmese de dünya çapında petrol rafinelerini ve petrol dağıtımını kontrol eden Batılı petrol şirketlerine. Peki karşılığında bu beklenmedik olağanüstü yüksek kârlarıyla ne yaptılar? Çok fazla kârlı üretim noktasının yokluğunda bu paradan büyük bir payı dünya finans piyasasına yatırarak geçtiğimiz iki on yılın muazzam kur dalgalanmasının yakıtını sağladılar.

Tüm bu faaliyetler dünya artı değer yoğunlaşmasının sandıklarını tüketmedi. Kalanı başta ABD olmak üzere ama Batı Avrupa'da da banka hesaplarına kondu. Banka kârları tabii ki de mevduatlardaki paraların kredilendirilmesinden sağlanıyor. Ve şimdi bankaların mevduatlarında muazzam ilave para vardı -Kondratiyef A-evresine kıyasla yeni üretici girişimlerin yavaşladığı zamanda. Bankalar bu parayı kime borç olarak verebilirdi? Cevap çok bariz gözüküyordu: ödemeler dengesi güçlüğü yaşayan hükûmetlere,

ki bu neredeyse tüm Afrika devletleri ile Latin Amerika'nın ve Asya'nın büyük bir kısmı ve sosyalist blok olarak anılan kesimin neredeyse tamamını kapsıyordu (Polonya'dan Romanya'ya, SSCB'ye ve Kuzey Kore'ye). 1970'lerin ortasında dünya bankaları, hükûmetleri bu kredileri almaları için sıkıştırdı. Onlar da bu şekilde hesaplarını dengeleme fırsatını kaçırmadılar ve mutsuz sıradan vatandaşlarının anlık siyasi baskısını bir parça olsun azalttılar. Hesaplarını dengelemesi gerekmeyen ama "kalkınma" olarak algıladıkları (ve yanlış algıladıkları) şey üzerine harcamakta hevesli olan petrol üreten devletlere dahi benzer krediler verildi. Karşılığında bu krediler, dünyanın geri kalanının, Batılı ülkelerin ihracatını alamamasının etkisini giderdi.

Batılı ülkelerdeki durum dikkatlice incelenmeli. 1970'lerde başlayan ve 1980'lerde devam eden olayı değerlendirmenin üç farklı yolu var. Bunlardan biri, ülkelerin küresel anlamda nasıl performans sergilediği. Her ne kadar mutlak anlamda artsa da, yaklaşık 1945-1970 arasındaki Kondratiyef A-evresine göre, büyüme oranları küresel olarak dikkate değer miktarda düştü. İkincisi, birbirlerine göre değerlendirilebilirler. İşte burada ABD'nin elinden geleni yapmasına (ve Batı Avrupa'ya ya da Japonya'ya göre petrol ithalatına daha az bağımlı olmasından türeyen bir gerçek olarak OPEC'in eylemine karşı daha önceden avantajlı olmasına) rağmen, ABD'nin iktisadi konumunun, talihin kısa vadeli dönüşleri hesaba katıldığında dahi, Batı Avrupa'ya ve özellikle de Japonya'ya kıyasla gerilediğini görebiliriz.

Üçüncüsü artı değerın iç bölüşümüne göre değerlendirilebilirler. A-evresinin örüntüsünün gelir seviyesinde toplu bir artış ve bazı aşırılıklarda çakışma olduğu söylenebilecek iken, B-evresinin örüntüsü hasılatın içsel kutuplaşmasında kayda değer bir artıştır. Ufak bir yüzde için

işler en azından uzun vadede iyi gitmiştir; onlar için yeni bir terim bile icat ettik; “yuppiler”. Ama bu ufak grup dışında iç fakirlikte belirli bir artış, önünde sonunda orta sınıf statüsünden aşağı itilmiş dikkate değer bir grup ve orta kesimin kalanının çoğunluğu için gerçek gelirden bir düşüş yaşandı. Bu iç kutuplaşma özellikle ABD ve Büyük Britanya’da görülse de kıta Batı Avrupa’sı ve hatta Japonya için de doğrudur.

Bu noktada Uzak Doğu hakkında da bir söz söylenmeli, özellikle de Afrikalıların üstüne başarılı bir kalkınma modeli olarak istikrarlı biçimde atılması sebebiyle. Dünya ekonomisinde ne zaman duraklama olursa ve hem genel anlamda hem de özellikle üretim faaliyetlerindeki kârlar daraldığında; kâr etme hiyerarşisinde daha önce en üstte olmayan bir coğrafi bölge için çok iyi olması eğilimi vardır. Üretimin dünya çapında önemli ölçüde yeniden konumlanmasının odağı, dünya ekonomisinin tümündeki zorluklardan yararlanan olur. 1970’lerden bu yana bu bölge Uzak Doğu olmuştur -ya da daha doğru ifadeyle, birincil olarak Japonya, ikincil olarak da onun yakın çevresindeki Asya Kaplanları olarak anılanlar ve üçüncül olarak (daha yakın zamanda) Güneydoğu Asya’dan bir sıra ülke. Uzak Doğu’nun bu yararlanıcı bölge haline nasıl geldiği bu tartışmanın konusu olmasa da, iki noktaya dikkat çekmek gerek. Gerekli iktisadi çerçevenin inşasına ve iç piyasanın devlet tarafından korunmasına hükûmetlerin dâhil olması kilit bir rol oynadı. Ve ikincisi, bir başka bölgenin aynı ekonomik getirileri aynı anda sağlaması mümkün değildi. Uzak Doğu’dan başka bir bölge bu büyümeyi başarabilirdi; ama hem Uzak Doğu hem de bir başka bölge olamazdı. Bu sebeple de Uzak Doğu, Afrika için yakın gelecekte alaka bir model teşkil etmez.

OPEC petrol [fiyatları] artışına çok fazla alan ayırmamın sebebi ekonomik sıkıntının asli bir sebebi olması değildi. Zaten böyle değildi de, sadece dünya ekonomik duraklamasının etkili olduğu bir müdahil olma süreciydi. Ama çok görünürdü ve mekanizmaya ayrıntılı bir şekilde bakmak süreci daha açık hale getiriyor. Ayrıca petrol ücretleri, 1950 seviyelerine olmasa da, tekrar düştüğünden, dünyanın bunu unuttuğu 1980'leri aydınlatmaya da yarıyor. Hükûmetler ise krediler konusunda 1980'lerde ne etkilirse onu biçtiler. Krediler o günün ödemeler dengesini çözerken, borç ödeme maliyetlerinin millî gelire oranı yüzde olarak arttıkça yakın gelecekte bu sorunu tekrar yaratıyor. 1980'ler borç krizi olarak anılan şeyle başladı ve komünizmlerin çökmesi olarak anılanla da bitti. Bunlar birbirinden alakasız değil.

Borç krizi kavramı 1982'de Meksika, petrol üreticisi bir ülke, borç geri ödemelerine yetişemediğini açıkladığında ve borcun yeniden müzakere edilmesi arayışına girdiğinde ortaya çıktı. Aslında borç krizi ilk olarak, 1970'lerde çok ağır borçlanan ülkelere biri olan Polonya'da Gierek hükûmeti borç geri ödeme sorunlarıyla karşılaşınca, kısmi bir çözüm olarak maaş seviyelerini düşürmeye çalışınca ortaya çıktı. Sonuç: Solidarność. Polonya komünist hükûmetinin başı derde girmişti; çünkü IMF talep etmek zorunda dahi kalmadan, duruma IMF çözümü uygulamaya başlamıştı. IMF, bu durumdaki tüm ülkelere (sadece Afrika devletlerine değil) giderlerinin azaltılmasını (daha az ithalat ve halk için daha az refah) ve ihracatlarının artmasını (ücretleri düşük tutarak veya düşürerek, iç ihtiyaçlara göre üretimden dünya piyasasında derhâl satılabilecek olan ne varsa ona üretimi kaydırmak) önermeye başladı. IMF'nin bu acı reçeteyi [dayatmak için] kullandığı silah; eğer ilgili devlet IMF politikalarını uygulamakta başarısız

olursa, tüm Batılı hükûmetlerden gelen kısa vadeli yardı-
mı kesmesi ve böylece (borç krizi düşünüldüğünde) hükû-
metin iflas etme ihtimalinin ortaya çıkmasıdır. Bu baskıya
bir Afrika devletinin ardından diğeri boyun eğmiştir; an-
cak hiçbiri 1980'lerde büyük bir borcu ödeyen tek ülke
kadar başarılı olamamıştır. Çavuşesku'nun Romanya'sı,
Romanya halkının büyük öfkesi pahasına IMF'ye büyük
haz vermiştir.

Afrika'daki "borç krizi" çok iğrenç şeylere evrildi:
kıtlıklar, işsizlik, altyapının kitlesel çöküşü, iç savaşlar
ve devlet mekanizmalarının dağılması. Afrika'nın güne-
yinde; Johannesburg'a sadece 1994'te erişebilen Afrika
özgürlük seline karşı son çırpınışlarını veren Güney Af-
rika apartheid rejiminin istikrarsızlaştırma programları
ile zorluklar yoğunlaşmıştı. Afrika'nın 1980'lerdeki ciddi
kötü durumunu eğer dünya ekonomisinin büyük resmine
yerleştirmezsek, bununla ilgili anlayışımızı bozmuş olu-
ruz. Borç krizi tabii ki de başka yerlerde de hakikaten de
genel toplama bakıldığında en dikkat çeken şekliyle Latin
Amerika'da yaşandı. Üçüncü Dünya'nın (sosyalist bloğu da
ekleyerek) borç krizi, bu ülkelere yeni borç para verilme-
sinin sonu anlamına geliyordu. Gerçekten de, 1980'lerde
paranın akışı kati surette Güney'den Kuzey'eydi ve diğeri
yönde değildi.

Yine de üretim yatırımları için yeterli düzeyde kazanç-
lı fırsatların yokluğu devam ettiğinden, artı değer kârlılığın
ikamesi sorunu ortadan kaybolmadı. 1970'lerin borç
alanlarının (Afrika devletleri de dâhil) çöküşü şüphesiz bu
borçlular için bir sorundu; ama birine borç vermesi gere-
ken borç verenler için de ciddi bir sorundu. 1980'lerde iki
yeni önemli borç alanlar buldular ve bunlar küçük değildi:
dünyanın büyük şirketleri ve Amerika Birleşik Devletleri
hükûmeti.

Şirketler dünyasında 1980'ler, çürük tahvillerin ve şirket devralmalarının dönemi olarak anılacaktı. Neler oluyordu. Özünde çok fazla para şirketlerin satın alınmasında, çoğunlukla onları bölmek ve sonrasında kârlı kısımları satıp, diğer kısımları çürümeye bırakmak için (bu süreçte işçileri de kovarak), kullanılıyordu. Böylesi şirketler açısından sonuç artan üretim değil, devasa borçlardı. Sonuç olarak, birçok sanayi şirketi ve banka iflas etti. Eğer yeterince büyükseler, iflas yaklaşıncaya olumsuz siyasi ve iktisadi sonuçları önlemek adına devletler onları "kurtarmak" için müdahale etti. Sonuç; ABD'deki tasarruf ve kredi birlikleri skandalı vakasında olduğu gibi, çürük tahvil tacirlerinin muazzam kârı ve ABD vergi verenlerinin devasa masrafı oldu.

ABD'nin durumunda şirket borçlarından türeyen devasa fatura, askerî Keynesçiliğin devasa borcu ile birleşmişti. Kendi yüksek sesli söyleminin aksine Reagan devrim olmayanı, birincil olarak ABD ekonomisine devletin müdahilliğinin ve bürokrasisinin boyutunun geniş çapta arttırılması anlamına geliyordu. Reagan'ın yaptığı, iktisaden halkın daha varlıklı kesimleri için federal vergilerin düşürülmesi (ki bu daha da iç kutuplaşmaya sebep oldu) aynı anda da askerî harcamaları muazzam miktarda arttırmaktı (bu da işsizlik oranlarını düşük tuttu). Ama 1980'ler devam ettikçe ABD borçlanması, Üçüncü Dünya'nın borcunun, Üçüncü Dünya'da sebep olduğunun aynısına kendinde sebep oluyordu. Yalnız bir fark vardı. IMF, ABD'ye IMF politikalarını dayatabilecek bir konumda değildi ve ABD siyaseten kendini zorlamakta isteksizdi. Ama bu süreçte ABD'nin iktisadi konumu şu an rekabet ettikleri (Batı Avrupa ve Japonya) karşısında, tam da ABD yatırımının askerî odağı yüzünden, istikrarlı bir biçimde geriliyordu.

İşte bu noktada Komünizmlerin çöküşü olarak adlandırılan olay araya girdi. Kabul edilen başlangıç noktası olan Solidarność'un, Polonya'da borç krizinin doğrudan bir sonucu olarak yükselişinden zaten bahsettik. Esasında sosyalist ülkeler, dünya iktisadi durgunluğunda Afrika devletleriyle aynı olumsuz sonuçlarla karşılaştılar: A-evinin etkileyici büyüme oranlarının sonu, 1970'lerde değilse de 1980'lerde yaşamın gerçek standartlarında düşüş, altyapının bozulması, kamu hizmetlerinin düşüşü ve hepsinden ötesi iktidardaki rejimlere dair gerçeklerin görülmesi. Gerçeklerin görülmesinin odağında siyasi baskı vardı; ama itici gücü "kalkınma" vaadinin yerine getirilememesiydi.

SSCB'nin durumunda tüm sosyalist devletlerin genel problemi, Yalta uzlaşısındaki çelişkiyle birleşiyordu. Yalta uzlaşısının oldukça hassas bir düzenleme olduğunu iddia etmiştik. Uzak gelecek için söylemsel bir mücadeleye izin veriyordu; ama günümüz için bir anlaşmayı, ısrarla saygı duyulan bir anlaşmayı öngörüyordu. Bunun gerçekleşebilmesi için, iki tarafın da güçlü olması, kendi uydularını ve müttefiklerini kontrol edecek kadar güçlü olması, gerekiyordu. Hem 1980'lerin iktisadi zorluklarıyla hem de XX. Parti Kongresi'nde başlayan ideolojik tutarlılığın bozulması ile SSCB'nin kendi payına düşeni yapma yetisi zayıflıyordu. ABD'nin askerî Keynesçiliğinin, SSCB üzerinde zaten olmayan kaynaklarını tüketme baskısı oluşturmaları sorunlarını daha da kötüleştirmişti. Yalnız bu çelişkilerin en büyüğü, ABD'nin askerî gücü değil, ABD'nin iktisadi ve siyasal olarak giderek zayıflamasıydı. ABD-SSCB ilişkisi iyice gerilmiş bir lastik bantla birbirine tutturulmuş gibiydi. Eğer ABD'nin dayandığı nokta zayıflarsa, bağ korunamazdı. Sonuç Gorbaçov'un Soğuk Savaş'ı bitirmeye zorlayıp, Doğu Avrupa'yı serbest bırakıp ve SSCB'yi içten

tekrar başlatarak durumu kurtarmaya çabalayan umutsuz denemesiydi. Sonunda anlaşıldı ki bu, en azından üçüncüsü, mümkün değildi ve SSCB artık yoktu.

SSCB'nin çöküşü, ABD için devasa, belki de aşılamaz engeller çıkardı. Artık oldukça güçlü iktisadi rakipleri olan Batı Avrupa ve Japonya üzerindeki yegâne siyasi denetimini yok etti. ABD borcunun daha da artmasını askerî Keynesçiliği bitirerek durdururken, sonuçta da ABD'nin çok da iyi başa çıkamadığı muazzam bir iktisadi konumlanma sorunu yarattı. Ve Marksizm-Leninizm'in ideolojik olarak çöküşü devlet idaresindeki reformizmin, kapitalist dünya ekonomisinin çeper ve yarı-çeper bölgelerinin kayda değer miktarda iktisadi kalkınmasına olan son güveni de yok etti. İşte bu yüzden Komünizmlerin çöküşü olarak adlandırılan şeyin aslında liberalizmin bir ideoloji olarak çöküşü olduğunu başka bir yerde iddia ettim. Ama coğrafi-kültürün mütehakkim ideolojisi olarak (1968'te zaten altı oyulan ve 1989 olaylarıyla ölümcül yara alan) liberalizm, "tehlikeli sınıflar"ın (ilkın 19. yüzyılda Avrupa işçi sınıflarının ve sonrasında 20. yüzyılda Üçüncü Dünya'nın geniş halk sınıflarını) "ehlileştirildiği" asıl araç olarak, dünya sisteminin dayandığı siyasi sütunlardan biriydi. Marksizm-Liberalizm'le harmanlanmış ulusal özgürlüğün etkililiğine inanç olmadan, Üçüncü Dünya'nın geniş halk sınıflarının sabırlı olmak için çok az sebebi vardı ve sabretmeyi de bıraktılar.

Nihayetinde askerî Keynesçiliğin sonunun iktisadi sonuçları; 1980'lerdeki genişlemeleri hem ABD hükûmetine borç verme kapasitelerinin sağladığı güçle hem de şirket devralmalarının şimdi uyuyan sürecine katılmalarıyla sağlayan Japonya ve Uzak Asya için çok kötü oldu. Böylece ABD'ye kıyasen baktığımızda hâlâ gerçek olan Uzak Asya mucizesi şimdi mutlak anlamda sorunlu.

Geç 1980'ler bu etkili dönüşümleri Afrika'da (Latin Amerika'da ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi) iki ana motifin yükselişiyle göze çarptı: piyasa ve demokratikleşme. Geleceğe bakmadan önce bunları ayırtırmaya zaman ayırmamız gerek. Örgütleyici mantra olarak "piyasanın" popülerliği, örgütleyici mantra olarak "devlet"i görme hayal âleminde çıkmanın karşılığıydı. Sorun bunun oldukça farklı iki ayrı iletisi olmasıydı. Bazıları için özellikle de genççe seçkin unsurlar, sabık bürokratlar ve/veya sosyalist siyasetçiler için; bu 1848 öncesi Fransa'nın büyük çılgılığıydı, "Beyler, kendinizi zenginleştirin!" Ve bu şu an yaklaşık 500 yıldır doğru, yeni bir grubun "yeni zenginler" olması her zaman mümkün.

Ama çoğu kişi için "piyasa"ya dönüş herhangi bir nesnel değişikliği işaret etmiyor. Geride bırakılan on yılda, Afrika'daki (ve başka yerlerdeki) kişiler "piyasa"ya daha önce "devlet"e niçin yüzlerini döndülerse onunla birebir aynı şey için döndüler. Umdukları gökkuşağının sonundaki zor bulunur altın küpünü elde etmek, yani "kalkınma"yı. "Kalkınma"dan kast ettikleri ise pek tabii ki, eşitlik, Kuzey'de kişilerin yaşadığı kadar iyi ve rahatça yaşamak, büyük ihtimalle özellikle de Amerikan filmlerindeki kişiler kadar. Ama bu devasa bir aldatmaca. Yol gösterici ilkesi sermayenin durmaksızın birikimi olan ve gerçek gelirin giderek daha büyük kutuplaşmasını üreten kapitalist dünya ekonomisinde eşitlikçi "kalkınma"yı ne "devlet" ne de "piyasa" sağlayabilir. Çoğu kişinin makul düzeyde akıllı ve farkında olduğu düşünülürse "piyasa"ya ilaç olarak atfedilen nasıl bir büyü olursa olsun, bu büyü'nün etkisi dağılacak ve baş döndüren bir mahmurluk geriye kalacak.

"Demokratikleşme" ve ona eklenmiş "insan hakları" sloganı çok da farklı mı? Yani hem evet hem de hayır. Hepsinden önce, "demokratikleşme" derken ne kast etti-

ğımızde açık olmalıyız. 1945'ten bu yana, düzenli yasama seçimlerinin neredeyse tam genel oy hakkı ile olmadığı hiçbir devlet yok. Bu usullerin anlamsızlığını hepimiz görebiliriz. Daha fazlasını kastediyor gibiyiz. Ama bu daha fazla ne? İki veya daha fazla partinin yarıştığı seçimler? Görünüşte değil gerçekten yarışma, oyların hileli değil doğru sayıldığı yarışma, sonuçların iptal edilmediği adil yarışma? Eğer böylesi gereksinimler eklemek "demokratikleşme" yönünde ilerlememiz için gerekiyorsa, çok az ilerleme kaydettiğimizi sanıyorum. Ama New York Times'ın, Japonya'nın geçtiğimiz 40 küsur yıllık iktidar partisinin, Liberal Demokrat Parti'nin, CIA'den düzenli para yardımını aldığını ifşa ettiği bir dönemde özgürce yarışılan seçimlerin formalitelerinin demokratikleşmekten bahsetmemize yettiğinden şüphe duyabiliriz.

Tıpkı piyasada olduğu gibi, demokrasi diye bildiğimiz şeyin de sorunu iki oldukça farklı çağrışımı olmasıdır. [Bu çağrışımlardan] biri, zenginleşme mahalli olarak piyasayla birlikte ilerlerken; diğeri de eşitlikçi kalkınma hedefi ile beraber yol alır. "Demokrasi"nin birinci anlamı küçük ama güçlü bir gruba hitap eder. İkincisi ise, çok daha büyük ama siyaseten zayıf bir gruba. Togo, Nijerya ve Zaire gibi Afrika'nın öncü vakalarında demokratikleşmeyi başarma çabaları hiç de cesaret verici olmadı. Yalnız belki de gerçek demokrasi sadece gerçek kalkınma ile mümkündür ve eğer kalkınma mevcut dünya sisteminde sadece bir aldatmacaysa, demokratikleşme de iyi anlamda çok da farklı olmayabilir.

O zaman ben bir umutsuzluk öğretisi mi anlatıyorum? Hiç de değil! Ama işe yarar bir umudumuz olmadan önce açık bir analizimiz olmalı. Dünya sistemi tarumar olmuş. Afrika tarumar olmuş; ama bu tarumar olmuşluk aslında dünya sisteminin geri kalanından daha fazla değil. Afrika

belki de abartılmış bir iyimserlikten çıkıp kötümser bir ruh hâline geçmiştir. Peki, o zaman dünya da öyle. 1945'ten 1960'ların sonlarına kadar her şey her yerde giderek daha da iyiye gidiyor gözüküyordu. 1960'ların sonlarından 1980'lerin sonlarına kadar neredeyse her yerde işler farklı biçimde kötüye gitmeye başladı ve kişiler kolayca kaçan iyimserliklerini en azından yeniden düşünmeye başladılar. Günümüzde korkuyoruz, genişçe öfkeliyiz, hakikatlerimizden emin değiliz ve "tarumar olmuşuz". Bu, basitçe, normal döngüsel gerilemelerin geleneksel mekanizmalarının artık o kadar iyi çalışmadığı, dünya sisteminin seküler eğilimlerinin sistemi "dengeden uzağa" ittiği mevcut dünya sistemimizdeki derin krizin müşterek bilincinin yansımasıdır. Bu sebeple, sonucu kendisine içkin olarak belirsiz bir "yol ayrımı"na (yeni bilimin dilini kullanmak gerekirse) yaklaşıyoruz ve bu "yol ayrımı" bizi birbirinden oldukça farklı muhtemel farklı yollara götürebilir.

Eğer Afrika'nın açmazlarıyla yüzleşilirse, görülecek ilk şey bunların nasıl da Afrika'ya özgü olmadığıdır. Gelin Afrika hakkında sıkça tartışılan dört açmaza bakmama ve her birini daha geniş bir bağlama yerleştirmeme izin verin. İlki ulusal özgürlük hareketlerinin çöküşü. Neredeyse her ülkede Afrikalıların kendi kaderlerinin özerk denetim talebinde vücut bulan ve bu hedefi gerçekleştirmek için siyasi mücadeleye önderlik eden bir hareket kolonyal dönemde ortaya çıktı. Bu hareketler millî-birleştirici kuvvetlerdi, halkları daha iyi bir hayat ve daha eşit bir dünya adına seferber ediyorlardı. Onlar devlet içindeki ayrımcı mahalleciliklere karşıydı; ama dünya sisteminde ulusal kültürlerinin ve Afrika kültürlerinin ortaya konmasından yanaydılar. Onlar modernleştiren ve demokratikleştiren hareketlerdi ve umutlandırıyorlardı.

Dün, bu hareketler birincil hedefleri olan ulusal bağımsızlığı elde ettiler. Günümüzde bu hareketlerin hiçbirisi bugün hiç değişmemiş değil; çoğu hayatta dahi kalamadı. Tek gerçek istisna Güney Afrika'nın ANC'si ve birincil hedefini sadece 1994'te başardı. Bu hareketlerin bağımsızlık sonrası dönemde parçalandığı her yerde, hiçbir başka siyasi güç boşluğu doldurmadığı yahut ulusal bilinci benzer biçimlerde seferber edemediği gibi, ufukta böylesi güçler de gözükmemekte.

Bu dehşete düşürücü gözükabilir; ama o kadar da Afrika'ya özgü mü? Ulusal özgürlüklük hareketleri Güney ve Güneydoğu Asya'da, Arap Dünyası'nda, Latin Amerika ve Karayipler'de daha mı başarılıydı? Muhakkak ki, Elbe'den Yalu'ya uzanan coğrafyada iktidara gelen komünist hareketler daha başarılı olmuş gözüküyor. Ve eğer Batı Avrupa'ya ve Beyaz yerleşimin Avrupa-dışı dünyasına bakarsak görüntü gerçekten farklı mı? Oradaki hareketlerden, Afrika'nın ulusal özgürlük hareketleriyle kıyaslanabilecek olanlar, modernleşme, demokratikleşme yönünde kamuoyunu seferber eden ve çoğu durumda uzun on yıllar süren mücadele sonucunda iktidara gelen Sosyal Demokrat hareketlerdir (geniş anlamda). Ama bu hareketler de eski sloganlarından vazgeçerek, neyi savunduklarından emin olmayarak ve eskiden güçleri olan türden kitlesel duygusal desteği elde etmeyi beceremeyerek şu an "tarumar olmuş" değil mi? Şahsen, ben çok bir fark göremiyorum.

Konuşulan ikinci sorun bu hareketlerin çöküşünden türüyor. Çöküşten kast ettiğimiz ise kitlesel desteğin geri çekilmesi. Artık hiç kimseyi seferber edemiyorlar. Ama seferber edenlere, tüm bu hareketlerin kadrolarına, bu hareketlerin başarısıyla basamakları tırmanması mümkün olan kesime -siyasetçilere, bürokratlara, entelektüellere-

ne oldu? Ulusal projeyi yayanlar bu kişilerdi ve birçok açıdan en çok menfaat sağlayanlar da bunlardı.

Hareketler çökmeye başladıkça, bu hareketlerin mücadele verdiği hedefler giderek uzaklaşıyor gözüktükçe; bu kadrolar kişisel kurtuluş peşinde kapışıyor gibi gözüktüyordu. İdeolojik bağlılıklar geri plana düştü ve milliyetçi mücadele döneminin diğerkâmlığı bırakıldı ve çoğu meşru ile gayrimeşru arasındaki sınırı ayırmanın zor olduğu rekabetçi bir mücadeleye girdi.

Bu şüphesiz ki, 1990'ların Afrika'sı için doğrudur. Ama sinik seçkinlerin rüşvetle satın alınabilir yolsuzluğu Afrika'ya mı özgüydü? Bundan şüpheliyim. Aynı olguyu Latin Amerika'da ve Asya'da da görüyoruz. Eski komünist dünyada bu aleni. Ve her gün İtalya'da, Japonya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan yolsuzluğa kıyasla Afrika'daki yolsuzluğun sönük kaldığını anlamak için sadece haber başlıklarını okumak yeterli. Tabii ki de bu yeni de değil.

Tarumar olmuşluğu yaratan yüksek konumlardaki yolsuzluk değildi; ama 1945-1970 döneminde "orta kesim" in dünya çapında genişlemesinden tüm yararlananların büyük bir oranının, 1970 sonrası dönemdeki gerilemede yok olduğu gerçeğidir. Toplumsal ve iktisadi anlamda yükselen ve daha sonra düşen (diğerleri düşmezken) bu grup siyaseten şiddetli bir istikrarsızlaştırıcı güç, derin hınc beslerler ve kendi kişisel güvenliklerini sağlamak için her türden devlet karşıtı, ahlakçı ve ahlaklaştıran harekete dönük saldırganlıklarını ifade ederler. Ama bu da, Afrika'ya özgü değil. Bilakis bu sorun Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da, Afrika'da olduğundan daha da büyük.

Afrika'nın karşı karşıya olduğu söylenen üçüncü sorun ise, devlet yapısının dağılması. Liberya ve Somali şüphesiz bu olgunun uç örneklerini sunuyor. Ama bir kez daha

soruna bakarken parlayan örneklerin ötesine geçmemiz gerek. Ulusal özgürlük hareketlerinin çöküşünün sonucu olarak devletlerin meşruiyetinin gerilemesi sorunun ilk kısmı. Sabık kadroların yeni devlet karşıtı eğiliminin aşağı yönlü [toplumsal] hareketlilikle tehdit edilmesi ise bir başka kısmı. Ama en temel sorun; demokratikleşme talebi durmaksızın büyürken, eşitlikçi kalkınmayı sağlayacak yapısal acizyet. Dünya ekonomik durgunluğunun devlet kaynaklarında sebep olduğu daralmayı zaten tartıştık. Devletlerin daha önce sağladığı yetersiz seviyelerde dahi hizmet sağlayamaması giderek artmakta. Bu döngüsel bir süreci başlattı. Devletler gelirlerini arttırmakta daha da zorlandılar. Düzeni güvence altına alma yetileri azaldı. Düzeni güvence altına alma yetileri azaldıkça halk güvenlik ve refah sağlaması için diğer yapılara döndüler ve bu da devletleri daha da zayıflattı.

Ama burada bunun, Afrika'da böylesine görünür olmasının sebebi, devletlikteki bu gerilemenin devletlerin kendisinin kurulmasından çok kısa bir süre sonra olmasıdır. Eğer buna dünya çağında bakarsak, devlet yapılarının güçlendirilmesinin 1960'larda zirve yapan ve her yerde başka bir yöne gitmeye başlayan 500 yılı aşkın seküler eğilimini fark edebiliriz. [Bu konu] Kuzey'de farklı başlıklarla tartışıldı; devletlerin mali krizleri, şehirlerdeki suç artışı ve öz-savunma yapılarının yaratılması, devletlerin kişilerin ülkeye akın etmesini önleyememesi, refah devleti yapılarının kaldırılması baskısı.

Son olarak, Afrika'da birçok kişi fiziksel altyapının çöküşüne ve epidemiyolojideki tehlikeli eğilimlere işaret ediyor. Bu tabii ki de doğru. Otoyol sistemleri, eğitim sistemleri ve hastaneler kötü durumda, daha da kötüye gidiyor ve durumu düzeltecek para varmış gibi gözüküyor. AIDS'in yayılışı herkesin malumu. Ve bu yayılış sınırlandı-

rılsa bile, ilaçlara dirençli bakterilerin ve virüslerin ortaya çıkmasıyla yeni hastalıkların yayılması tehlikesi ciddi bir olasılık olarak beliriyor.

Yine burada da sorun Afrika'da belirgin; ama nerdeyse hiç onunla sınırlı değil. Nasıl yaklaşık 25 sene önce devlet yapılarının güçlendirilmesinde zirveyi gördüysek, bulaşıcı hastalıklara karşı dünya çapındaki iki yüzyıllık saldırıda da zirveyi görmüş olabiliriz. Sert çözümlerin özgüvenli kullanımı bazı koruyucu ekolojik mekanizmaları ortadan kaldırmış olabilir ve bu daha önceden bilinmeyen yeni türden salgın hastalıklara imkân verebilir. Fiziksel altyapıdaki çöküş bu anlamda yardımcı olamaz. Her halükârda, ABD şehirlerinde veremin yeni türlerinin ortaya çıktığı bir dönemde bunu bir Afrika sorunu olarak görmek zordur.

Eğer sorun yine Afrika'nın değil ama tüm dünya sisteminin ise, Afrika'nın kaderi sadece bir dünya krizindeki seyirci olarak kaderinin cefasını çeken ve bunun hakkında bir şey yapamayan biri olmak mı? Bence durum bunun tam tersi. Dünya sisteminin krizi, genel anlamda dünya sistemi için fırsattır ve belki de özellikle Afrika için. Teoride mevcut dünya sistemimizin kendisinin krizi daha da ağırlaştıracağını ve yok etmeyeceğini bekleyebilecekken, bunun tarumar olmayı ve yeni türden [dünya sistemlerinin] veya düzeninin ortaya çıkacağı 25-50 yılı aşan büyük bir dünya düzensizliğini içerdiğini de biliyoruz.

Yaşadığımız bu geçiş döneminde, tüm yaptıklarımız bu sürecin sonunda ortaya çıkacak tarihi sistem(ler)in gerçekten de kendimizi içinde bulduğumuz modern dünya sisteminden daha iyi ya da kötü olduğunu belirleyecek. Bu dönemde yerel düzeyde eylem için hiç yer yok. Yerel düzeydeki eylemler krizden nasıl çıkacağımızı belirleyecek kritik değişken.

[Sorunu çözenin] basit bir reçetesi yok. Mevcut dünya durumunu daha açıkça incelemeliyiz ve gerçek tarihi seçenekleri veya ortaya çıkabilecek ihtimalleri görmemizi engelleyecek şekilde düşüncemizi sınırlayan kategorilerden ve kavramlardan zihnimizi kurtarmalıyız. İçte değil, dışa dönük yerel dayanışmaları örgütlemeliyiz ve tekrar canlandırmalıyız. Hepsinden de öte, kendi gruplaşmamızın başkaları pahasına korunmasının aslında kendi kendimizi yok ettiğinde çok açık olmalıyız.

Hepsinden de öte, tetikte olmamız gerektiğini düşünüyorum. Yaratacağımız yeni tarihi sistem(ler)in temelleri malların, hizmetlerin ve gücün daha eşit bir bölüşümüne dayanmalı. Doğa ve insan kaynaklarının kullanılması açısından daha uzun vadeli düşünmeliyiz. Bu türden bir yeneden inşada Afrika önderlik etmek için iyi bir konumda. Modern dünya sisteminde Afrika dışlanan bir bölge oldu ve önümüzdeki 25-50 sene dünya sisteminin siyasi, iktisadi ve kültürel mekanizmalarının Afrika'yı ve Afrikalıları daha da dışlayacak şekilde işleyeceğini bekleyebiliriz.

Eğer Afrikalılar, dünya sisteminin mevcut tanımına dâhil olma iddiasına saplanıp kalırsa, yel değirmenlerine karşı savaşmış olurlar. Eğer Afrikalılar kısa vadeli yerel iyileştirmelerle orta vadede değerlerle yapıların dönüşümünü birleştirmenin yolunu gösterirlerse; sadece Afrika'ya yardım etmiş olmazlar, geri kalan hepimize de yardım ederler. Benden veya diğer Afrikalı olmayanlardan eylem için belli bir izlenecek yol çizmesini istemeyin. Bunu yapamayız. Top Afrika'nın yarı sahasında.

Son bir şey daha söylememe izin verin. Afrika'nın denedikçe kaçınılmaz olarak başarılı olacağını söylemiyorum. Afrika'nın da bu dönüşümden daha iyi bir şekilde çıkma şansı, hepimizin olduğu gibi en iyi ihtimalle yüzde elli. Tarih bizim tarafımızda olmak zorunda değil, ve eğer

öyle olduğunu düşünürsek bu inanç bize karşı çalışır. Ama hepimiz bu sürecin olmazsa olmaz ve önemli parçalarıyız. Ve eğer doğru şekilde yaklaşırsak, gerçekten de istediğimiz türden bir dünya sistemine erişebiliriz. İşte bu farkındalıkla gidilecek yol zorlu, sonuç belirsiz; ama mücadeleye değer ve bu yüzden müşterek çabalarımızı örgütlemeliyiz.

BÖLÜM 2

KİMLİK POLİTİKALARININ YÜKSELİŞİ: DÜNYA SİSTEMİ BAĞLAMINDA AFRİKA'NIN AÇMAZLARI

V

Bir Halktan Olmanın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik, Etnisite²⁰

Bir halkın kim veya ne olduğundan daha bariz bir şey gözükmeyebilir. Halkların isimleri vardır, aşına olduğumuz isimleri. Uzun tarihleri var gibi gözüktürler. Yalnız her anketçi bilir ki “sen nesen?” açık uçlu sorusu aynı “halk”tan olduğu varsayılan bireylere sorulursa, cevaplar muazzam düzeyde farklı olur, özellikle de konu siyasetle ilgili değilse. Ve siyasi alandaki her öğrenci bilir ki çok tutkulu siyasi tartışmalar bu isimler etrafında döner. Filistinliler var mı? Bir Yahudi kimdir? Makedonyalılar Bulgar mı? Berberler Arap mı? Doğru etiket nedir: Zenci, Afro-Amerikalı, Siyahi (büyük harfle), siyahi (küçük harfle)? Halklar birbirini her gün bu etiket sorularına ilişkin öldürür. Ve yine de bunu yapan halkların ta kendileri de meselenin karmaşık veya bir muamma yahut apaçık ortada olmaktan başka bir şey olduğunu reddeder.

Belirli bir halkla ilgili yakın dönemden bir tartışmayı anlatarak başlamak isterim. Ortak siyasi hedefleri pay-

²⁰ Şikago Üniversitesi Sanayileşmiş Topluluklar Çalışma Merkezi tarafından düzenlenen “Sınıfın Etnik Etiketleri, İşaretleri: Müşterek Kimliğin İnşası ve Etkileri” Konferansı’nın açılış konuşması, 11-12 Ekim 1985.

laştığını iddia eden kişiler arasındaki tartışmanın nispeten dostane olması gibi nadir bulunan bir özelliği var. Bu tartışma meseleyi yoldaşlar arasında dostane bir biçimde çözmeye dair açık umutla yayınlandı.

Olay Güney Afrika'da geçiyor. Güney Afrika hükûmeti hukuken dört farklı kategoriden "halklar"ın varlığını ilan etti, hepsinin bir adı vardı: Avrupalılar, Hintliler, Renkliler, Bantu'lar. Bu hukuki kategorilerin her biri karmaşık ve içlerinde birçok alt-grup ihtimali taşıyor. Bir hukuki etiket altında birleştirilmiş alt-gruplar bazen dışarıdan bakan biri için ilginç durabiliyor. Yine de bu etiketler hukukun gücüne sahip ve bireyler için çok belirgin sonuçlar doğuruyor. Güney Afrika'da ikamet eden her bir birey idari olarak bu dört kategoriden birinde sınıflandırılıyor ve sonuç olarak farklı siyasi ve sosyal haklara sahip oluyor. Mesela kişinin kendi kategorisine veya bazı durumlarda alt-kategorisine göre belirlenmiş ikamet bölgelerinde yaşaması gerekebiliyor.

Güney Afrika'da apartheid olarak bilinen bu hukuki kategorizasyon sürecine karşı olan oldukça fazla insan var. Yalnız onların bu muhalefeti hukuki etiketlere ilişkin olarak en azından bir kayda değer taktik değişimini gösteriyor. Başlangıçta apartheid'e karşı olanlar kendi ayrı kategorileri çerçevesinde örgütler kurdular. Bu örgütler daha sonrasında siyasi bir ittifak kurdu ve beraber çalıştı. Örneğin 1955'te, çok meşhur Halk Kongresi'ni gerçekleştirdiler, dört grubun her biri destek oldu, her biri hükûmetin dört halk kategorisinden birine ait kişilerden oluşuyordu. Bu Halk Kongresi, apartheid'in sona ermesi ve başka şeyleri talep eden bir Özgürlük Bildirgesi yayınladı.

Dört muhalif örgütten en büyüğü Afrika Ulusal Kongresi'ydi (ANC / AUK), hükûmetin Bantular dediği toplam nüfusun yüzde seksenini teşkil edenleri temsil ediyordu.

1960'lerde veya belki de 1970'lerde -ne zaman olduğu tam belli değil- AUK, "Afrikalı" terimini "Avrupalı" olmayan herkes için kullanmaya başlayıverdi ve hükûmetin Bantular, Renkliler ve Hintliler dediği herkesi bir etikete dâhil etti. Bazı başkaları -kim oldukları tam belli değil- benzer bir karar alarak bu grubu "beyazlara" karşın "beyaz olmayanlar" olarak belirledi. Her hâlükarda sonuç, dört başlıklı bir kategorizasyonun bir ikiliğe indirgenmesiydi.

Ancak karar, eğer gerçekten buysa, açık değildi. Örneğin ANC'nin Hintliler arasındaki müttefik örgütü olan Güney Afrikalı Hintliler Kongresi (SAIC) var olmaya devam etti; ama başkanı ve diğerleri aynı anda hem SAIC'in hem de ANC'nin üyesi oldular.

"Renkli" kategorisi şüphesiz ki bu dördünden en rahatsız edici olandı. Bu "grup", Afrikalı kişiler ve Avrupalı kişiler arasındaki çeşitli birlikteliklerden gelenlerin soyundan tarihi olarak oluşmuştu. Ayrıca Doğu Hint Adaları'ndan yüzyıllar önce getirilen ve Ümit Malayları olarak bilinen kişileri de içinde barındırıyordu. "Renkliler" dünyanın diğer kısımlarında "mulatto" ve ABD'de şu an mülga olan ırksal ayrıma dair kanunlara göre her zaman "zenci [negro] ırk"tan görülenlerden oluşuyordu.

Haziran 1984'te hükûmete göre bir Renkli ve bir ANC üyesi olan Alex La Guma, ANC resmî dergisi olan *Sechaba*'nın editörüne bir mektup yazdı. Şu meseleyi ortaya koydu:

***Sechaba**'daki konuşmalarda, makalelerde, röportajlarda vs. artık "sözde Renkli" (bazen küçük "r" ile) olarak adlandırıldığımı fark ettim. Kongre ne zaman beni böyle adlandırmaya karar verdi? Güney Afrika'da Kongre İttifakı'nda aktıftım ve Renkli Halkın Kongresi'nin bir üyesiydim, "sözde Renkli Halkın Kongresi"nin değil. Halkın Kongresi ve Özgürlük Bildirgesi için çalışırken "Biz*

*Renkli halk, var olmak için mücadele etmeliyiz...” şarkısını söyledik. O zamanlarda sözde birlik hareketinin [ANC'ye rakip bir örgüt] sözde Renkli halka atıf yaptığını hatırlıyorum; ama bizim Kongremiz yapmazdı. **Sechaba**'nın eski sayılarında bu değişikliğe ne zaman karar verildiği görülüyor. Belki de hükûmetler, idareler, siyasi ve toplumsal ilişkiler yüzyıllarca beni Renkli olarak adlandırmış olabilir. Ama akıllı kişiler, etnologlar ve antropoloji profesörleri ve diğerleri benim gerçekten kim olduğumla uğraşmaya tenezzül etmedi.*

Editör yoldaş, şaşkıyım. Açıklamaya ihtiyacım var. Bu beni “sözde” insan gibi hissettiriyor, insanların tüm özelliklerini taşıyan ama aslında suni olan bir insansı gibi. Diğer azınlık halklar “sözde” olarak adlandırılmıyor. Neden ben? Bu “Ham'ın laneti” olmalı.

Bu mektuba üç cevap vardı. Yine Haziran sayısında olan ilki editördendi:

Hatırlayabildiğim kadarıyla hareketimizde “Renkli”den “sözde Renkli”ye değişime dair bir karar alınmadı. Tek bildiğim Allan Boesak [Boesak hükûmetin Renkli olarak etiketlediği biriydi] gibi memleketteki kişiler BDC'nin [Birleşik Demokratik Cephe, apartheid karşıtı bir örgüt] kuruluşunda “sözde Renkliler” kavramını giderek daha fazla kullanmaya başladılar. Fark ettiğinizin bu gelişme olduğunu düşünüyorum.

*Çok uzun olmayan bir süre önce Secheba, Richard Rive'nin kitabı *Writing Black*'in bir incelemesini yayınladı ve bu eleştiride şunu söyledik:*

“Birlik için çabamız eğer bizi farklılıklara kör ederse, bu göz ardı edilen farklılıklar erişmeye çabaladığımız birliğin kendisi için sorunlar oluşturmaktır. Sözde Renkliler

demek veya Renkliler kelimesini tırnak içine almak yetmez. Bu soruna olumsuz bir yaklaşım üzerine çalışılmalı; çünkü kimliği belirlenebilir ve ayırt edilebilir bir grup kişilerden bahsediyoruz.”

Bir başka deyişle, bu incelemede bu konuda bir tartışmanın gerekli olduğunu söylüyoruz ve senin mektubunun böylesi bir tartışma için başlangıç noktası olabileceğini düşünüyorum. Konu üzerine her tür yoruma açığız.

Sechaba'nın Ağustos 1984 sayısında P. G. olarak imzalanmış bir mektup yayınlandı. İçeriğinden P. G. de hükûmet tarafından Renkli olarak etiketlenen biri olarak görünüyordu. Alex La Guma'nın aksine, kavramı tartışmasız biçimde reddediyordu.

Ümit Burnu'nun Batısı'nda Yoldaşlar Hareketi'nden gruplar olarak bir araya geldiğimizde Renkli terimi üzerine yaptığımız tartışmalarımı hatırlıyorum. Bunlar eylemde bir araya gelmiş gevşekçe örgütlenmiş gençlik gruplarıydı ve 1976 ayaklanmasıyla eğitilmiş olup çoğunlukla AUK yanlısıydı. “Sözde Renkli” kavramı, apartheid terminolojisinin yaygın bir reddi olarak gençler arasında sıkça kullanılırdı.

*Richard Rive'in **Writing Black'deki Sechaba** incelemesinde söylenene tamamen katılıyorum; ama şunu da eklemek isterim, sizin de dediğiniz gibi, “sözde Renkliler’ demek veya Renkliler kelimesini tırnak içine almak yetmez”, “Renkli” terimini kabul etmek de aynı derecede yanlış olur. Bunu özellikle de çoğu kişinin “Renkli” kavramını reddettiği gerçeğine dayanarak söylüyorum. Kongreden kişiler, BDC'den kişiler, STK'lardakiler, kilise gruplarındakiler ve sendikalar, liderler, “sözde Renkli”den bahseden kişiler arasında seviliyorlar, onlar olma-*

dan veya onların konuştuğu halk olmadan insansı gibi hissediyorlar. Aslında “Renkli” kavramının kullanımı kişilerin suni hissettirdiğine atıf yapılır. Renkli, kimliği olmadığını bağırarak bir kavramdır.

“Renkli” kavramı ayırt edilebilir bir gruptan evrimleşmedi; ama 1950 tarihli Nüfus Kayıt Kanunu’nun “görünüşü alenen Beyaz veya Hintli olmayıp bir Afrika kabilesinin ya da aborijin ırkının üyesi olmayan” tanımına uyan kişilere konan bir etiket. Dışlamaya dayanan bir tanım -bu, belirtilen şey olmayan halk... “Renkli” kavramı ırkçıların marjinal kişiler olarak gördükleri için kullanıldı. “Renkli” kavramı, saf beyaz Afrikaner ırkçı mitinin temeliydi. “Renkli” kavramını kabul etmek mitin devam etmesine izin vermektir...

Günümüzde kişiler, “İrkçilerin oluşturduğu çerçeveyi reddediyoruz, onların terminolojisini reddediyoruz” diyor ve eskinin reddiyle YENİyi inşa etmeye başlıyorlar, tam da düşmanın ortasında. “Renkli-Kleurling” kavramı “yarı-kast” gibi, “Bruine Afrikaner” ve “Güney Afrika’nın üvey çocukları” ırkçılardan kalan miraslardır. Bazılarımızın, bu kullanımın çok dar bir yorumunu kullanmaktan gücenmesi veya buna şaşırması yerine; “sözde” ön ekini yıllarca başımıza bela olmuş bir şeyin çözümüne dair ilk adımı olarak görmemiz gerekir.

“Sözde Renkli” kavramından olumlu bir yönde uzaklaşmalıyız. İnsanlar artık nasıl adlandırılabilirliğimizi seçebileceğimizi söylüyor ve dahası çoğu inşa edilen ulusun ruhuna uygun olarak “Güney Afrikalı”yı tercih ediyorlar. Tartışma çok farklı biçimler alabilir; ama patronların kavramının kabulüne geri dönmeyi değil. Eğer birisinin gerçekten de Güney Afrikalı olmanın içinde bir

alt-kimliğe ihtiyacı var ise, kamusal tartışma ile sorun belki çözülebilir.

Sechaba'nın Eylül 1984 sayısında hükûmet tarafından Avrupalı olarak etiketlenen biri olan Arnold Selby, "uluslar" ve "ulusal azınlıklar" arasında ayırım yapan bir kategoriler kümesini kullanarak tartışmaya katıldı:

Konuya herkesçe kabul edilmiş belirli gerçeklerle başlıyalım:

(a) Şimdilik bir Güney Afrika ulusu diye bir şey yok;

(b) Afrikalı çoğunlukla ezilen bir ulus, Renkli halk ve Hintli halk ayırt edici bir biçimde kimliklendirilebilen ezilen ulusal azınlıklar, Beyaz nüfus ise azınlığı ezen ulustan oluşuyor;

(c) Renkli, Hintli ve Beyaz ulusal azınlıklar homojen değil; ama diğer ulusal veya etnik grupları kucaklıyor. Örneğin, Lübnanlı topluluk Beyaz olarak sınıflandırılıyor ve kendilerini de öyle görüyorlar, Malay ve Griqua halkları kendilerini Renkli ulusun bir parçası olarak görüyor, Çinli azınlığın bir kısmı kendilerini Beyaz olarak sınıflandırılmış bulurken, diğerleri Asyalı ve bir başka kesimi de Renkli olarak sınıflandırılmış buluyor;

(d) Güney Afrika'nın geleceğinin anahtarı ve ulusal sorunun çözümü Afrikalı ulusun ulusal özgürlüğünde yatıyor. AfrikaUlusal Kongresi'nin beraberinde Afrikalı ulusun ulusal özgürlüğünü getirmesiyle millî demokratik devrimimizin başarısı, Güney Afrikalı ulusunun doğumu sürecini de başlatacak.

Yukarıda (b) maddesinde de belirtildiği üzere, Renkli halk ayırt edici şekilde kimliklendirilebilir ezilen bir ulusal azınlığı oluşturuyor. Ama 'Renkli' tanımı, doğ-

duğu terminoloji ve gündelik hayatta kullanımı doğal toplumsal sebeplerden doğmadı veya Renkli halk tarafından seçilmedi. Hem ticari hem de emperyalist dönemlerinde ve 1910'da saldırgan Güney Afrika devletinin kuruluşundan sonra da Avrupa burjuva uluslarının, Güney Afrika'ya birbirinin ardı sıra saldırıları, işgalleri ve yerleşmelerinin ardından; Renkli halka birbirinin hilafı rejimler tarafından dayatıldı.

Şimdi izin verin bazılarımızın "sözde" Renkli halktan bahsetme eğilimine değineyim. Bunun karşılaştığımız iki gerçek unsurdan ortaya çıktığına inanıyorum.

İlki yurt dışındaki işimize dair sorun. Diğer ülkelerin ve ulusların "Renkli halk"a dair bizim ülkemizdeki ezilen Renkli ulusal azınlığın gerçekliğinden uzak olan farklı anlamlandırmaları var. Kendi ülkemizden ve buna dair mücadeleden ve bu mücadelede Renkli halkın konumundan bahsettiğimiz zaman Renkli halkın kim olduğunu açıklamamız gerekiyor, bu durumda da saldırganların terimi dayatmasını vurgulamak için çoğunlukla kendimizi "sözde" (tırnak işaretlerine dikkat) kelimelerini kullanırken buluyoruz. Tıpkı şu an, ABD olan yerin asıl sakinlerine atıfyaparken "sözde" Hintliler [Indians] denilebileceği gibi. Bu bizim özgürlük mücadelemiz hakkında daha çok şey bilmek isteyen yurtdışındakilere daha açık bir resim çiziyor.

İkinci olarak, memleketteki bazılarının "sözde" kelimelerini kullanma eğiliminin genel anlamda kabul edilmiş terimimiz olan "Renkli halk"ı reddetme anlamına geldiğine inanmıyorum. Benim anladığım şekliyle bu kelimeler, ezilen Renkli ve Hintli ulusal azınlıklarla ezilen çoğunluk Afrikalı ulusunun artan birliğini vurguluyor. Bu kelimelerin kullanımının Renkli'nin Siyahi'den ayrılma-

sından ziyade Siyahi ile özdeşleşmeyi gösterdiğine inanıyorum. Aynı zamanda bu kullanım Renkli halkı Beyaz ezen azınlık ulustan ayırıyor. Ezen Beyaz azınlık ulus; Renkli halkı, Beyaz ulusun daha aşağı bir dalı olduğunu onun doğal müttefiklerine kabul ettirmeyi başarısızca da olsa defalarca denedi. “Sözde”nin kullanımı saldırganın bilimsel terminolojiyle gizlenmiş böylesine ırkçı bir ideolojiyi kabul ettirme çabalarının bir reddi anlamına geliyor.

“Sözde”yi kullanalım veya kullanmayalım gerçek ülkemizde ezilen bir Renkli ulusal azınlığın olduğudur. Benim düşünceme göre günümüz şartlarında tırnak içine konulduğunda ve gerçek anlamını aktaracak uygun bağlamda “sözde”yi kullanmak yanlış değildir. Hiçbir koşulda Renkli halkın ezilen bir ulusal azınlık olarak var olduğu gerçeği reddedilemez.

Selby’nin konumunun P. G.’ninkinden oldukça farklı olduğuna dikkat edin. İkisi de “Renkli”den önce “sözde”nin kullanımını kabul ederken, P. G., Renkliler diye bir şey olmadığı için kabul ediyor. Selby ise Renklilerin kendi adlandırmalarıyla “ulusal azınlıklar” türünden bir halk olarak var olduğunu düşünüyor; ama “sözde”nin kullanımını siyasi iletişimde bir taktik olarak savunuyor.

Nihayetinde, Kasım 1984 sayısında La Guma lafını esirgemedi yanıt verir:

[PG] “sözde Renkli”nin “apartheid terminoloji”sinin reddinin yaygın bir ifadesi olarak kullanıldığını söylüyor. Yalnız sonrasında “çoğu inşa edilen ulusun ruhuna uygun olarak ‘Güney Afrikalı’yı tercih ediyorlar”. “Ama Editör Yoldaş, kimin ülkemizin resmî adını Güney Afrika olarak koyduğunu söylemiyor? Hangi yetkiye, kimin yetkisine

dayanarak? Bu ‘terminoloji’yi reddeden bazıları ülkeyi ‘Azania’ olarak adlandırıyor (yine kimin yetkisiyle?) ve belki de onlar nüfusun geri kalanını ‘sözde Güney Afrikalılar’ olarak adlandırır”. Ama gözüküyor ki Boer marşı Suid-Afrika’ya [Güney Afrika] atıf yapsa da Güney Afrika ismi kabullenilmiş. Yalnız herhangi bir azınlık için (sözde olanlar için dahi) kendilerini kendi öğrenilmiş kolaylık için Güney Afrikalı olarak adlandırması -bu hakkın tabii olarak çoğunluğa ait olduğu düşünülduğünde- doğrudan küstahça değilse de, bana demokratik gelmiyor.

“Renkli” teriminin Nüfus Kayıt Kanunu’ndaki veya Grup Bölgeleri Kanunu’ndaki tanımların bir sonucu olarak doğduğunu bilmediğimi (PG’nin söylediği gibi) üzülerek ifade ediyorum. Ben bu Kanunlardan çok önce doğmuştum, yani halkımız bundan biraz daha eski olmalı. Ve PG tarafından tasvir edilen bütün o berbat tecrübelerin (bölünmüş aileler, reddetmeler vb.) sadece bizler tarafından çekildiğine inanmamalıyız. Dünyanın diğer taraflarında da melez ırktan olanlar ve marjinal topluluklar benzer dertleri ve çileleri çekiyor.

Şimdi PG “sözde”nin dahi yeterince iyi olmadığını; ama “Renkli”nin de olmadığını söylüyor ki bu, Yoldaş Editör, benim kafamı daha da karıştırıyor. Ama “yıllarca başımıza bela olmuş” olan Renkli olarak adlandırılmak değil; nasıl adlandırılırlarsa adlandırılınsınlar, tıpkı “Asyalı” veya “Hintli” terimlerinin kendilerinin bela anlamına gelmemesi gibi, gördükleri muamele bu “yıllarca başımıza bela olmuş” olandı... PG’nin “kitlesel tartışma”sının sonucunu sabırla beklerken, şimdi de ne olduğumu bilmek isterim. Yani Yoldaş Editör, beni istediğiniz şeytan ismiyle adlandırın; ama Tanrı aşkına, “sözde” olarak adlandırmayın.

Bu fikir alışverişini uzunca aktardım; çünkü her şeyden önce, en dostane tartışmaların bile oldukça tutkulu olduğunu ve ikincisi, meselenin hem tarihi hem mantığı seviyede çözümünün ne kadar zor olduğunu göstermek istedim. Renkli halk veya bir Renkli ulusal azınlık yahut bir Renkli etnik grup var mı? Hiç oldu mu? Bazı kişilerin şu an olduğunu ve/veya eskiden olduğunu, diğerlerinin ise olmadığını yine başkalarının buna kayıtsız olduğunu ve diğer bir kesimin de kategoriye umursamadığını söyleyebilirim.

Dolayısıyla, ne? Eğer bir Renkli halk diye özsel bir olgu varsa, onun sınırlarının ne olduğuna dair uzlaşabilmeliyiz. Ama eğer bu ismin bir “halk”ı ya da hakikaten herhangi bir başka halkı tanımlayan bir isim hakkında uzlaşamıyorsak belki de bu bir halktan olmanın sadece bir inşa olmadığı; ama her bir kendine özgü anda değişen sınırları olduğu anlamına gelir. Belki de, halkın biçimsel olarak sabit olmayan bir şey olması gerekiyordu. Ama eğer öyleyse tutku neden? Belki de kimsenin bu sabit olmamayı gözlememesi gerekmesindendir. Eğer haklıysam, elimizde hakikaten çok ilginç bir olgu var -merkezî özelliklerinin sabit olmadığı gerçeği ve bu gerçeğin reddi olan bir olgu. Çok karmaşık ve hakikaten garip demeliyim! Bulunduğumuz tarihi sistemde böylesi ilginç bir toplumsal süreci ortaya çıkaran şey ne? Belki de konumunu belirlememiz gereken bir quark vardır.

Bu meseleye birbirini takip eden adımlarla yaklaşmayı öneriyorum. Gelin önce sosyal bilimlerde bir halktan olmaya dair mevcut fikirleri özetleyelim. Yapıda ve tarihi sistemin süreçlerinde böylesi bir kavramı üretmiş olabilecek neler olduğuna bakalım. Sonunda ise kullanılabilecek bir kavramsal yeniden açıklama olup olmadığına bakalım.

Tarihi sosyal bilimler öğretisinden başlamak gerekirse, “halk” teriminin aslında pek de sık kullanılmadığına dikkat çekmek gerekir. Daha ziyade yaygın olan üç terim, modern dünyada “halklar”ın farklı şekilleri olarak varsayılabilir; “ırk”, “ulus” ve “etnik grup”. Bu üçünden sonuncusu en yeni olan ve eskiden oldukça yaygın kullanılan “azınlık” teriminin yerine fiilen geçti. Tabii ki de bu terimlerin birçok farklı şekli var; ama yine de hem istatistiki olarak hem mantıken bunların üç model terim olduğunu düşünüyorum.

Bir “ırk”; görünür bir biçimi olan genetik bir kategori olarak öngörülür. Geçtiğimiz 150 yılda ırkların isimlerine ve özelliklerine dair muazzam bilimsel çalışma vardır. Bu tartışma oldukça ünlüdür ve çoğunlukla bu kötü bir ündür. Bir “ulus”un, bir devletin bir şekliyle mevcut veya muhtemel sınırlarıyla bağlı sosyo-politik bir kategori olarak öngörülür. Bir “etnik grup” ise nesilden nesile süreklilik arz eden davranışların aktarıldığı ve teoride normal olarak devlet sınırlarıyla bağlı olmayan kültürel bir kategori olarak öngörülür.

Üç terim muazzam bir istikrarsızlıkla kullanılır, tabii ki de, bu kullanılan birçok başka terimi de bir kenara bırakarak. (Yukarıdaki tartışmada bir kişinin “ulusal azınlık” olarak tanımladığını, diğerlerinin “etnik grup” olarak tanımladığını zaten gördük.) Terimleri kullananların çoğu, her üçünü de kullananların, sürekliliğinden kaynaklı biçimde, sadece mevcut davranışlara güçlü etkisi olan değil; ama günümüz siyasi iddialarında bulunmaya temel de oluşturan devamlılığı olan bir olguyu göstermek için kullanıyor. Yani bir “halk”ın davrandığı şekilde davranmasının sebebi ya onun genetik özellikleridir ya onun sosyo-politik tarihidir ya da “geleneksel” normlar ve değerlerdir.

Bu kategorilerin tüm amacı; bize günümüzün değiş-
tirilebilir “mantıklı” süreçlerine karşı geçmişe dayanan
iddialar yapabilme imkânı sağlamasıdır. Bu kategorileri
neden şeylerin olduğu gibi olduğunu ve neden değişme-
meleri gerektiğini veya neden şeylerin olduğu gibi olduğu
ve değişmeyeceğini açıklamak için kullanırız. Yahut aksi-
ne onları mevcut yapıların neden hakikaten de daha derin
ve daha eski, dolayısıyla daha meşru toplumsal gerçeklik-
ler lehine kaldırılması gerektiğini açıklamak için kullanı-
rız. Geçmişin geçici boyutu, bir halktan olma kavramının
merkezinde ve ona içkindir.

Neden birisi, bir geçmiş, bir “kimlik”i ister veya on(-
lar)a ihtiyaç duyar? Bu sorulması gayet de makul bir so-
rudur ve hatta duruma göre de sorulur. Örneğin, P. G.’nin
yukarıdaki tartışmada “Renkli”nin kullanımını daha bü-
yük bir kategori olan “Güney Afrikalı” lehine bırakılmasını
savunup daha sonra “Eğer birisinin gerçekten de Güney
Afrikalı olmanın içinde bir alt-kimliğe ihtiyacı var ise...”
demesine dikkat edin. Burada “Eğer... .. ise” nedeni ima
eder.

Geçmişlik, kişilerin günümüzde başka durumda ey-
lemeyecekleri şekilde eylemesine ikna edildiği bir mod.
Geçmişlik, kişilerin birbirlerine karşı kullandığı bir araç.
Geçmişlik, kişilerin sosyalleşmesinde, grup dayanışma-
sının sürdürülmesinde, toplumsal meşruiyetin kurulma-
sında veya buna karşı çıkılmasında bir merkezî unsur. Bu
sebeple geçmişlik, en önde gelen şekliyle ahlaki bir olgu,
bu sebeple de siyasi bir olgu, her zaman çağdaş bir olgu.
Tabii ki de bu böylesine sabit olmamasının da sebebi. Ger-
çek dünya sürekli değiştiğinden, çağdaş siyasetle neyin
alakalı olduğunun da sürekli değişmesi gerekir. Dolayı-
sıyla geçmişliğin içeriğinin de sürekli değişmesi gerekir.
Yalnız geçmişlik tanımı gereği sabit bir geçmiş iddiası

olduğundan kimse herhangi bir belirli geçmişin herhangi bir zamanda değiştiğini veya değişebileceğini iddia edemez. Geçmiş normalde taşa kazınmış ve değiştirilemez görülür. Şüphesiz ki, gerçek, geçmiş taşa kazınmıştır. Diğer yandan toplumsal geçmiş ise, yani bu gerçek geçmişi nasıl anladığımız ise, en iyi ihtimalle yumuşak kile kazınmıştır.

Durum bu olunca, geçmişliliği genetik olarak devamlı gruplar (ırklar) olarak mı, tarihi sosyo-politik gruplar (uluslar) olarak mı yahut kültürel gruplar (etnik gruplar) olarak mı tanımladığımız çok da fark etmiyor. Bunların hepsi bir halktan olma inşaları, hepsi geçmişliliğin icatları, hepsi çağdaş siyasi olgu. Yalnız eğer bu böyleyse, bir başka analitik bulmacamız olacaktır. Bir terim iş görebilecek iken neden üç farklı model terim geliştirildi? Bir mantıksal kategorinin üç toplumsal kategoriye ayrılmasının bir sebebi olmalı. Bunu bulabilmek için kapitalist dünya ekonomisinin tarihi yapısına bakmamız gerek.

Bu üç model terim, kapitalist dünya ekonomisinin temel yapısal özelliklerinden birine dayanıyor. “İrk” kavramı dünya ekonomisindeki eksensel bölüşümle, çekirdek-çeper karşıtlığıyla ilişkili. “Ulus” kavramı egemen devletlerin biçimlendiği ve türediği devletlerarası sistem olan bu tarihi sistemin siyasi üstyapısıyla ilişkili. “Etnik grup” kavramı ise sermayenin birikiminde ücretsiz emeğin geniş bileşenlerinin sürdürülmesine izin veren hane yapısının yaratımıyla ilgili. Üç terimin hiçbirisi sınıfla doğrudan ilişkili değil. Çünkü “sınıf” ve “bir halktan olma” birbirine dik olarak tanımlı ve bu durum da göreceğimiz üzere, bu tarihi sistemin çelişkilerinden biri.

Dünya ekonomisi içindeki emeğin eksensel bölüşümü, emeğin mekânsal bölüşümünü ortaya çıkardı. Çekirdek-çeper karşıtlığından bu emek bölüşümünün oluşturusu olarak bahsediyoruz. Dar anlamıyla çekirdek ve

çeper, üretimin ayrımsal maliyet yapısıyla ilişkili nispi kavramlar. Mekânsal olarak birbirinden uzak bölgelerdeki bu farklı üretim süreçlerinin mekânı; bu ilişkinin kaçınılmaz ve sabit bir özelliği değil. Ama normal bir özelliği olmaya meyyaldır. Bunun birkaç sebebi var. Çeper süreçler birincil üretimle bağlı oldukça -günümüzde geçmişte olduğu kadar olmasa da hakikaten bu tarihi anlamda doğru- bu süreçlerin yeniden konumlandırılabilirliği üzerinde tarıma ilişkin çevresel şartlarla veya jeolojik rezervlerle bağlı coğrafi bir kısıtlılık vardır. İkincisi, bir çekirdek-çeper ilişkileri kümesinin sürdürülmesinde siyasi unsurlar olduğu kadar, bir meta [üretim] zincirindeki malların siyasi sınırları geçmesi gerekli siyasi süreçlere de olanak sağlar; çünkü sınır geçişi kontrolü devletlerin fiilen kullandığı en büyük gerçek güçlerden biridir. Üçüncüsü, çekirdek süreçlerin, çeper süreçlerin yoğunlaştığı devletlerden farklı devletlerde yoğunlaşması her birinde farklı iç siyasi yapıların yaratılması eğilimine yol açar. Karşılığında da bu fark, eksensel emek bölüşümünü idare eden ve sürdüren eşitliksiz devletler arası sistemi ayakta tutan ana sütun hâline gelir.

Dolayısıyla meseleyi basitçe ifade etmek gerekirse; zaman içinde dünyanın bazı bölgelerinin çekirdek üretim süreçlerinin mahalli ve diğerlerinin geniş çapta çeper üretim süreçlerinin mahalli olduğu bir hâle gelme eğilimindeyiz. Hakikaten de kutuplaşmanın derecesi açısından döngüsel dalgalanmalar olsa da, bu farkın açılmasına yönelik zamansal bir eğilim var. Bu dünya çapındaki mekânsal farklılaşma; Avrupa merkezli kapitalist dünya ekonomisinin yayılımının siyasi biçimini birincil olarak aldı ve nihayetinde tüm yerküreyi sardı. Bu da “Avrupa’nın yayılımı” olgusu olarak bilinmeye başlandı.

Dünya gezegeninde insan türünün evriminde yerleşik tarımın gelişmesini de geçen bir dönem oldu, genetik farklılıkların dağılımı, kapitalist dünya ekonomisinin gelişmesinin başlangıcında herhangi bir noktadaki farklı genetik tipler günümüze kıyasla kayda değer miktarda daha homojendir.

Kapitalist dünya ekonomisi başlıca Avrupa’da olan ilk konumundan yayıldıkça, çekirdek ve çeper üretim süreçlerinin yoğunlaşması coğrafi olarak giderek daha da farklılaştıkça, “ırksal” kategoriler belirli etiketlerin etrafında belirginleşti. Farklı kişilerde, geniş bir skalada, genetik özelliklerin çok ama çok farklılaştığı bariz olabilir. Bunların bizim “ırklar” olarak adlandırdığımız üç, beş ya da on beş olarak basite indirgenmiş gruplara atfedilmesi o kadar da bariz değil. Hakikaten de her tür kategorizasyonda olduğu gibi kategorilerin sayısı toplumsal bir karardır. Gözlediğimiz şey ise kutuplaşma arttıkça kategorilerin sayısının giderek azalması. WEB. Du Bois, 1900’de “yirminci yüzyılın sorunu renk çizgisi sorunudur” dediğinde bahsettiği renkler gerçekte beyaz olana ve beyaz olmayana kadar azalmıştı.

İrk ve bu sebeple ırkçılık da; emeğin eksensel bölüşümüyle bağlı coğrafi yoğunlaşmaların ifadesi, destekçisi ve sonucudur. Bu Güney Afrika devletinin geçtiğimiz yirmi yılda ziyarete gelen Japon iş adamlarını Asyalı olarak değil (ki yerel Çinliler böyle görülür) ama daha ziyade “onursal beyaz” olarak tanıma kararıyla ayyuka çıkmıştır. Hukuku genetik kategorilerin kalıcılığına dayanan bir ülkede de görülüyor ki genetikler dünya ekonomisinin tercihi kazançlarından sonra geliyor. Böylesine garip kararlar Güney Afrika ile sınırlı değil. Güney Afrika sadece bu gariplikleri kâğıt üstüne koyarak ön plana çıkmıştır.

Ancak ırk, kullandığımız tek toplumsal kimlik kategorisi değil. Görünüşe bakılırsa yeterli de değil; ulusu da kullanıyoruz. Daha önce söylediğimiz üzere ulus, dünya sisteminin siyasi yapılanmasından türüyor. Günümüzde Birleşmiş Milletler'in üyesi olan tüm devletler, modern dünya sisteminin yaratımı. Çoğu bir ya da iki yüzyıl önce isim yahut idari bölge olarak dahi yoktu. 1450 öncesi bir dönemde aşağı yukarı aynı coğrafi mekânda sürekli bir idari varoluş olarak devam ettiğini görebildiğimiz devletlerin dahi -bunlar düşündüğümüzden daha da azdır: Fransa, Rusya, Portekiz, Danimarka, İsveç, İsviçre, Fas, Japonya, Çin, İran, Etiyopya büyük ihtimalle en az muğlak olan vakalar- günümüz dünya sisteminin ortaya çıkışı ile modern egemen devletler olarak oluştuğu söylenebilir. Bir bölgeyi tasvir etmek için daha süreksiz bir tarihin izlenebileceği diğer modern devletler de vardır -örneğin Yunanistan, Hindistan, Mısır. Türkiye, Almanya, İtalya, Suriye gibi isimlerle daha da ince bir çizgiye yaklaşıyoruz. 1450'den ileri baktığımızda; günümüzde bir değil ama en az üç egemen devletin bir çeşit siyasi, kültürel ve mekânsal soybağı iddia edebileceği oluşumların o sırada var olduğunu görürüz -örneğin Burgonya Hollandası, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu.

Ve şu an ilgili yerde üç devletin olması üç ulusun olduğu anlamına da gelir mi? Günümüzde bir Belçika, bir Hollanda ve bir Lüksemburg ulusu var mı? Çoğu gözlemci var olduğunu düşünüyor. Eğer varsa bu öncelikle bir Hollanda devletinin, bir Belçika devletinin, bir Lüksemburg devletinin var olması sebebiyle değil mi? İnanıyorum ki, modern dünya tarihine sistematik bir bakış neredeyse her durumda devlet olmanın ulus olmayı öncelediğini ve [bu ilişkinin] diğer yönlü olmadığını bu aksi yönlü efsanenin yaygınlığına rağmen gösterecektir.

Muhakkak ki, devletler arası sistem bir kez işlemeye başladığında birçok bölgede yeni egemen devletlerin yaratılmasını talep eden milliyetçi hareketler ortaya çıktı ve bu hareketler bazen hedeflerine ulaştı. Ama dikkat edilmesi gereken iki nokta var. Çok nadir istisnalarla bu hareketler zaten inşa edilmiş idari sınırlardan ortaya çıktı. Bu sebeple de bağımsız olmasa da bir devlet hareketi öncelendi. Ve ikincisi, devletin gerçekten yaratılmasından önce “ulus”un, bir topluluk duygusu olarak ne kadar derinlere kök salabildiği tartışmalıdır. Bir örnek olarak Sahrawi halkını ele alalım. Bir Sahrawi ulusu var mıdır? Polisario’ya, ulusal özgürlük hareketine, sorarsanız evet derler ve binlerce yıldır da olduğunu söylerler. Faslılara sorarsanız asla bir Sahrawi ulusu olmadığını ve zamanında İspanyol Saharası kolonisinde yaşayanların her zaman Fas ulusunun bir parçası olduğunu söylerler. Bu farklılığı entelektüel olarak nasıl çözebiliriz? Bu sorunun cevabı çözemeyeceğimizdir. Eğer 2000 veya 2020 senesinde Polisario mevcut savaşı kazanırsa Sahrawi ulusu var olmuş olacaktır. Ve eğer Fas kazanırsa hiç olmamış olacaktır. 2100’de yazan herhangi bir tarihçi sorunu çözülmüş bir mesele veya daha büyük ihtimalle bir soru-olmayan olarak ele alacaktır.

Devletlerarası sistem içerisinde herhangi bir belirli egemen devletin kuruluşu neden buna muadil bir “ulus”, bir “halk” yaratsın ki? Bunu anlamak gerçekten de zor değil. Kanıtlar ortada. Bu sistemdeki devletlerin uyumluluk sorunları var. Bir kere, egemen olarak tanındıktan sonra devletler sıklıkla kendilerini içsel dağılma ve dışsal saldırı tehlikesinde bulur. “Ulusal” duyguların geliştiği oranda da bu tehlikeler azalır. İktidardaki hükûmetlerin bu duyguyu teşvik etmesi menfaatlerinedir, tıpkı devletin içindeki her türden alt-grup gibi. Devletin dışındaki veya içindeki herhangi bir alt-bölgedeki gruplara karşı devletin huku-

ki gücünü kullanmamasında kendi menfaatini gören her grubun milliyetçi duyguları kendi iddialarının meşruiyeti olarak teşvik etmesinde menfaati vardır. Dahası, devletlerin kendi siyasetlerinin etkinliğini arttıran idari birliğin sağlanmasından menfaati vardır. Milliyetçilik böylesi devlet düzeyinde birliklerin ifadesi, teşvik edicisi ve sonucudur.

Milliyetçiliğinin artmasının çok daha önemli bir başka sebebi daha var. Devletler arası sistem sadece egemen devletler olarak adlandırılanların bir araya gelmesinden ibaret değildir. Stabil ama değiştirilebilir bir ast-üst düzeni olan hiyerarşik bir sistemdir. Bu rütbe sıralamasında yavaş değişimlerin sadece mümkün olduğu anlamına değil; ama bunun tarihsel olarak normal olduğu anlamına gelir. İdeolojilerin hem yüksek rütbeleri meşru kılmasına hem de düşük rütbeleri zorlamasına giden türden süreçler; tam da değiştirilemez olmayan ama katı ve önemli eşitsizliklerdir. Böylesi ideolojileri milliyetçilikler olarak adlandıracğız. Çünkü kendisi için ulusu olmayan bir devlet, kendi rütbesinin düşmesine direnme veya yükselmesini teşvik etme oyununun dışındadır. Ama o zaman ilgili devlet, devletlerarası sistemin de bir parçası olmaz. Kapitalist dünya ekonomisinin siyasi üst-yapısı olarak devletler arası sistemin gelişmesinden önce ve/veya dışında var olmuş siyasi varlıkların “uluslar” olmasına gerek yoktu ve öyle de değildiler. “Devlet” kelimesini yanlış biçimde hem devletler arası sistemde yaratılmış devletler hem de diğer siyasi oluşumlar için kullandığımızdan; devlet olma ile bu sonraki “devletler” ile onların ulusluluğu arasındaki kaçınılmaz bağı çoğu zaman gözden kaçıırız.

Eğer şimdi bir yerine iki kategori -ırklar ve uluslar olmasının ne işe yaradığını sorarsak, ırksal kategorizasyonun birincil olarak çekirdek-çeper karşıtlığını sürdür-

menin ve ifade etmenin bir modu olarak ortaya çıktığını, ulusal kategorizasyonun aslen devletler arası rekabetin hiyerarşik düzende yavaş ama düzenli bir değişiminin ifadesinin bir modu olduğunu ve bu sebeple de daha kaba ırksal sınıflandırmaya karşın sistemde daha detaylandırılmış bir menfaati olduğunu görürüz. Aşırı basitleştirilmiş bir açıklamayla ırk ve ırkçılığın çekirdek bölgeleri ve çeper bölgeleri birbirlerine karşı mücadelelerinde bölge içinde birleştirdiğini, ulusun ve milliyetçiliğin çekirdek bölgeleri ve çeper bölgeleri daha detaylı bir rütbe düzeni için hem daha karmaşık bölgeler arası rekabette hem de bölge içi rekabette bölge içinde böldüğünü söyleyebiliriz. İki kategori de kapitalist dünya ekonomisinde üstünlük sağlayan şeye sahip olma hakkı iddiasıdır.

Eğer bunların hepsi yeterli gelmediyse de, etnik grup yani bir zamanların azınlık kategorisini yarattık. Azınlıkların olabilmesi için de bir çoğunluğun olması gerekir. Analistler uzun süredir azınlık olmanın illa sayısal temelli bir kavram olması gerekmediğini fark etmiştir, [bu kavram] toplumsal gücün miktarına atıf yapar. Sayısal çoğunluklar toplumsal azınlıklar olabilir. Bu toplumsal gücü ölçtüğümüz mekân ise tabii ki de bütün dünya sistemi değil, ayrı ayrı devletler. Bu sebeple de “etnik grup” kavramının tanımına “devlet” hiçbir zaman dâhil edilmediyse de uygulamada tıpkı “ulus” kavramı gibi devlet sınırlarıyla bağlıdır. Fark sadece devletlerde çoğunlukla bir ulus varken, birçok etnik grup olmasındadır.

Kapitalist sistem; sadece kendisi kalıcı ve temelli olan sermaye-emek karşıtlığına dayanmaz; ama emek kesiminin karmaşık bir hiyerarşisine dayanır. [Bu karmaşık hiyerarşide] tüm emek yarattığı artı değer başkalarına devrinden dolayı sömürülse de bazı emekçiler yarattıkları artı-değeri başkalarına oranla daha çok “kaybeder”. Buna

izin veren hayati kurum, hayat boyu yarı zamanlı ücretli emek haneleridir. Bu haneler oransal bir hesaplama ile emeğin yeniden üretimi maliyetinden daha az saat başı ücret alacak ücretli işçiler olarak inşa edilmiştir. Bu, dünya emek gücünün çoğunluğunu oluşturan çok yaygın bir kurumdur. Bu analiz için başka yerde zaten yapılmış değerlendirmeleri tekrar etmeyeceğim.²¹ Sadece bunun halk olma durumuna ilişkin sonuçlarını tartışmak istiyorum. Farklı türden hane yapılarında nerede ücretli işçi bulursak; daha “proleterleşmiş” hane yapılarında bulunan daha yüksek ücretli işçilerden, “yarı proleterleşmiş” daha az yüksek ücret alan hane yapılarına kadar, bu hane yapılarındaki değişiklikleri “etnik gruplar” olarak adlandırılan “toplulukların” içinde bulmamız muhtemeldir. Buna ilgili devletin sınırları içinde iş gücünün “etnikleştirilmesi”nden doğan mesleki hiyerarşi de eşlik eder. Bugün Güney Afrika’da veya geçmişte Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğu gibi bunu zorlayacak kapsayıcı bir hukuki çerçeve olmadan dahi her yerde etnisite ve meslek arasında, “meslekleri” dar değil geniş çerçevede düşündüğümüz sürece çok yüksek bir korelasyon vardır.

Mesleki kategorilerin etnikleştirilmesinin birçok yararı var gibi gözükmemekte. Farklı türden üretim ilişkilerinin işgücünden farklı türden davranışlar gerektirdiğini varsayabiliriz. Bu davranış da aslında genetik olarak belirlenmediğinden; bunun öğretilmesi gerekir. Emek güçlerinin makul düzeyde belirli tavır kümeleri için sosyalleştirilmesi gerekir. Bir etnik grubun “kültür”ü; ilgili etnik gruba ait ebeveynlerin çocuklarını sosyalleştirme baskısı hissettiği kurallar kümesidir. Tabii ki de devlet veya eğitim sistemi

²¹ Bkz. Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm* Londra: New Left Books, 1983, ss. 19-26; aynı yazar, “Household structures in the capitalist world-economy.” şunun içinde, J. Smith, I. Wallerstein, e H.-D. Evers (ed.), *Households and the World-Economy*. Beverly Hills, CA: Sage, 1984, ss. 17-22.

bunu yapabilir. Ama onlar genelde partik laristik işlev görmeyi yalnız başına veya çok açık yapmaktan kaçınırlar; çünkü böyle yapmak “ulusal” eşitlik kavramının ihlali olacaktır. Böylesi bir ihlali açıkça ilan eden birkaç devlet bu ihlali geri çekmeye dair sürekli baskı altındadır. Ama “etnik gruplar” sadece kendi üyelerini farklı sosyalle tirmekle kalmazlar, etnik grubun tanımının ta kendisi belirli bir şekilde sosyalle medir. Dolayısıyla devletin yapması gayrimeşru olan şey, toplumsal bir “kimliği” savunan “gönüllü” grup davranışı olarak arka kapıdan girer.

Bu sebeple de bu, açıkça ilan edilmiş siyasi varsayımlarından biri olan hukuk önünde resmî e itli e karşı çıkmayarak kapitalizmin hiyerarşik me ruiyetine katkı sa lar. Aradı ımız quark burada olabilir. Etnikle tirme ya da bir halktan olma tarihsel kapitalizmin temel  eli kilerinden birini çözer -teorik e itli e ve pratik e itsizli e aynı anda ittirmesi- ve bunu dünyanın emekçi kesiminin zihniyetini kullanarak yapar.

Bu çabada, bir halktan olma kategorilerinin bahsettiğimiz istikrarsızlığın ta kendisi olması hayati önemdedir. Çünkü tarihi bir sistem olarak kapitalizm sürekli eşitsizlik gerektirirken, ayrıca iktisadi süreçlerin sürekli yeniden yapılanmasını da gerektirir. Bu sebeple de, günümüzde belirli bir hiyerarşik toplumsal ilişkiler kümesinin güvencesi yarın i e yaramayabilir. Emek gücünün davranışı sistemin meşruiyetinin altını kazmadan de i melidir. Bu sebeple de etnik grupların tekrar tekrar doğması, yeniden inşa edilmesi ve kaybolması iktisadi mekanizmanın işlemesi için paha biçilemez bir esneme aracıdır.

Bir halktan olma tarihsel kapitalizmin büyük bir kurumsal in asıdır. Hayati bir sütunudur ve sistem daha yoğun bir noktaya geliştikçe de giderek çok daha önemli hale gelmiştir. Bu anlamda bir başka hayati sütun olan

ve giderek daha da önemlileşen egemen devletlik gibidir. Dünya-tarihsel *gesellschaft*'ımız olan kapitalist dünya ekonomisinde biçimlenen bu temel *gemeinschaften*'a giderek daha az değil daha da bağlanıyoruz.

Hem Marx'ın hem de Weber'in çok iyi bildiği gibi, sınıflar, halklardan oldukça farklı yapılardır. Sınıflar “nesnel” kategorilerdir, yani analitik kategorilerdir, bir tarihi sistemdeki çelişkilere dair beyanlardır, sosyal toplulukların tasviri değildir. Mesele bir sınıf topluluğun yaratılıp yaratılamayacağı veya bunun hangi şartlarda yaratılabileceğidir. Bu meşhur *sich / für sich* ayrımıdır. Kendisi için sınıf çok bulunmaz bir teşekkül olagelmıştır.

Burada artık sona geliyoruz, belki de inşa edilmiş “halkların” -ırklar, uluslar, etnik gruplar- kusursuz olmasa da böylesine ciddi bir bağıntı olmasının sebebi “nesnel sınıf”tır. Sonuç; modern dünyada sınıf temelli siyasi eylemliliğin çok yoğun bir oranının, halk temelli siyasi eylemlilik biçimi almasıdır. Eğer “saf” işçi örgütleri olarak anılan ve halk değil de saf sınıf terminolojisi olduğu hâlde sıklıkla zımnî ve fiilî “halk” temelleri olan örgütlere bakarsak bu oran genelde düşündüğümüzden çok daha fazla çıkacaktır.

Yüzyılı aşkın bir süredir dünya solu, dünyanın işçilerinin gereğinden fazla biçimde kendilerini “halk” biçiminde örgütlenmeleri açmazından sızlandı. Ama bu çözülebilir bir açmaz değil. Bu sistemin çelişkilerinden türüyor. Halk temelli siyasi eylemlilikten tamamen ayrılmış bir kendisi için sınıf eylemselliği olamaz. Bunu ulusal özgürlük hareketi olarak adlandırılan hareketlerde, tüm yeni toplumsal hareketlerde ve sosyalist ülkelerdeki bürokrasi karşıtı hareketlerde görüyoruz.

Bir halktan olmayı ne olduğuyla, -hiçbir şekilde sabit bir toplumsal gerçeklik olarak değil; ama kapitalist dünya ekonomisinde karşıt güçlerin birbiriyle mücadele etme-

siyle oluşan bir kil gibi bir şey- olarak anlamak daha makul değil mi? Bu sistemde asla bir halktan olmayı dışarda bırakarak veya onu ufak bir role indirgeyerek başarılı olmayız. Diğer yandan da, ona atfedilen erdemlerle kafamız karışmamalı veya mevcut sistemi meşrulaştırdığı yollarıyla ihanete uğramamalıyız. Bir halktan olma, bu tarihsel sisteme giderek daha merkezî hâle geldikçe daha yakından değerlendirmemiz gereken şey; bunun bizi sistemin yol ayırımına iteçeği, mevcut tarihi sistemimizden bunun yerine gececek sistemi veya sistemlere dõnũşecek belirsiz dõnũřũm sũrecindeki muhtemel yollardır.

VI

Kalkanmacılıktan ve Küreselleşmeden Sonra Ne Var?²²

1900’de, Paris’te Exposition Universelle’nin hazırlıklarında Fransız Koloniler Bakanı, Coğrafi Hizmetler Müdürü Camille Guy’a “Les colonies françaises: La mise en valeur de notre domaine coloniale”²³ [Fransız Kolonileri: Kolonyal Varlıklarımızın Sömürüsü] isimli bir kitap hazırlamasını ister. “Mise en valeur”ün lafzen tercümesi “değerini arttırma”dır. Yalnız sözlük, “mise en valeur”ü “kalkınma” olarak çevirir. O zamanlar kolonilerdeki iktisadi olgudan bahsedilirken tamamen duruma uygun olan Fransızca “développement” kelimesi yerine bu ifade tercih edilirdi. Eğer “Les Usuels de Robert: Dictionnaire des Expressions et Locutions figurées”e [deyimler sözlüğü] (1979) “mettre en valeur” ifadesinin anlamıyla ilgili daha çok şey öğrenmek için bakılırsa benzetmenin “sömürme, kâr etme” anlamına geldiği bulunur.

²² Şu konferansta açılış konuşması “21. Yüzyıl İçin Kalkınma Zorlukları” Cornell Üniversitesi, 1 Ekim 2004.

²³ Koloniler Bakanlığı’nın katılımıyla görevlendirilen ilgili komisyonun yayınlarından “Les colonies françaises, Exposition Universelle de 1900” 3. Cilt, Paris: Augustin Challamel, 1900.

Bu, basitçe, kolonyal dönemde dünyanın geri kalanının iktisadi kalkınmasına ilişkin pan-Avrupa dünyasının görüşüydü. Kalkınma; Avrupa dışı dünyanın kaynaklarını Avrupalıların sömürmesi ve onlardan kâr elde edilmesi için Avrupalılar tarafından oluşturulan somut eylemler kümesiydi. Bu görüşün bazı varsayımları vardı: Avrupalı olmayanlar kaynaklarını pan-Avrupa dünyanın aktif müdahalesi olmadan “kalkındıramaz” veya belki de “kalkınmay” dahi istemez. Ama bu kalkınma dünya için maddi ve ahlaki bir iyiyi temsil etti. Bu sebeple de pan-Avrupalıların bu ülkelerin kaynaklarını sömürmesi ahlaki ve siyasi bir ödevdi. Bu sonucun ödülü olarak da kaynakları sömüren pan-Avrupalıların bunlardan kâr etmesinde bir sorun yoktu; çünkü bu şekilde sömürülen kişiler, bundan ikincil menfaat sağlayacaktı.

Bu mantık, tabii ki de bu sömürünün yerel halklara yaşamlarıyla ve bedenleriyle ödettiği maliyeti tartışmanın dışında bırakıyordu. Bu maliyetlerin geleneksel hesabı günümüzün hüsnü tabiriyle Avrupa’nın “medenileştirme vazifesi”nin gerekli ve kaçınılmaz bir “tali zayıat”ıydı.

Tartışmanın tonu 1945’ten sonra, ilk olarak Asya’da ve Afrika’da koloni karşıtı duyguların ve hareketlerin gücünün ve Latin Amerika’da yeni bir müşterek kararlılığın sonucu olarak değişmeye başladı. İşte bu noktada “kalkınma” Güney’in ülkelerinin Kuzey tarafından “kalkındırılmaları” yerine kendilerini “kalkındırabileceğinin” mümkün olduğu inancının şifresi olarak kullanılmaya başlandı. Yeni varsayım eğer Güney’in ülkeleri uygun politikaları uygularsa onlar da bir gün, gelecekte bir zamanda, Kuzey’in ülkeleri kadar teknolojik anlamda modern ve onlar kadar varlıklı olabilirdi.

1945 sonrası dönemde bir anda Latin Amerikalı yazarlar bu yeni ideolojiyi “desarollismo” ya da “kalkınmacılık”

olarak adlandırmaya başladı. Kalkınmacılık ideolojisi birçok farklı biçim aldı. Sovyetler Birliği bunu “komünizm” öncesi son aşama olarak tanımlanan “sosyalizm”in kurulması olarak adlandırdı. Amerika Birleşik Devletleri bunu “iktisadi kalkınma” olarak adlandırdı. Güney’deki ideologlar çoğunlukla bu iki terimi birbirinin yerine geçecek şekilde kullandı. Bu dünya çapındaki uzlaşının ortasında Kuzey’deki tüm devletler -Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği (ve onun Doğu Avrupalı uyduları, Batı Avrupalı kolonyal (o sırada eski-kolonyal olmaya başlayan) güçler, Nordik ülkeleri ve Kanada- herkesin desteklediği bu kalkınmaya ilişkin “yardım” önermeye ve tavsiye vermeye başladı. Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu (CEPAL) yeni bir “çekirdek-çeper” ilişkileri dili geliştirdi ve bu birincil olarak “ithal ikameci sanayileşme” programını meşru kılmak için kullanıldı. Ve daha radikal Latin Amerikalı (ve diğer) entelektüeller “bağımlılık”tan bahseden bir dil geliştirdiler. Bu dille, bağımlı ülkelerin kalkınabilecek bir konumda olması için buna karşı mücadele vermesi ve bunu aşması gerektiğini söylediler.

Terminoloji farklılaşsa da herkes tarafından kabul edilen tek bir şey vardıysa, o da kalkınmanın gerçekten mümkün olduğuydu; ama sadece bu şartlarda... Bu sebeple de, Birleşmiş Milletler 1970’lerin “kalkınma on yılı” olacağını ilan ettiğinde terime ve hedefe bir din gibi inanılıyordu. Ancak bildiğimiz üzere 1970’ler Güney’deki çoğu ülke için çok kötü bir on yıl oldu. OPEC’in arka arkaya iki kez petrol fiyatlarını arttırmasının ve Kuzey’deki stagflasyonun on yılıydı. Bunun sonucunda ihracat maliyetinin Güney’deki ülkeler için artışı ile dünya ekonomisindeki durgunluk sebebiyle [Güney ülkelerinin] ithalatlarının değerindeki sert düşüş; bu ülkelerin neredeyse her biri için (sosyalist blok olarak anılanlar da dâhil) şiddetli bir ödemeler den-

gesi güçlüğü yarattı, bunun tek istisnası petrol ihraç eden devletlerdi.

Petrol ihraç eden devletler muazzam boyutta artı değer edindi, bunun büyük bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ve Almanya'daki bankalardaki mevduatlara yatırıldı ve bu durum, bu ülkeleri ilave sermayeden kazanç elde edecek yollar bulmaya itti. Bulundu da, şiddetli ödemeler dengesi zorluğu yaşayan devletlere kredi verildi. Bankaların kendileri tarafından aktif biçimde teşvik edilen bu krediler her iki sorunu da çözdü: Kuzey'in banka mevduatlarındaki artık para için bir açılma yolu bulmak ve Güney'in neredeyse iflas etmiş devletlerin likidite sorunlarının çözümü. Ama ne yazık ki krediler birikmiş faiz ödemelerine yol açtı ve 1980'e gelindiğinde bu devletlerin daha da büyük ödemeler dengesi güçlüğüne düşmesine yol açtı. Ne yazık ki kredilerin geri ödenmesi gerekiyordu. Böylece dünya aniden borç krizi olarak anılan şeyi keşfetti -1980'de Polonya'da, 1982'de Meksika'da ve daha sonra her yerde.

Sahnedeki kötü karakteri bulmak yeterince kolaydı. Parmaklar, sadece bir on yıl önce herkesin övdüğü kalkınmacılığı gösteriyordu. İthal ikameci sanayileşme şimdi yolsuz korumacılık olarak görülüyordu. Devletin inşası şişirilmiş bir bürokrasinin beslenmesi olarak yapı söküne uğratıldı. Mali yardım artık olukla değilse bile boşa para akıtmak olarak görülüyordu. Ve kamu iktisadi teşebbüsleri, kendi kendini ayağa kaldırma çabaları olarak değil kazançlı girişimcilerin başarılarını engelleyen yapılar olarak görülüyordu. Sıkıntıdaki devletlere verilen kredilerin yararlılığının bu devletlerin okullar ve sağlık gibi ertelenebilir müsrif devlet harcamalarını kesmesiyle sağlanabileceğine karar verildi. Dahası devlet girişimlerinin neredeyse tanımı gereği verimsiz olduğu ve mümkün olan en kısa sü-

rede özelleştirilmesi gerektiği; çünkü özel girişimlerinin yine neredeyse tanımları gereği “piyasa”ya daha iyi tepki verebildiği ve bu sebeple de azami miktarda verimli olduğu ilan edildi. Ya da en azından Washington’daki uzlaşa bu yöndeydi.

Akademideki moda sözler ve hevesler çok gelip geçicidir ve genelde bir ya da iki on yıl dayanırlar. Kalkınma bir anda ortadan kalktı. Onun yerine küreselleşme geldi. Üniversite profesörlerinin, vakıf idarecilerinin, kitap yayıncılarının ve köşe yazarlarının hepsi aydınlandı. Şüphesiz ki, bakış açısı veya daha iyi ifadeyle çözümler değişmişti. Şimdi ilerleme şekli ithal ikamecilik değildi; ama ihracat merkezli üretim faaliyetleriydi. Sadece millîleştirilmiş sanayiden vazgeçilmedi, sermaye hareketi denetim mekanizmalarından vazgeçilip sermayenin şeffaf ve engelsiz akışı teşvik edildi. Tek parti rejimleri yerine hep beraber yönetim [governance] çalıştık (muazzam biçimde hikmeti kendinden menkul ve doğrudan anlamsız değilse de oldukça anlaşılabilir yeni bir kelime). Hepsinden öte günde beş kere Mekke’ye dönüp içimizden “Allah-u Ekber BBSY” (Başka bir seçenek yok) dedik.

Kalkınmacı hayallerin çürümesinin ortasındaki 1980’lerde yeni dogmalar kök saldı. 1990’larda Amerika Birleşik Devletleri’nin ve Doğu Asya’nın dünyayı şaşalı bir ekonomiye taşıdığı “yeni ekonomi”nin sularında yıkanarak da [bu dogmalar] serpildi. Ama ne yazık ki, bu parıltı sönmeye başladı. 1997’deki Doğu ve Güneydoğu Asya’daki (Rusya’ya ve Brezilya’ya da sıçrayan) kur krizi, Dünya Ticaret Örgütü’nün Seattle’dan Cancun’a düşüşü, Davos’un silikleşmesi, Porto Alegre’nin kayda değer yükselişi, El-Kaide ve 11 Eylül’ün ardından gelen Irak’taki Bush fiyaskosu ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki mevcut mevduat krizi -bunların hepsi ve dahası küreselleşme söyleminin kalkınmacılık söyleminin

izinden hızlıca gittiğine dair şüphelendiriyor. Ve bu sebeple de sorumuz: kalkınmacılıktan ve küreselleşmeden sonra ne var?

Giderek sönen kuramsallaştırma hakkında çok da iş-neleyici olmayalım. 1945'ten bugüne tüm tartışma hakikaten de dünya sisteminin sadece kutuplaşmış değil ama kutuplaştırıcı olduğu gerçeğini ve bu gerçeğin hem ahla-ken hem siyaseten katlanılamaz olduğunu ciddiye almak için uzun bir çabaydı. En aşağıdaki ülkeler için başta iktisaden olmak üzere durumlarını nasıl iyileştirebileceklerini bulmaktan başka hiçbir şey daha acil gözüküyordu. Ne de olsa tüm bu kişilerin, dünyadaki diğer kişilerin ve mekânların kendilerinden daha iyi, çok daha iyi olduğunu görmek için yapması gereken tek şey bir film izlemeleriydi. Zirvedeki ülkeler ise, ne kadar belirsiz olsa da “özgürce nefes alma arzusuyla bir araya gelmiş kitleler”in dünya düzenine ve kendi refahlarına karşı bir tehdidi temsil ettiklerini anladılar ve bu sebeple de tehdidi azaltmak için bir şeyin, bir şekilde yapılması gerekiyordu.

Dolayısıyla kalkınma ve küreselleşme hakkındaki tartışmayı temsil eden entelektüel değerlendirmeler ve buradan türeyen siyaset çabaları günümüzden bakıldığında birçok açıdan oldukça yanlış yönlendirilmiş olsa da ciddiydi ve saygı duyulabilirdi. Şimdi sormamız gerek birinci soru; dünyanın her kesimi, mesela Danimarka'daki yaşam standardına (ve belki de benzer siyasi ve kültürel kurumlara) -makul miktarda çok uzakta olmayan gelecekte bir gün-erişebilir mi? İlk soru mümkün değilse ortaya çıkan ikinci soru ise, mevcut dengesiz ve oldukça eşitlikçi olmayan dünya sisteminin aşağı yukarı bu şekilde devam etmesi mümkün müdür? Bu da mümkün değilse üçüncü soru, şimdi hepimize ne türden seçenekler gözükmektedir?

“Dünyanın her kesimi, mesela Danimarka’daki yaşam standardına (ve belki de benzer siyasi ve kültürel kurumlara) -makul miktarda çok uzakta olmayan gelecekte bir gün- erişebilir mi?”

Danimarka (ve çoğu diğer OECD ülkesinin) nüfuslarının önemli bir kesimi için oldukça yeterli bir yaşam standardı sunduğuna şüphe yok. Çoğu OECD ülkesi, gelirin iç değişkenliğinin standart ölçüsü olan Gini eğrisinde oldukça düşük sayılarla yer alır ve dünya standartlarıyla kıyaslandığında [OECD ülkelerinin] hepsi makul düzeyde iyi bir noktada çıkar.²⁴ Muhakkak ki bu ülkelerde birçok fakir kişi vardır; ama Güney’deki neredeyse her ülkeyle kıyaslandığında çok çok azdır. Yani bu daha fakir ülkelerdeki kişiler de tabii ki Danimarka’daki kişiler kadar zengin olmak ister. Geçtiğimiz birkaç yılda dünya ekonomi basını Çin’deki kayda değer büyüme oranlarına ilişkin haberlerle doluydu. Çok uzak olmayan bir zaman önce en fakirlerden biri olarak görülen bir ülkeye ilişkin bu haberlere bu büyüme oranlarının gelecekte ne oranda devam edip edemeyeceği ve böylece Çin’i kişi başına düşen GSMH anlamında nispeten zengin bir ülkeye dönüştürüp dönüştüremeyeceği üzerine spekülasyonlar da eşlik ediyordu.

Birçok başka ülkenin 20-30 yıllara varan sürelerde dikkat çekici büyüme hamlesi yapıp eninde sonunda bu oranların yok olduğu gerçeğini gelin bir kenara bırakalım. Yakın zamanda Sovyetler Birliği ve Yugoslavya örnekleri var. GSMH’si geçmişte günümüzde olduğundan daha iyi olan ülkelerin uzun listesini de bir kenara bırakalım.

²⁴ Örn. Bkz. Anthony Atkinson, Lee Rainwater & Timothy Smeeding, “Income Distribution in European Countries,” şunun içinde A. B. Atkinson, ed., *Incomes and the Welfare State: Essays on Britain and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Çin'in ekonomik büyümesinin yirmi sene boyunca engellenmeden devam ettiğini ve Çin'in kişi başına GSMH'sin Danimarka'ninkine değilse de diyelim ki en azından Portekiz'inkine veya hatta İtalya'ninkine yaklaştığını varsayalım. Hatta nüfusun %50'sinin bu büyüme hamlesinden kayda değer biçimde yarar sağlayarak gerçek gelirlerine etki ettiğini dahi varsayalım.

Diğer her şeyi sabit tutmak ve diğer herkesin en azından yaşam standardı olarak günümüzde bulunduğu yerde kaldığını varsaymak inandırıcı mı? Çin'in nüfusunun %50'sinin İtalya'nın %50'si kadar tüketmesine izin verip dünyanın geri kalanının en az günümüzdeki kadar yüksek tüketmesine izin veren artı-değer nerede? Bunun hepsinin, dünyanın (ya da Çin'in) üretiminin sözde daha yüksek üretkenliğinden mi gelmesi gerekiyor? Ohio'nun ve Ruhr Vadisi'nin nitelikli işçilerinin böyle düşünmediği açık. Onlar kendilerinin ödeyeceğini, hatta kayda değer miktarda düşen yaşam standartlarından dolayı zaten ödediklerini düşünüyorlar. Gerçekten de yanlış mı düşünüyorlar? Geçtiğimiz on yılda bu yaşanmıyor muydu?

İlk kanıt, kapitalist dünya ekonomisinin tüm geçmiş tarihi. Var olduğu beş yüzyıl boyunca en üstteki ile en alttaki, çekirdek ve çeper arasındaki makas hep açıldı, hiç kapanmadı. Günümüzdeki durumda bu örüntünün devam etmeyeceğini varsaymamızı gerektiren ne var? Tabii ki de beş yüz yılı aşkın zamanda bazı ülkelerin, dünya sistemindeki varlıkların bölüşümündeki nispi konumlarını iyileştirdiklerine şüphe yok. Böylece bu ülkelerin bir anlamda "kalkındığı" iddia edilebilir. Ama diğer ülkelerin daha önceki nispi varlık sıralamalarında daha aşağıda, hatta bazılarının oldukça aşağıda, olduğu da doğru. Ve istatistiki verimiz, sadece son 75-100 yılda asgari denebilecek bir nitelikte de olsa, bizim yaptığımız gibi böylesi karşılaştı-

malı çalışmalar dünya sistemindeki varlıkların üç istatistikî modlu dağılımının sabitliğini; sadece istisnai birkaç ülkenin bir kategoriden diğerine geçmesiyle gösteriyor.²⁵

İkinci kanıt ise, yüksek kâr seviyelerinin ve böylece artı-değer biriktirme imkânının, üretim faaliyetlerinin tekelleşmesiyle, nispi tekelleşme oranının doğrudan ilişkili olmasıdır.²⁶ Geçtiğimiz yaklaşık elli yılda kalkınma dediğimiz şey temelde, bazı ülkelerin yüksek kârlı olduğu düşünülen türden üretici girişimler kurma becerisi. Bunu yapmada ne kadar başarılı olurlarsa, bu belirli alanda üretimin tekelleşme oranını ve böylelikle, üretimin kârlılık oranını düşürüyor. Birbirini takip ederek öncü sanayi olarak adlandırılan sektörlerin -tekstilden çeliğe ve arabadan elektroniğe ve bilgisayar teknolojisine- tarihi örüntüsü bunun açık kanıtı. ABD ilaç sanayisi muhtemel kârlılıkta böylesi bir düşüşe karşı son çırpınışlarını veriyor. Boeing ve Airbus mevcut kâr seviyelerini bugünden yirmi ya da otuz yıl sonra oluşacak farazi bir Çinli uçak yapım sanayisiyle rekabet hâlinde de koruyabilir mi?

Yani temelde ikisinden biri olabilir. Ya yükselen, yeni kalkınan olarak adlandırılan ülkeler bazı oldukça yıkıcı süreçlerle -savaş, salgın ya da iç savaş- ezilecek. Ve bu durumda birikimin mevcut iktisadi merkezleri zirvede kalacak ve kutuplaşma daha da şiddetlenecek. Yahut yükselen, yeni kalkınan ülkeler mevcut merkezlerin bazı büyük üretim süreçlerini yeniden üretebilecek. Ve bu durumda ya kutuplaşma tersine dönecek (ki bu pek muhtemel değil) ya da eğri düzleşecek. Ama bu ikinci durumda dünya ekonomisinde artı değer birikimi yetisi ciddi biçimde azala-

²⁵ Konuya ilişkin klasik makale Giovanni Arrighi & Jessica Drangel, "The Stratification of the World-Economy: An Exploration of the Semiperipheral Zone," *Review*, X, 1, Yaz 1986, 9-74. Şu anda Arrighi, bu argümanı gelecek bir makale için güncelliyor.

²⁶ Bu ilk bakışta mantıklı durmasına rağmen anaakım iktisatçıların çözümlemesinde nadiren görülür.

cak ve kapitalist dünya ekonomisinin var olma sebebi ortadan kalkacak. Bu muhtemel senaryoların hiçbirinde her ülke Danimarka olmayacak.

Eğer konu iktisadi kalkınmaya geldiğinde buna ilişkin genel bir kötümserlik ve küreselleşmeye geldiğinde bunun yararlarına geliyorsa; bu durumun sebebi bir çıkmaz sokakta olduğumuz algısının giderek daha çok kişide –sıradan işçilerin de ötesinde, araştırmacılar, siyasetçiler- ortaya çıkması olduğu iddia edilebilir. 1990’larda anlık olarak tekrar ortaya çıkan 1950’lerin ve 1960’ların iyimserliğine artık sahip değiliz.

Şahsen ben, dünyadaki varlıkların dağıtımının genel anlamda eşitleneceği bir yaklaşım görmediğim gibi, tipik Danimarkalı tüketicinin seviyesinde herkesin tüketeceği bir eşitlenmeyi kapitalist bir dünya ekonomisinin çerçevesinin içinde hiç görmüyorum. Bunu, tüm teknolojik ilerlemeleri ve müphem bir kavram olan üretkenlikteki muhtemel artışları da hesaba katarak söylüyorum.

II

“Eğer [tüm ülkelerin şu an yaşadığımız dünya sisteminin çerçevesi içerisinde Danimarka’daki yaşama standartlarına kavuşması] mümkün değilse, mevcut dengesiz ve oldukça eşitlikçi olmayan dünya sisteminin aşağı yukarı bu şekilde devam etmesi mümkün müdür?”

Bundan şüpheliyim. Tabii ki de burada dikkatli olmalıyız; çünkü geçtiğimiz iki yüzyılda şiddetli yapısal değişim tahminleri çok sıklıkla yapıldı ve bazı hayati unsurlar değerlendirmeye alınmadığından isabetsiz oldukları orta vadede ortaya çıktı.

Öngörülen temel yapısal değişimin en büyük açıklaması, sömürülenlerin ve ezilenlerin memnuniyetsizliğidir. Şartlar kötüleştikçe, aşağıdaki kişiler yahut kimi çok büyük bir grubun isyan etmesinin kaderlerinde olduğu iddia edilir. Genelde devrim olarak anılan şey gerçekleşecektir. Modern dünya sistemini ciddi biçimde çalışan neredeyse herkesin şüphesiz oldukça aşına olduğu iddiaları ve karşı iddiaları devam ettirmeyeceğim.

Yirminci yüzyıl, başka şeylerin de yanında, devrimci amaçlarını ilan eden ve o veya bu şekilde devlet gücünü ele geçiren ulusal ayaklanmaların ve toplumsal hareketlerin uzun listelerinin olduğu bir dönemdi. Bu hareketlerin en yüksek noktası 1945-1970 arasıydı yani bu hareketlerin bir açıdan sloganı olan kalkınmacılığın tam da serpildiği dönem. Ama 1970-2000 arasında iktidardaki bu hareketlerin çoğunun çöktüğünü veya en azından politikalarında sert revizyonlar yaptıklarını da biliyoruz. Bu da bu hareketlerin -hâlâ iktidarda olanların veya meclis muhalefeti rolü oynamanın peşinde olanların- asık suratlı da olsa kabul ettiği küreselleşmenin serpildiği dönemdi. Yani bir zafer gösterisi dönemini artık gerçekleri anlama dönemi izledi.

Bu hareketlerin kadrolarının bazıları yeni gerçeklikler olduğu düşünülen şeylere göre kendini ayarladı ve diğerleri hareketten ayrıldı; ya pasifçe geri çekildiler ya da aktif olarak sabık düşmana katıldılar. 1980'lerde ve 1990'ların ortasına kadar dünyanın her yerindeki sistem karşıtı hareketler kötü bir yola girmişti. Yalnız 1995'e gelindiğinde neo-liberalizmin anlık parıltısı sönmeye başladı ve yeni sistem karşıtı stratejiler için dünya çapında bir arayış başladı. Chiapas'tan Seattle'a, Porto Alegre'ye yeni türden bir dünya sistem karşıtı hareketinin hikâyesi doğmaya başladı, bu günler bazen *altermondialisme* olarak adlandırılır.

Bunun için, benim adlandırmam Porto Alegre ruhu ve bunun önümüzdeki 25-50 senede dünya siyasi mücadelelerinde önemli bir unsur olacağını düşünüyorum. Şimdi gerçek seçeneklere dair tartışmamda buna geri döneceğim.

Ancak kapitalist dünya ekonomisinin yapısal çöküşü olarak gördüğüm şeyde, devrimci hareketin yeni bir türünün temel bir unsur olduğuna inanmıyorum. Öncelikle sistemler aşağıdan gelen isyan yüzünden çökmezler; ama hâkim sınıfların zayıflıkları ve kazançlarının ve ayrıcalıklarının korunmasının imkânsızlığı yüzünden çökerler. Sadece mevcut sistem kendi mantığı çerçevesinde zayıfladığında ve aşağıdan gelen baskının etkili olma ihtimali olduğunda bu gerçekleşir.

Bir sistem olarak kapitalizmin temel gücü iki yönlüydü. Bir yandan tüm zorluklarına rağmen sermayenin sonsuz birikimini güvence altına alma yetisini gösterdi. Ve diğer yandan gözü kara ve tatmin olmayan “tehlikeli sınıflar” tarafından tahtından edilmeden sermayenin bu sonsuz birikimini garanti altına almayı mümkün kılacak siyasi yapıları yerine koydu. Tarihi bir sistem olarak günümüzde kapitalizmin temel zayıflığı başarının başarısızlığı getirmesidir (Schumpeter’in bize öğrettiği gibi bu normal biçimde gerçekleşir). Sonuç olarak günümüzde hem sermayenin sonsuz birikimini güvence altına alma yetisi ve tehlikeli sınıfları hizaya getiren siyasi yapılar aynı anda çöküyor.

Kapitalizmin sermayenin sonsuz birikimini güvence altına alması başarısı üretimin üç temel maliyetinin -çalışan maliyeti, girdi maliyeti ve vergilendirme- çok hızlı artmasını engellemesinden geçiyor. Yalnız bunu tarihi zaman içerisinde kendisini tüketen mekanizmalar yoluyla yaptı. Sistemin şimdi geldiği noktada üretimin sermaye birikiminin makul bir kaynağı olması için bu maliyetler çok

yüksek olmaya başladı. Kapitalist kesim bunun ikamesi olarak finansal spekülasyona yüzünü döndü. Ancak finansal spekülasyonun, güvene bağlı olması ve bu güvenin altı da spekülasyonun ta kendisi tarafından orta vadede kazılması sebebiyle, [finansal spekülasyonun] geçici bir mekanizma olması kendisine içkindir. Bu noktaların her birini göstermeme izin verin.

Çalışan maliyetleri devam eden ve asla bitmeyen sınıf mücadelesinin bir işlevi. Çalışanların elinde üretimin yoğunlaşması (verimlilik sebebiyle) ve bu sebeple emek karşılıklarının arttırılması amacıyla işverenlerine baskı kurmak için kendilerini hem iş yerinde hem siyasi alanda zaman içinde örgütlemeye yetkindirler. Muhakkak ki işverenler, her zaman bir kesim işçiye diğeriyle karşı karşıya getirerek savaşırlar. Ama bunu bir ülke veya bir tek yerel bölge içindeki çerçevede yapabilmenin de sınırları vardır; çünkü çalışanların menfaatlerini koruyabileceği siyasi yöntemler (hukuken ve/veya kültürel olarak) bulunur.

Ne zaman bir Kondratiyef A-evresindeyse, saldırgan işçilerin talepleriyle karşılaşan işverenler genelde emek karşılığının bir nebze artmasına izin vermeyi tercih ederler; çünkü iş durdurmaların verdiği zarar tavizlere göre daha çabuk etki eder. Ama Kondratiyef B-evresine girdiğimizde, kötü zamanlarda hayatta kalmayı uman işverenin emek karşılığı paketini düşürmesi zorunluluktur; çünkü şiddetli fiyat rekabeti vardır. İşte bu noktada işverenler yeniden konumlanmaya - “kaçan fabrika”- dönerek “tarihi” anlamda daha düşük karşılığının olduğu alanlara üretimlerini kaydırırlar. Ama tam olarak hangi tarih, bu tarihi daha düşük emek karşılıklarını açıklar? Cevap nispeten basit -kırsalda geniş bir emek havuzunun varlığı, şehirli ücretli istihdamın hangi emek karşılığında olursa olsun hane için gerçek gelirden artışı temsil eder. Yani emek

karşılığı dünya ekonomisinin bir bölgesinde, aşağı yukarı kalıcı olarak, arttıkça; aynı iş için daha düşük emek karşılığını kabul ederek verimliliği tabii ki de sabit tutan yeni işçi gruplarının ortaya çıkışıyla dünya ekonomisinin tümü açısından dengelenir.

Bu çözümle ilgili sorun; 25-50 sene sonra bu yeni üretim bölgesindeki işçilerin başlangıçtaki şehir çevresini tanıyamamaları ve siyasi bilgisizliklerini aşarak dünyanın diğer bölgelerindeki diğerlerinin girdiği aynı sınıf mücadelesi yoluna girmelerinin patronlar/üreticiler için düzenli olarak tekrar eden bir sorun olması. Bunun üzerine ilgili bölge tarihi olarak, daha düşük emek karşılığı olan bir bölge olarak kalmaz veya en azından aynı miktarda böyle kalmaz. Er geç işverenlerin kendi çıkarları için tekrar kaçması ve bir başka bölgeye yeniden konumlanmaları gerekir. Yüzyıllar boyunca üretim bölgelerinin sürekli coğrafi değişimi oldukça iyi çalıştı; ama bir zayıf noktası var. Dünyada yeniden konumlanacak yeni bölgeler bitiyor. Dünyanın kırsallığının azalmasından kastımız da bu ve 1945'ten beri hızlandırılmış bir şekilde oldukça çabuk gerçekleşiyor. 1950 ve 2000 arasında şehirlerde yaşayan dünya nüfusunun oranı yüzde 30'dan yüzde 60'a çıktı.²⁷ Kapitalist dünya ekonomisi en fazla 25 senede böylesi bölgeleri bitirecek. Şimdiden çok az kaldı. Ve modern iletişim araçlarıyla yeni bölgelerin nasıl örgütlenileceğini öğrenmek için ihtiyacı olan zaman fazlasıyla azaldı. Böylece işverenlerin emek karşılığını kontrol altında tutma yetisi de oldukça azaldı.

Girdilerin maliyeti işverenin ödemesi gereken girdilerin oranına bağlıdır. Girdileri bedava edinebildiği miktar-

²⁷ Bkz. Deane Neubauer, "Mixed Blessings of the Megacities", Yale Global Online, 24 Eylül 2004. orjinal link: <<http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=4573>> (aktif değil), güncel link (son erişim tarihi 16.08.2020): <https://yaleglobal.yale.edu/content/mixed-blessings-megacities>

da maliyetleri düşük kalır. İşverenlerin yüzyıllar boyunca girdileri ödemekten kaçınabilmesinin büyük mekanizması maliyeti diğerlerine yükleyerek olmuştur. Buna maliyetlerin dışsallaştırılması denir. Dışsallaştırılan üç asli maliyet zehirsizleştirme, birincil kaynağın yenilenmesi ve altyapıdır.

Zehirsizleştirme başta ele almak için kolaydır. Kamuya ait ya da kimseye ait olmayan bir yere atıklar bırakılır. Bunun neredeyse hiçbir maliyeti yoktur. Maliyetler çoğunlukla derhâl değil, daha geç ortaya çıkar. Nihayetinde ortaya çıkan “kamusal”dır -ya bireylerin ya da müşterek olarak hükûmetlerin sırtına kalır. Temizliğin [maliyeti], o da yapılırsa, nadiren asıl kullanıcı tarafından ödenir. Modern öncesi zamanlarda hükümdarlar kanalizasyon atıkları bittiğinde yeni şatolara taşınırdı. Kapitalist dünya ekonomisinde de üreticiler aşağı yukarı aynısını yapmaktadı. Buradaki sorun da kaçan fabrikalar ve emek karşılığı seviyeleriyle birebir aynıdır. Muhtemel atık alanlarımız tükeniyor. Dahası zehirlenmenin müşterek maliyeti hepimize yetiştirdi, yahut bilimsel gelişmeler sebebiyle en azından bunun daha çok farkındayız. Bu sebeple de dünya, atıkları zehirsizleştirmenin peşinde. Bu ekolojiye dair endişe olarak adlandırılıyor. Ve endişe arttıkça da kimin maliyeti ödeyeceği sorusu öne çıkıyor. Zehirli atık bırakan kaynak kullanıcısının zehirsizleştirme maliyetlerini ödemesi için olan baskı giderek artıyor. Bu maliyetlerin içselleşmesi olarak adlandırılıyor. Hükûmetler böylesi maliyetlerin içselleşmesini şart koştukça üretimin genel maliyeti, bazen de oldukça sert biçimde, artıyor.

Birincil kaynakların yenilenmesi meselesi de temelde benzerdir. Eğer ormanlar kesilirse, kendilerini doğal süreçlerle yenileyebilirler; ama çoğunlukla oldukça yavaş. Ve ormanlar daha hızlı kesildikçe (dünya nüfusunun artı-

şı sebebiyle), doğal yenilenme süreçlerinin makul sürede gerçekleşmesi daha da zorlaşır. Yani burada da ekolojik endişeler öne çıktığı gibi hem hükûmetler hem de toplumsal aktörler kullanıcıların ya kullanımını sınırlamak ya da yenilenme yatırımı yapması için baskı kurar. Ve hükûmetlerin bu maliyetlerin içselleşmesi dayatması oranında, üretim maliyetleri artar.

Son olarak aynısı altyapı için de geçerlidir. Altyapı, neredeyse tanımı gereği, maliyeti tek bir üreticiye yüklenemeyecek maliyetli faaliyetlerdir -örneğin malların ulaşımının sağlandığı kamusal otoyolların inşası. Ama bu maliyetlerin tek bir üreticinin maliyetleri olarak değerlendirilmemesi, birçok üreticinin maliyetleri olarak değerlendirilemeyeceği anlamına gelmez. Dahası, böylesi altyapının maliyeti geometrik olarak arttı. Evet bunlar kamu malları; ama kamu sadece bir noktaya kadar belirlenebilir. Ve bir kez daha hükûmetlerin bu maliyetleri kısmi olarak dahi dayatması oranında üretim maliyetleri artar.

Üretimin üçüncü temel maliyeti vergilendirmedir. Dünyanın tamamının veya herhangi bir kısmının toplam vergilendirilme seviyesinin bir yüzyıl önceki dünyayla herhangi bir karşılaştırılması herkesin bugün daha yüksek vergi ödediğini dalgalanma oranı ne olursa olsun ortaya çıkarır. Bunu ne açıklar? Tüm hükûmetlerin üç büyük harcaması vardır -müşterek güvenliğin maliyeti (ordular, polis vb.); tüm kamu refahı türlerinin masrafları ve idari masraflar (en önemlisi de vergi toplamının maliyetleri). Hükûmetlerin bu maliyetleri neden böylesine sert biçimde arttı?

Güvenlik maliyetleri basitçe teknolojik ilerleme sonucunda arttı. Güvenlik güçlerinin her gün kullandığı oyuncaklar her açıdan daha pahalı. Ne de olsa güvenlik, her tarafın, her zaman rakibinden daha fazlasına sahip olmaya

çalıştığı bir oyun. Tekliflerin sürekli arttığı sonu gelmez bir müzayede gibi. Belki de genelleşmiş bir nükleer soykırım başımıza gelse ve böylece dünyada oklarla yaylara dönülerek hayatta kalınsaydı bu maliyetler düşerdi. Ama en azından böylesi bir şey olmadıkça, bir düşüş için herhangi bir yol görmüyorum.

Dahası refah maliyetleri de istikrarlı biçimde artıyor ve hiçbir şey onları azaltmak için olan bütün tantanaya rağmen yavaşlatmıyor. Üç sebepten artıyorlar. İlki kapitalist dünya ekonomisinin siyaseti, mütehakkim kesimi üç şeyi -eğitim, sağlık hizmetleri ve hayat boyu gelir güvencesi- talep eden tehlikeli sınıflara taviz vermeye zorladı. Dahası, talep seviyeleri de istikrarlı biçimde artmakta ve coğrafi anlamda daha da yayılmakta. Ek olarak, kişiler daha uzun yaşıyor (kısmen tam da bu refah tedbirlerinin bir sonucu olarak), ve böylece müşterek maliyetler yararlananların sayısındaki artış sebebiyle artıyor. İkinci sebep, eğitimde ve sağlıkta teknolojinin ilerlemesi uygun makinelerin sağlanma maliyetlerini arttırdı (tıpkı güvenlik maliyetlerinde olduğu gibi). Ve nihayet bu alanlardaki üreticilerin hepsi, hükûmetin kamusal talebi sübvansetmesi pastasından büyük bir pay alarak nemalandılar.

Refah, muhafazakâr şikâyetlerde belirtildiği gibi hak görülmeye başlandı. Ve herhangi bir hükûmetin bu maliyetlerde gerçekten kayda değer bir kesintiden sonra hayatta kalabileceğini görebilmek zor. Ama tabii ki de bunu da biri ödemeli. Ve nihayetinde üreticiler ödüyor -ya doğrudan ya da tam da bu maliyetleri ödemek için daha yüksek emek karşılığı talep eden çalışanları aracılığıyla.

Bu maliyetlerin istikrarlı artışına dair elimizde iyi bir veri yok; ama dikkate almaya değerler. Diğer yandan, üretim maliyetlerine karşılık gelecek şekilde dünya mallarının satış fiyatları; tam da dünya üretiminin muazzam

yanılmasının çoklu tekelleri azaltması ve dünya rekabetini arttırması sebebiyle artamaz. Yani uzun lafın kısası, üretim maliyetleri, üretimin satış fiyatlarından daha hızlı arttı ve bu kâr daralması anlamına ve bu da üretim vasıtasıyla sermaye birikimi zorlukları anlamına geliyor. Bu daralma zaten yaklaşık otuz senedir apaçık ortadaydı; ki bu da 1970'lerden bu yana dünya kapitalistlerini saran ve biteceğine dair hiçbir işaret göstermeyen spekülâtif öfkeyi açıklıyor. Ama balonlar patlar. Balonlar sonsuza kadar genleşemez.

Hakikaten de kapitalistler müşterek olarak karşı koydular. Neo-liberal küreselleşme bundan ibaret -emek karşılığı maliyetleri geri çekmek için kitlesel bir siyasi çaba, maliyetlerin içselleşmesi taleplerine tepki verme ve tabii ki de vergilendirme seviyelerini azaltma. Artan maliyetlere karşı tüm önceki karşı saldırılar gibi kısmen başarılı oldu; ama gerçekten de kısmen. En gerici rejimlerin tüm kesintilerinden sonra dahi, yirmi birinci yüzyılın ilk on yılındaki üretim maliyetleri 1945'te olduğundan dikkate değer biçimde fazla. Bunu mehter yürüyüşü gibi düşünüyorum. İki ileri bir geri adımlar zamansal artan eğriye ekleniyor.

Kapitalist dünya ekonomisinin altında yatan iktisadi yapılar, sermaye birikimini giderek zorlaştıran bir sonuçmaz yönünde ilerledikçe, tehlikeli sınıfları kontrol altında tutmuş olan siyasi yapılar da sorun yaşıyor.

1945-1970 arası kalkınmacılık dönemi, aynı zamanda o veya bu biçimde neredeyse her yerde iktidara gelen tarihi sistem karşıtı hareketlerin başarısı dönemiydi. En büyük vaatleri de kalkınmacılık rüyasıydı. Bu başarısız olduğunda takipçilerinin desteği de dağıldı. Kendilerini komünist veya sosyal-demokrat yahut ulusal özgürlük hareketi olarak adlandırmalarına bakmadan hareketler ne-

redeyse her yerde iktidardan düştü. 1970-2000 arası küreselleşme dönemi tarihi sistem karşıtı hareketlerine dair gözlerin açılması dönemiydi. Güncelliklerini kaybettiler ve genç halk kitlelerinin derin sadakatini tekrar çekmeleri düşük bir ihtimal oldu. Belki seçimde sözlü olarak diğerklerinden daha çok desteklendiler; ama artık temsil ettikleri altın bir gelecek için inanılmaya değerkörülmediler.

Eski sol olarak adlandırılan bu hareketlerin düşüşü aslında kapitalist dünya ekonomisinin daha sorunsuz işlemesi için bir artıydı. Bu hareketler amaçlarında sistem karşıtıydı; ama takipçilerinin anlık radikal dürtülerini kontrol eden disiplinli yapılardı. Belirli eylemler için takipçilerini seferber ederlerdi; ama takipçilerini durdururlardı da -özellikle de kendileri hükûmetteyken mevcut durumdaki sınırsız sorunlara karşın uzak bir gelecekteki yararlarda ısrar ederek. Bu hareketlerin çöküşü tehlikeli sınıfların üzerindeki kısıtlamaların da kalkmasını temsil ediyor. Yirmi birinci yüzyılda yayılan anarşi de bu değışimin açık bir yansıması.

Günümüzde kapitalist dünya ekonomisi çok istikrarsız bir yapı. Hiç daha istikrarsız olmamıştı. Ani ve çabuk yıkıcı akımların saldırısına çok açık.

III

“Bu da değilse, şimdi hepimize ne türden seçenekler gözükmektedir?”

Güney’in ülkelerinden herhangi birine mevcut dünya sisteminin yapısal krizde olduğunu ve önümüzdeki 25-50 sene içinde başka bir dünya sistemine dönüşüm içinde olacağımızı söylemek çok rahatlatıcı değildir. Bu sırada ne olacağını ve bu ülkelerde şu anda bulunan nüfusun duru-

munu iyileştirmek için yapabilecekleri veya yapmaları gereken bir şey olup olmadığını bilmek isteyecekler. Kişiler, gerçekten de yapmaları gerektiği gibi, mevcut zamanda yaşarlar. Diğer yandan, peşinde olduğumuz hedeflere yönelik anlamlı bir ilerleme katacak şekilde eylemlerimizin azami anlamda işe yarar olması için mevcut durumun nasıl kısıtlar getirdiğini bilmek de önemlidir. Yani önümüzdeki 25-50 senedeki senaryonun ne olduğunu düşündüğümü ve bunun günümüzdeki mevcut durum için ne anlama geldiğini belirtmeme izin verin.

Önümüzdeki 25-50 senedeki senaryonun iki yanı var. Bir yandan var olan tarihi sistemin çöküşü daha önce ortaya koyduğum tüm sebeplerden oldukça muhtemel. Diğer bir yandan, var olan sistem yerine neyin geçeceği tamamen belirsiz, kendisine içkin olarak tahmin edilemez, yine de bu belirsiz sonuca hepimizin bir etkisi olabilir. Kendisine içkin olarak belirsiz. Çünkü ne zaman sistemsel bir yol ayrımına gelsek, hepimizin müşterek olarak hangi yol ayrımını seçeceğimizi bilmenin bir yolu yok. Bu karmaşıklık biliminin bize iletisi.²⁸

Diğer yandan, tam da bu dönem var olan sistemin dengede olmaktan çok uzakta olduğu, tüm alanlarda vahşi ve kaotik dalgalanmaların olduğu bir değişim dönemi olduğundan dengeye dönme baskıları da çok zayıf. Bu tesiri itibariyle, “hür irade” alanında olduğumuz anlamına geliyor ve bu sebeple de bireysel ve müşterek eylemlerimizin dünyanın karşılaştığı tarihi seçimlerde doğrudan ve büyük etkisi olduğu anlamına geliyor. Konuya kendi endişelerimiz açısından bakarsak, artık ülkelerin ve bilim insanlarının peşinde koştuğu “kalkınma” hedefinin önümüzdeki 25-50 senede şu zamana kadar olduğundan daha gerçekleştirile-

²⁸ Bkz. Ilya Prigogine, Isabelle Stengers ile beraber, The End of Certainty: Time, Chaos, and the New Laws of Nature. New York: Free Press, 1997. [İzdüşüm Yayınları]

bilir bir hedef olduğunu söyleyebiliriz. Ama sonuç belirsiz olduğundan tabii ki de bunun bir güvencesi yok.

Daha geniş jeopolitik alanda üç asli çatışma mevcut. İlk Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa ve Japonya/Doğu Asya arasındaki üçlü mücadelenin kapitalist dünya ekonomisindeki sermaye birikiminin birincil mahali olması. İkinci olarak, dünya artı değerinin bölüşümünde Kuzey ve Güney arasında uzun süredir devam eden mücadele var. Ve kapitalist dünya ekonomisinin yapısal krizi etrafında dönen ve dünyanın yeni bir sisteme dönüşümünü tamamlamasındaki muhtemel yol ayrımlarından hangisini seçeceğinin merkezinde olan yeni mücadele var.

İlk iki mücadele modern dünya sisteminin çerçevesinde gelenekseldir. Üç yönlü olarak anılan çatışma dünya sisteminin üretimini ve finansal sistemlerini tekrar örgütleme çabasında kabaca eşit yarışmacılar. Tüm üçlü mücadelelerde olduğu gibi, üç cepheliliği, iki cepheliliğe indirme baskısı var ve bu da önümüzdeki on yıl gibi bir sürede gerçekleşebilir. Uzunca bir süredir en muhtemel eşleşmenin Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya/Doğu Asya ile Batı Avrupa/Rusya karşılaşması olacağını iddia ediyorum.²⁹ Ama bu argümanı burada tekrar etmeyeceğim; çünkü bu mücadeleyi mevcut sistemin kutuplaşmasının aşılmasında, yani dünya sisteminin her yanında “kalkınma” dediğimiz şeye izin verilmesinde, ikincil görüyorum.

Kuzey ve Güney arasındaki ikinci mücadele, tabii ki de geçtiğimiz elli senenin kalkınma meselelerinin odağında yer aldı. Hakikaten de kalkınmacılık dönemi ile küreselleşme dönemi arasındaki büyük fark iki tarafın birbirlerine kıyasla güçleriydi. Birinci dönemde Güney kendi konumunu az da olsa iyileştiriyor gözükürken, ikinci dönem Ku-

²⁹ Örn. Bkz. “Japan and the Future Trajectory of the World-System: Lessons from History?” şunun içinde Geopolitics and Geo-culture. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 36-48.

zey'in başarılı karşı çıkışı oldu. Ama şimdi Dünya Ticaret Örgütü'ndeki kitlenme ve Washington Konsensüsü'nün hikmeti açısından Kuzey'in sözcüleri arasındaki bölünmeyle bu karşı çıkma sona eriyor. Burada Joseph Stiglitz, Jeffrey Sachs ve George Soros ve başkaları gibi kişilerin açık muhalefetlerinden ve 2000 sonrası dönemde Uluslararası Para Fonu'nun sertliklerinin kayda değer miktarda yumuşatılmasından bahsediyorum. Önümüzdeki on yıllarda, bu yarışmada merkezden çok uzaklaşma olacağını beklemiyorum.

Yeni durumu, yani yapısal krizi, dünya sisteminde bu krizi izleyen kaosu ve gerçekleşmekte olan yol ayrımını gösteren şey üçüncü çatışma. Bu Davos ruhu ile Porto Alegre ruhu arasındaki daha önce bahsettiğim ayrım. Buradaki merkezî meselelerin ne olduğunu düşündüğümü açıklamalıyım. Mücadele, bir dünya sistemi olarak kapitalizmi destekleyip desteklemediğimiz hakkında değil. Mücadele, mevcut dünya sistemindeki patlama düşünüldüğünde bunun yerine neyin geçeceğine ilişkin. İki muhtemel ikamenin gerçek isimleri ve ayrıntılandırılmış taslakları yok. İşin özündeki soru, ikame sistemin hiyerarşik ve kutuplaştırıcı (yani mevcut sistem gibi ya da daha kötüsü) ya da bunun yerine nispeten demokratik ve eşitlikçi mi olacağı. Bunlar temel ahlaki seçimler ve bunun hangi tarafında olduğumuz siyasetimizi de belirler.

Fiili siyasi oyuncuların sınırları hâlâ belirsiz. Davos ruhu tarafı; stratejinin mütemadi acımasızlığını ve kurum inşasını gelecek vizyonlarında bulunduranlarla böylesi bir vizyonun savunulamaz ve kalıcı olmayacak bir sistem yaratacağında ısrar edenler arasında bölünmüş durumda. Şu an oldukça bölünmüş bir cenah. Porto Alegre ruhu tarafının başka sorunları var. Günümüzde siyaseten, en azından, Dünya Sosyal Forumu (DSF) çerçevesinde buluşan çe-

şitli hareketlerin zayıf bir ittifakını oluşturuyorlar. Şu ana kadar müşterek bir açık stratejileri yok. Ama tabandan iyi destek alıyorlar ve neye karşı çıktıkları konusunda açıklar.

Soru şu ki; Porto Alegre ruhunun destekçileri mümkün olduğunu iddia ettikleri bu “diğer dünya”ya doğru ilerlemek için gerçekten ne yapmalılar? Ve bu çifte bir soru. En azından bir noktaya kadar vizyonlarını paylaşan az sayıda hükûmetler ne yapmalı ve birçok hareket ne yapmalı? Hükûmetler kısa süreli meselelerle ilgilenirler. Hareketler hem kısa vadeli hem orta vadeli meselelerle ilgilenebilirler. Her iki türden meseleler de daha uzun vadeli dönüşüm sürecini etkiler. Ve kısa vadeli meseleler gündelik hayatlarımızı derhâl etkiler. Akıllıca bir siyasi stratejinin bu cep-helerin hepsinde bir arada hareket etmesi gerekir.

En büyük kısa vadeli mesele neo-liberal küreselleş-mecilerin açık sınırların tek taraflı -Güney’de açık; ama Kuzey’de gerçekten açık olmayan- genişletilmesinin başarılması konusunda süregelen çabasıdır. Bu, Dünya Ticaret Örgütü çerçevesindeki süregiden tartışmaların ve en çok Amerika Birleşik Devletleri’nin ama Avrupa Birliği ve onun üyelerinin gerçekleştirdiği iki taraflı tartışmaların -NAFTA, CAFTA vb. birçok “serbest ticaret antlaşması”nın yaratımı- merkezinde yer alır. Amerika Birleşik Devletleri, kendi tekelleri için (sözde fikri mülkiyet) ve kendi finansal kurumlarının, Güney’in ülkelerinde üretilen tarımsal ve düşük değerli sanayi mallarının gümrük vergilerinde taviz vermesi karşılığı erişimi için basitçe güvence talep etmektedir.

DTÖ’deki saldırı, Cancun’da Güney’in orta düzeydeki güçlerinin bir koalisyonunun -Brezilya, Hindistan, Güney Afrika vs.- basit bir talebiyle (iki taraflı serbest ticaret) durduruldu. Eğer Kuzey, onlara sınırlarımızı açmamızı istiyorlarsa onlar da karşılığında bize sınırlarını açmalıdır

dediler. Ama Kuzey böylesi bir antlaşmayı iki sebepten dolayı basitçe kabul edemez. Kuzey'in ülkelerinde işsizliğin ciddi biçimde artmasıyla ve gelirin azalmasıyla sonuçlanır, ki bunu da yarışmacı seçimlere tabi hükûmetlerin kabul etmesi siyaseten imkânsızdır. Ve üçlünün hangisinin bu türden antlaşmalardan en çok kâr edeceği veya en azından en az zarar edeceği belirsiz olduğundan, tereddüt ederler. Önünde sonunda, üçlünün birbirleriyle gümrük vergisi/sübvansiyon ihtilafları zaten vardır ve Kuzey'in ülkelerinin bakış açısından iktisaden daha da önemli bir uyuşmazlıkta Güney ile yapılan antlaşmalar siyasi konumlarını zayıflatacaktır.

Bundan iki sonuç çıkarılabilir. Bu siyasi tartışmanın donuk kalması kaderidir. Ve Güney'in ülkeleri için bu durumu korumak siyaseten onların bakış açısınca çok önemlidir. Bu eylem, bu hükûmetlerin ülkelerindeki yaşam standardını koruma veya arttırma ihtimalini arttırması için en önemli tekil eylemdir. Neo-liberal dogmaların alarmlarına bu ülkeler şimdi şüpheli biçimde "[madem öyle] bana göster" diyerek cevap veriyor ve bu meşru bir şüphecilik.

Tabii ki de bu hükûmetlerin iktidarda kalması gerekiyor. Ve buna yönelik en büyük tehdit, siyasetlerine dışarıdan müdahaledir. Güney'deki daha büyük ülkelerin şu an yaptığı ve önümüzdeki on yılda yapmayı hızlandıracakları şey nükleer kulübüne girme arayışıdır. Bunun sağlayacağı şey dış askerî tehlikeyi geniş çapta etkisiz hale getirecek ve böylece dış siyasi tehdidi asgariye indirecek. Ve bu hareketlerden talep edilebilecek üçüncü şey ise ülkelerinde toplumsal refah bölüşümüdür, tabii ki de bu düşük seviye kalkınma projelerini de içerebilir (kuyu kazmak vb. gibi). Bu ülkelerden kendi adlarına beklenemeyecek şey ise onları önümüzdeki 10-20-30 yılda Danimarka'ya dönüştürecek bir siyaset. Bu gerçekleşmeyecek ve temelde dikkati akıllıca bir siyasetten uzağa çekecek bir şey. İlerici hükû-

metlerin birincil rolü, ülkelerindeki ve dünyadaki şartların önümüzdeki on yıllarda daha da kötüye gitmemesini güvenceye almaktır.

Her ne kadar, hareketlerin asgari anlamda ilerici hükûmetleri iktidarda tutması ve başarılmasının beklenmesi gerçekten imkânsız olan şeylerin gerçekleştirilememesi hakkında çocukça solcu eleştirilerde bulunmaması gerekse de, hareketler, hükûmetlerden daha fazlasını yapabilir. Ve burada çoğunlukla gözlemlerde yer almayan önemli bir unsuru göstermek zorundayız. İlk iki jeopolitik çatışma coğrafi: üçlü arasındaki uyuşmazlıklar; Kuzey-Güney uyuşmazlıkları. Ama Davos ruhu ile Porto Alegre ruhu arasındaki uyuşmazlığın coğrafyası yok. Hareketler gibi tüm dünyayı ikiye ayırıyor. Bu coğrafi bir mücadele değil, bu bir sınıf mücadelesi, bu bir ahlaki mücadele.

Orta vadede hareketlerin yapabileceği en iyi şey; yapabildikleri her yerde ve yapabildikleri miktarda meta olmaktan bir şeyleri çıkarmaya zorlamaktır. Bunun nasıl becerileceğinden kimse çok da emin olamaz. Makul çözümleri bulmak bolca deneme gerektirecektir. Ve böylesi denemeler şu an gerçekleşmekte. Böylesi her tür çabanın altını oymaya çalışan sistemik baskıların olduğunu ve çok da zorlanmadan katılımcıları yozlaştırabilecek temelde düşmancıl bir çevrede gerçekleştiklerini unutmamalıyız. Ama meta olmaktan çıkarma sadece neo-liberal yayılma isteğini önlemekle kalmaz; ama başka bir siyasi kültürün temellerini de oluşturur.

Tabii ki de kapitalizmin kuramcıları, meta olmaktan çıkarmakla uzun süredir dalga geçiyorlar, bunun hayali olduğunu, insan türüne içkin varsayılan bir toplumsal psikolojiyle çeliştiğini, verimsiz olduğunu ve iktisadi büyüme olmaması dolayısıyla da fakirliği garanti ettiğini iddia ediyorlar. Bunların hepsi yanlış. Bunu anlamak için sadece modern dünyanın iki büyük kurumuna -üniversiteler ve hastaneler- bakmamız yeterli, onların kâr amacı gütmeye

yen kurumlar olarak, hissedarları ve kâr edenleri olmadan yürütölmelerini en azından yirmi yıl öncesine kadar kimse sorgulamıyordu. İşte bu yüzden üniversitelerin ve hastanelerin verimsiz, teknolojik ilerlemelere tepki vermeyen, işleri yürötmek için gereken ehil çalışanları kendilerine çekmekten veya yaratıldıkları temel hizmetleri gerçekleştirmekten aciz olduklarını ciddi biçimde iddia etmek zor olurdu.

Bu ilkelerin; eğer çelik üretimi gibi geniş çapta üretme veya daha küçük ölçekli, daha zanaatsal üretime uygulanırsa nasıl işleyeceğini bilmiyoruz. Ama bunu daha baştan reddetmek basitçe körlüktür. Ve üretim girişimlerinin, tam da kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıkardığı ekonomik büyüme yüzünden giderek geçmişe nazaran daha az kârlı olduğı bir dönemde ise aptallıktır. Bu çizgilerde alternatif kalkınma biçimleri için zorlamanın sadece Güney'in sorunlarını değil Kuzey'in gerileyen sanayi bölgelerinin de sorunlarını çözme imkânı vardır.

Her halükârda, ısrar ettiğim üzere, mesele dünya sistemimizin mevcut açmazlarını neyin büyüğü bir şekilde çözeceğı değil, yaratacağıımız sonraki dünya sisteminin temelleridir. Ve buna ciddi biçimde yaklaşmak için hepimizin öncelikle mevcut sistemimizin tarihi gelişmesini bir miktar açıkça anlamamız, mevcut yapısal açmazlarını kavramamız ve gelecek için köklü başka seçeneklere zihinimizi açmamız gerekmektedir. Ve bunu sadece akademik olarak değil; ama pratik olarak, yani günümüzde yaşayarak ve uzun vadeli dönüşümler kadar kişilerin mevcut ihtiyaçlarını dikkate alarak yapmalıyız. Bu sebeple de, hem savunarak hem de saldırarak savaşmalıyız. Eğer bunu iyi yaparsak belki, ama sadece belki, bu okuyucu kitlesinin nispeten genç üyelerinin yaşam süreleri içinde başarılı olabiliriz.

VII

Grupları İsimlendirmek: Kategorileştirmenin ve Kimliklerin Siyaseti³⁰

Ekonomi-politik denen bir şey uzun süredir var; ama yeni kategoriler bağlamında yeniden düşünülmesi gerekiyor. Görevimiz bir soruyla başlıyor, eski ekonomi-politikte yeniden düşünülmesi gereken şey neydi? Adam Smith'in formülasyonunu hatırlarsak, ilkin tamamen "ulusların zenginliği" üzerineydi. Marx kavramı sevmeydi; "ekonomi-politiğin eleştirisi"ni yazdı. Marx özellikle de ekonomi politik olarak adlandırılan şeyde sınıf ve sınıf çatışması merkezli tartışmanın eksik olmasından mutsuzdu. 19. yüzyılın ikinci yarısında sosyal bilimlerin bölümlere ayrılmasıyla kavram ortadan kayboldu. Ekonomi-politikçiler kendilerini ekonomist olarak adlandırmaya başladılar ve kalanları toplamak için yeni bir kavram -siyaset bilimi ya da kamu yönetimi- ortaya çıktı.

1960'larda ekonomi-politik kavramı yeniden doğdu. Marksizm kavramını kullanmaktan çekinen ama siyasetlerinin temeli olarak sınıftan ve sınıf mücadelesinden

³⁰ Ekonomi-Politiği Yeniden Düşünmek: Sınıf, Irk, Toplumsal Cinsiyet, Ulus, Joan Smith'in Akademiyeye Katkısına Armağan Konferansı, Vermont Üniversitesi'nde açılış konuşması 10-11 Kasım 2006.

bahseden Marksistler veya yarı-Marksistler tarafından kullanılmaya başlandı. 1970'lerde piyasa köktencisi ekonomistler de kavramı yeniden canlandırdı; çünkü siyasi sahnenin safi piyasa-yönlü niteliklerle değerlendirilebileceğini göstermek istediler. Solun ve sağın arasında merkez de fethedildi ve kavram tekrar kullanıma girdi -kullanıma girdi; ama ortak bir tanımı kabul edilmedi.

Aşağı yukarı aynı zamanda toplumsal hareketler siyasi tartışmanın en önüne ırk ve toplumsal cinsiyet meselelerini taşıyordu. Üniversitede ırk ve toplumsal cinsiyet meselelerini öne çıkaranların en büyük entelektüel meselelerinden biri de, ekonomi-politiğin hem eski hem de yeniden canlandırılmış hâlinin bu kategorileri ihmal etmesiydi. Bunun büyük sonuçlarından biri de, ırkın ve toplumsal cinsiyetin sosyal bilimlerin yeni çerçevelenmiş kategorileri olarak ortaya çıkmasıydı.

Akademide ırkın ve toplumsal cinsiyetin merkeziliğindeki bu ısrar yeni programların/bölümlerin, yeni dergilerin ve yeni bilimsel toplulukların ortaya çıkması biçimini aldı. 1970'lerde bu yeni yapılar kimliklerin değerlendirilmesiyle ve olumlanmasıyla ağır biçimde doluydu ve karşılığında örgütsel, entelektüel anlamda ve siyasi anlamda ayrılıkçılık ruhunu besledi. 1980'lere gelindiğinde yaratıkları birçok yapı iç tartışmalarla sarılmıştı, bunlar ayrılıkçılığın sebep olduğu dışlama hakkında oldukça şiddetli tartışmalardı. Bazı kadınlar ırk merkezli gruplaşmaların toplumsal cinsiyet meselesini ihmal ettiğinden şikâyet etmeye başladılar. Ve bazı renkli kişiler [people of color] toplumsal cinsiyet merkezli gruplaşmaların ırk meselesini ihmal ettiğinden şikâyet etmeye başladılar. Ve iki gruplaşma kümelerinde de sınıfın ihmal edildiğinden şikâyet eden başkaları vardı.

Yani 1990'lara gelindiğinde bu üçlünün -ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet- hepsinden, ciddi sosyal bilimciler tarafından çalışılması gereken, birbirine geçmiş karmaşık merkezî kategoriler olarak bahsetmek oldukça standartlaşmıştı. Tabii ki de liste tamamlanmış değil. Böylesi bir listeye dâhil edilmeye aday olan başkaları var; cinsellik, yaş, çeşitli engellilikler ve sürekli büyüyen bu listenin diğer maddeleri gibi.

Ulus biraz farklı türden bir kategori. Ekonomi-politikçiler -erken ve çağdaş versiyonları- basitçe tartışmanın devlet içinde, bir ulus olan devletin içinde, gerçekleştiğini varsayıyorlardı. Ama devletlerin gerçekten de homojen olmaması gibi kötü bir alışkanlıkları vardır ve bu sebeple zaman zaman sosyal bilimciler etnik grup denilen müphem bir kategoriye tartıştılar, ki bu kavram uzunca bir süre mütehakim olmayan tüm gruplardan ve en azından Amerika Birleşik Devletleri'nde ırksal kategorilerden bir şekilde ayrıştırıldı. Yalnız artık homojen devlet diye bir şey olmadığının, her devletin etnik grup olarak adlandırabileceğimiz gruplara sahip olduğunun ve böylesi etnik grupların o devlet içindeki toplumsal prestij ve ayrıcalıklar basamaklarında her zaman bir seviyesi olduğunun çok daha farkındayız.

Ve unutmayalım ki kimliğin temeli olarak din de var. Yirmi birinci yüzyılın bu ilk on yılında dinsel kimliklerin, oldukça fazlasıyla köktenci hareketler olarak adlandırılan bir biçimde, siyasi bir kategori olarak öne atılımlarını nasıl göz ardı edebiliriz ki? Dinsel kimlikleşmenin merkeziliğinin yeniden doğuşu oldukça küresel, her yerde, tüm dinî gelenekler içerisinde olduğu görülüyor.

Yani bize dayatılan kategorilerin bolluğu içindeyiz. Buna ek olarak bu kategorileri öne sürenlerin çoğu; bunların ezeli veya özsel değil, toplumsal inşa olduğunda ısı-

rarcı. O hâlde eğer bunlar toplumsal inşa ise (ki bu iyice desteklenebilir bir iddia), tabii ki de toplumsal olarak yeniden inşa edilebilir tıpkı çoğunlukla bazı kişilerin yapmaya çalıştığı gibi. Dahası her türden toplumsal inşa da her zaman iki taraf vardır -kendilerini bir kategori olarak öne sürenler ve kendini böyle ilan edenleri toplumsal bir kategori olarak tanımak isteyecek veya istemeyecek bu kategoriden olmayan diğerleri.

En azından kısmi algı mütekabiliyetine olan bu ihtiyaç, belirli bir toplumsal kategori için yeni bir kavramı öne sürenler tarafından sürülen taleplerin yüksek sesliliğinin hiç şüphesiz sebebidir; kategorinin başkaları tarafından tanınmasını ararlar. Ve bunu sorunlarımızdan en küçüğü olmayan bir olguya getirir. Toplumsal kategorilerin isimleri sürekli değişir. Başkaları tarafından mevcut durumda kabul edilenden daha fazla hak talep eden bir grup sıklıkla başkalarının onları tasvir etmek için kullandığı dilin aşağılayıcı olduğunu düşünür ve bu yüzden de yeni bir kavram olarak konumlarının sınırlarını yeniden çizmek ve diğerlerinin de bu yeni kavramı kullanmasını isterler. Ama geniş çapta uygulamaya nispeten hızlıca geçen her yeni kavram da aşağılayıcı olarak algılanır ve savunucuları bu sefer de bir başka kavrama geçer. Bunun basit bir gösterimi: Amerika Birleşik Devletleri'nde köleleştirilmiş Afrikalıların soyundan gelenler ilkin “arap [nigger]” veya “kara [darkie]” olarak isimlendirildi, sonra “siyahi [black]”, sonra “renkli kişiler [people of color]” (Renkli Kişilerin İlerlemesi İçin Ulusal Örgüt’ü hatırlayın), sonra zenci [negro], daha sonra “Zenci [Negro]” (Ulusal Zenci Kongresi’ni hatırlayın), sonra “Afro-Amerikalı [Afro-American]”, daha sonra “Siyahi [Black]” (Kara Panterler’i hatırlayın), daha sonra da “Afrikalı-Amerikalı [African-American]” ve yarın kim bilir ne? Âdeta dipsiz bir kuyu.

Yani burada iki sorunumuz var. İlki hangi türden grupların analitik ve siyasi anlamda önemli olduğu ve sınırlarının ne olduğu? Ve ikincisi onlardan bahsetmek için kullanacağımız terminoloji ne ve bu neden önemli?

Gruplar ve Sınırları

Bir gruba sorulacak ilk soru nadiren bir soru olarak sorulur, [bu grup] nerededir? Gruplar konumlandırılmıştır -sadece coğrafi olarak değil tarihi anlamda da konumlandırılmıştır (ki bu onların coğrafyasını da içerir) ve hiç de önemsiz olmayacak şekilde ahlaken konumlandırılmışlardır.

Ahlaki konumu hemen ortaya serilir ama nadiren gerçekten tartışılır. Neredeyse tüm kişiler kendi gruplarının iyisi, hatta belki en iyisi (ve böylece diğer grupların iyi olmadığını veya en azından daha az iyi olduğunu veya hatta kötü olduğunu ima eder) olduğuna inanır ve bunu söyler. Antropologlar, kabile kişileri olarak adlandırılanlara verdiğimiz isimlerin genelde kendi lisanlarındaki “kişiler” kelimesi olduğuna uzun süredir işaret etmektedir. Çince’de “Çin”, “Orta Krallık” yani dünyanın merkezi anlamına gelir. Ve Amerika Birleşik Devletleri, başkanlarının düzenli olarak tekrar ettiği üzere, “dünyadaki en büyük ülkedir”.

Yani ahlaki açıdan neredeyse hepimiz “onlar” yerine “biz” olmayı tercih ederiz. Ve “onlar”ın hepsinin ya da neredeyse hepsinin “biz” olmayı tercih edeceğini düşünüyorsa benziyoruz. Bu da tabii ki de ülkeden ülkeye göç politikalarına ilişkin tartışmalarda tekrar eden ve çoğunlukla kısır tartışmaların büyük bir unsuru hâline gelir. Tüm halkları/ulusları/devletleri mükemmel bir ahlaki eşitlik ölçeğine yerleştirebileceğimiz fikri çoğu kişiye sapkın hatta delice gelmektedir. Yalnız herhangi bir başka konum için veri

oldukça zayıftır, hatta neredeyse olmadığını herhangi bir sosyal bilimci bize söyler. Ama bu ahlaki tartışmada sosyal bilimler kayda değer biçimde yoktur, bunun sebebi de büyük oranda tutkulu bir baskılamanın saldırılarından alacağı zararın korkusudur. Askerler ve rahipler bazen cesurdur, sosyal bilimciler genelde nesnel olma iddiasına sığınmayı tercih ederler.

Bir grubun ahlaki onayı, oldukça sıklıkla onun coğrafi konum tanımını belirler. Birçok türden gruplar bir mekâna dair hak iddia ederler. Ve onların mekânsal hak tanımları -hem komşularının hem de daha az ilgili gözlemcilerin bakış açısından, çoğunlukla aşırı taşkındır. Tarihi mülkiyet iddialarını keşfetmek veya hatta baştan yaratmak oldukça kolaydır. Benim arkeologlarımın verisi ile senin arkeologlarının verisi arasında bir yarışmaya dönüşmüş siyasi tartışmalar var, sanki bir arkeolojik eser yığını günümüzün ahlaki kararlarını vermenin meşru temeli olabilirmiş gibi. Artık tüm *homo sapienslerin* binlerce yıl önce Doğu Afrika'da bir yerlerden ufak bir grup kişinin soyundan olduğunu bildiğimize göre, Kenya'nın (belki de bazı komşularıyla beraber) tüm dünyadaki topraklarda hak iddia etmeye hakkı olduğunu varsayabileceğimizi sanıyorum.

Yine de, coğrafya grupların yaşamının merkezindedir -ulusların, devletlerin, ırkların kesinlikle ve hatta dinlerin. Ve coğrafi konum sürekli evrilen ve yerinden eden bir olgu olduğundan coğrafyaya tarihsel açıdan bakmalıyız. Ve bunu yaptığımızda mekânın konumunun basitçe zamanla değişip değişmediğine veya gerçek mekânsal konumun tarihi verilerden inşa edilebilecek en geniş bölge olup olmadığına veya çağdaş jeopolitik açısından en uygun bölge olup olmadığına karar vermeliyiz.

Toplumsal cinsiyetin jeopolitiği olmayan tek kategori olduğuna da dikkat etmeli. Erkekler ve kadınlar her yerde

neredeyse eşit oranlarda bulunabilir ve bildiğimiz kadarıyla bu hep böyleydi ve hep böyle olacak. Şüphesiz ki dışsal jeopolitik mekânda gettolar inşa edebiliriz. Kadınların tanımlanmış hane bölgesi dışındaki hareketi bir topluluk sınırladığında veya oğlanları ve kızları farklı kurumsal yapılara atadığımızda yaptığımız budur. Böylesi gettolaşma yoğunlaştığında, gettoların kaldırılması eşitlikçi bir talep gibi gözükür. Ama bunların kaldırılmasına başlandığında, gettoların kimikleşmeyi güçlendirdiğine ve kişileri daha geniş toplumsal arenada savaşa hazırlama işlevi gördüğüne dayanarak eski düşük statülü grup arasında gettoları yeniden yaratmaya çalışanlar (bu sadece toplumsal cinsiyet için değil, ırksal/etnik gruplar için de böyledir) ortaya çıkar.

Ne zaman bir grup varsa bir de karşı grup vardır -hem grubun hem de karşı grubun bakış açısından. Her türden bir grup nispi bir kavramdır; analitik bir öz değildir. Tüm gruplar toplumsal olarak yaratıldığından bir amaç için toplumsal olarak yaratılmıştır. Ve bu amaç da grubun haklarının (ve ayrıcalıklarının) ilerletilmesidir. Bu sebeple de, bunu yapmak da diğer başka bir grubun aleyhinedir. Eşitlenme daha önceki durumdan yarar sağlayanların bu menfaatini yok eder ve ahlaki inanışları ne olursa olsun sadece mübarek kişiler gönüllü olarak kendi menfaatlere vazgeçer.

Grup ve karşı grup kayda değer varlıklar olarak bir kere kurulduğunda, üyeler, üyeliklerini tasdik etmeye ve grubun hedefleri için mücadele etmeye hazırdırlar, böylece o anın siyasi gerçekliğini elde etmiş oluruz. Bunun anlamını ve önemini kavramak için derhâl grup ve karşı grup tarafından tanımlandığı şekliyle anlaşılamayan alanın ötesine bakmalıyız. Onların mücadele alanı tanımı kendi yararları üzerinedir; ama kendisi mücadelenin değişkenlerinin bir

parçasıdır. Hem analist hem de ahlakçı bu tanımları dikkate almalı, onların anlamlarını ve satır altlarını anlamalıdır.

Yine de, hem analiz hem de ahlaki yargı, grubun ve onun karşı grubunun sosyo-politik karşılaşmasının dünya sisteminin tüm toplumsal bağlamına yerleştirilmesini gerektirir. Anlaşılamayan alanın kendi anlamıyla, yalıtılmış bir olgu olarak muamele edilmesinin bir yolu yoktur. Her kelebek etkisi olarak anılan şeyin önemli görüleceği bir yer varsa, o da bu anlaşılamayan alandır. Herhangi bir yerde yapılan herhangi bir şey bu alanı ve içindeki mücadeleyi etkiler. Alanın coğrafyası ve mücadelenin ahlaki anlamı âdeta tüm dünya sisteminin insafına kalmıştır.

Ve yine de, mevcut alandaki neredeyse tüm ilgili eylemler büyük ölçüde grubun ve karşı grubun elindedir. Dış müdahil olarak adlandırılanların rolü aşırı şişirilmiştir. Dış müdahiller var olarak ve kendi hedeflerini başka yerde de elde etmeye çalışarak basitçe hareket ederler. Yine de fazlasıyla gerçektirler. Analizlerinde ve değerlendirmelerinde onları ihmal edenler kötü betimlemeciler ve etkisiz aktörlerdir.

Tartışmanın şartlarını anlamak için tarih en kötü rehberimizdir. Tarih aktörlerin elindeki araçlardan biridir; ama mevcut mücadelenin temel saikleri için nadiren tek başınadır. Tarihe başvurmak büyük ölçüde günümüzde ittifaklar arayışının bir parçasıdır. X ve Y grubunun yüzyıllar önce müttefik olduğu hiç de doğru olmayabilir. Daha ziyade yüzyıllar önce müttefik olmaları bugün hem X'in hem de Y'nin işine gelmektedir. İddia edilen tarih günümüzdeki ittifakı meşru kılar. Ve bu tarih neredeyse bir buluş olduğundan, çok kısa ömürlü olur. Tüm bu anlaşmazlıktaki alanlarda ittifakların yeniden çizilmesine sürekli şaşıryoruz. Ama ittifaklar, daha genişçe dünya sistemindeki bir

şeyin veya başka bir şeyin evrimi sebebiyle yeniden çiziliyor -işte kelebek etkisi.

İttifakların değişmesi de, sınırların tanımının değişimini getiriyor. Bir grubun, grubumuzun veya başka bir grubun konumunu ne kadar yerel, bölgesel olarak veya bölgeler aşırı tanımlamak istersek isteyelim, [bu konum] sürekli yarattığımız ve tekrar yarattığımız siyasi ittifakların bir işlevidir. Bu bir ikiye bölme değil jeopolitik taktikler meselesidir. Herkes aynı oyunu oynuyor ve iki bölme iddiaları ciddi ahlaki iddialar değil çoğunlukla sadece alan içindeki mücadeledeki silahların bir parçası.

Bazı türden gruplar diğerlerinden daha önemli mi? Grupların türlerinin hiyerarşisi de mütemadiyen evrimleşiyor. Sınıfa mı, ırka mı, toplumsal cinsiyete mi, bunların kombinasyonlarına mı veya başka bir şeye mi öncelik verdiğimiz sorusunun kendisi siyasi bir mesele. Neden böyle yaptığımızı anlamak için günümüzü çözümlemeliyiz. Belli önceliklerin uygun olup olmadığını ölçmek, hedeflerimize erişmekte stratejimizi ve onun etkililiğini ölçmektir. Grupların ne yaptığını ve hangi türden grupların öncelikli statüsü olduğunu çözümlemek sosyal bilimlerin süregelen birincil görevlerindendir. Hangi türden gruplara öncelik verilmesi gerektiğini çözümlemek ise ahlaki yargımızın birincil görevidir. Bu birincil ve çok karmaşık bir görev. Uygun çözümlemenin ve yargının sonuçları çok ciddi olduğundan hafife de alınamaz. Siyaset bir oyun olabilir; ama hiçbirimiz ondan kaçamadığımızdan ölümcül bir oyundur.

Terminoloji ve Onun Tuzakları

Terminoloji önemlidir. Bunu, söylediklerini meşru kılmak ve genel tartışmayı yönlendirmek için sürekli yeni kavramlar icat eden sosyal bilimcilerden kimse daha iyi

bilemez. Yalnız terminolojinin kaygan bir zemin olduğunu da biliyoruz. Kelimelerin telifi yok. Ve hepimiz bir kelimeye istediğimiz anlamı veya tınıyı verebiliriz. Ve hepimiz sürekli tam da bunu yapıyoruz. Kuramsallaştırma dediğimiz şeyin çok büyük bir kısmı aslında kavramsallaştırma ve bu çok öznel bir iş.

Gertrude Stein bize “Bir gül bir güldür, o da bir güldür.” demişti. Ama bir öğretmenim zamanında bana “bir devletin [a state-İngilizce], bir devlet [un etat-Fransızca] olmadığını ve bir devlet [ein Staat-Almanca] olmadığını” söylemişti. O zaman bunlardan hangisi? Eğer sizden “Bir kadın bir kadındır, o da bir kadındır”dan ve “bir kadın [a woman-İngilizce] bir kadın [une femme] değildir ve bir kadın [ein Frau] değildir” arasından birini seçmenizi istesem hangisinin daha doğru olduğunu düşünürsünüz. En azından benim açımdan, sahip olduğumuz cevap bu ifadelerin verildiği bağlamı ve o bağlamdaki işlevlerini değerlendirmektir.

Gruplar için olan terminoloji her zaman savunmacıdır ve çoğu zaman saldırgandır da. Başkaları hakkında kullandığımız aşağılayıcı sözleri ele alalım. En güncel olanlarına hepimiz aşinayız, en azından kendi etrafımızdakilere. Ve genelde ilk defa duyduğumuz sözlerin de aşağılayıcı niteliğini fark edebiliriz. Senatör George Allen, seçim kampanyası sırasında mitingini onun rakibi adına kaydeden bir kameramanla karşılaştığında ona herkesin ortasında “macaca” dedi. Seyircilerden neredeyse hiç kimse sözün tam anlamını veya kökenini bilmiyordu. Hem onlar hem de geri kalan bizler, bu sözün Fransızca konuşulan Afrika’da bir hakaret olduğunu ve “maymun” anlamına geldiğini konuyla ilgili haberlerle öğrendik. Ama bunu bilmeden önce de hepimiz aşağılayıcı bir söz olduğunu zaten anlamıştık.

Bu sözün kullanımının ilk sonucu kavramın kamusal bir değerlendirmesiydi, ikinci sonucu Senatör Allen'ın başka ırksal aşağılayıcı sözler kullanmasının yaygın haberleştirilmesiydi, üçüncüsü Senatör Allen'ın aşağılama niyetini reddetmesiydi ve dördüncüsü aşağılayıcılık niyetinin gerçekten olduğu inancı sebebiyle Senatör Allen'ın kamuoyu desteğindeki düşüştü. Peki ne oldu böyle? Hakaret olan bir söz kamusal alanda kullanıldı. Büyük ihtimalle renkli kişiler hakkındaki olumsuz hislere hitap etme niyeti taşıyordu. Ama böylesi hakaretlerin kullanılmasına karşın kamusal normlar sebebiyle, hakaretin kullanımı tehlikeli bir siyasi taktikti, ki böyle bir kamusal norm ABD tarihinde de hakikaten oldukça yeniydi. Senatör Allen'a geldiğimizde ise, sözün kullanımından sonraki siyasi değerlendirmede, bu sözü kullanarak oy mu kazandı, yoksa oy mu kaybetti?

Ama bir sözü ne aşağılayıcı yapar? Bu toplumsal algıya ilişkin bir mesele. Bir söz en az iki niteliği haizse aşağılayıcı kabul edilir: kişinin kullanabileceği en bariz, toplumsal anlamda meşru sözden farklı olacak ve ilgili grubu aşağılama niyeti olacak. Ama gücün bağlamı değişkendir. Mütihakkim grubun aşağılayıcı sözleri kullanmaya serbest hissettiği ve bu kullanıma karşı çıkmanın sebep olacağı ağır, bastırıcı taktikler sebebiyle ezilen grubun bu kullanımın acısını çekmekten başka anlık seçeneği olmadığı bağlamlar vardır.

Ama tabii ki de aşağılamaların açıkça kullanımının eşitlik ve hoşgörü normlarını ihlal ettiği kabul edilen başka bağlamlar da vardır. Bu vakalarda kullanım devam edebilir; ama kullanım oranı hem azalır hem de daha şahsi iletişime kayar. Tavırlar aynı şekilde devam edebilir. Ve gizli kullanım (örneğin yabancı bir dilde “maymun”) aynı niyete ve belirli bir sosyo-politik ittifaka yapılan çağrıya işaret edebilir. Ama görünürdeki normları ihlal ettiğinden

aşağılayıcı niyetin reddedilmesi gerekir. Bu sanki, bir noktaya kadar işe yarayan bir göz kırpma olgusudur. Ama Senatör Allen'ın da keşfettiği üzere sadece bir noktaya kadar işe yarar.

Yalnız aşağılayıcıları ayırt etmek ve itibarsızlaştırmak kolaydır. Terminoloji hakkında daha incelikli ve belki de aslında çok daha önemli toplumsal mücadeleler vardır. Mesela feministlerin aşağı yukarı 1970'te prestijli mevkilerden bahsederken eril zamirlerin kullanımına dair başlattığı kampanyaya bakın. Bu, zamirlerin kullanımına dair farklı kurallar sebebiyle tüm dillerde ortaya çıkan bir sorun değil. Örneğin, Fransızcada zamirsel sıfatlar eril veya dişil olabilir. Ama bunlar bahsedilen kişi tarafından değil nitelenen ismin cinsiyeti tarafından belirlenir. Ama bu İngilizcede böyle değildir ve böylece büyük bir kampanyayla bir süre için zamirlerin cinsiyetine dair büyük bir tartışma başladı.

Basitçe, İngilizcede eril zamir tarihsel olarak genel görevli zamir olarak kullanılagelmiştir. Birçok durumda, "o"nun [he-eril], "o" [he/she-eril/dişil] anlamına geldiği varsayılmıştır. Bu birçok meslek adının sonunun da "-adamı" şeklinde bitmesi için de böyledir. Tabii ki de feministlerin de işaret ettiği üzere varsayım zamir veya meslek adı, kadınların geniş çapta veya hatta tamamen dışlandığı mevkilere atıf yapıyordu. Feministler böylesi bir kullanımın çeşitli türlerden büyük toplumsal sonuçları olduğunu iddia ettiler. Çocukları kadınların belirli mevkiler için uygun olmadığını varsayacak şekilde sosyalleştiriyordu. Şirket yapılarına, kadınların yüksek statülere çıkmaması gerektiğine veya bu konumların karşılığını veremeyeceğine yahut kendilerine içkin olarak daha az ehil olduklarına işaret ediyordu.

Toplumsal kullanımı değiştirmek için kampanyayı feministlerin, herkesi erilliğin genel görevli olmasının meşru olmadığı hakkında bilinçlendirmesi izledi. Otuz yıl sonra bu kampanyanın en azından dünyanın çoğu kısmında geniş çapta başarılı olduğu söylenebilir. Bugün hem sözlü hem yazılı İngilizcede zamirlerin cinsiyetine ilişkin oldukça bilinçliyiz.

Ama genel görevli erilliğin alternatifi nedir? İngilizcenin söz dizimi dşnldğnde bir şeyde uzlaşmak kolay olmadı. Seçeneklerden biri tekilden oğula geçmektir; çünkü İngilizcede oğul “onlar”ın cinsiyeti yoktur. Bir diğeri de ikame meslek isimleri bulmaktır -örneğin “posta adamı” yerine “postacı”. Birncs ise meseleden kaçınmayı kolaylaştırdığından edilgen çatı (başka türlü durumlarda uygun bulunmayan) kullanmaktır. Dördüncüsü ise yeni cinsiyete özgü olmayan zamirler icat etmektir (ki bu da asla tutmamıştır).

Farklı şekilde sunulan benzer bir mesele ise büyük harf kullanımıdır. Yine bu da İngilizceye özgü bir sorun. Almancada tüm isimler büyük harfle başlar. Fransızcada ise coğrafi isimler büyük harfle başlarken isimler ve gruplar başlamaz; hatta coğrafi isimler dahi sıfat olarak kullanıldığında büyük harfle başlamaz. İngilizce kullanım ise ikisinin arasında kalır. İngilizce cins isimler ve özel isimler arasında ayırım yapar ve özel isimler büyük harfle başlar. Bunlara karşılık gelen sıfatlar da aynı ayırma uyar.

Amerika Birleşik Devletleri’nde dine, etnisiteye ya da ulusa dayanan tüm toplumsal grupların ismi büyük harfle başlar -Katolikler, Latinler, Macarlar. Bir meselenin ortaya çıktığı tek gruplar ırksal gruplar olmuştur. “Renkli kişiler” kavramı asla büyük harfle başlamaz. “Negro” kavramı da uzun süre büyük harfle başlamamıştır. Büyük harfle başlamasının gerektiği kararı New York Times’ın 60-70 yılını

almıştır. Büyük harf kullanımı hâlâ bir mesele. Bu sebeple de gerek medyada gerek akademide yazarların bir gruplar dizisini tek cümleye koyup “Siyahlar” hariç her kavramı büyük harfle başlatması yaygındır.

İngilizcedeki genel görevli erilliğe karşı kampanya ve “Siyahlar”ı büyük harfle başlatma kampanyasının her ikisi de önemli toplumsal sonuçları olan anlamlı kampanyalar. Ama terminolojiye ilişkin bir kampanyada başarılı olmak olsa da, bu geçici olabilir. Zenciler, Siyahlar olarak adlandırılmayı tercih ettiklerine karar verdiklerinde büyük harfle başlanmasını anında kaybettiler ve mücadeleye sil baştan başlamaları gerekti. Grupların düşmanları vardır ve bu düşmanları nadiren uslu dururlar.

Buradan Nereye Gideceğiz?

Joan Smith’in müthiş ve az bilinen “We Irish Women: Gender, History, and the World-Economy” adlı makalesinden bir kısımda başlangıç noktamızın olduğunu düşünüyorum.

Kadınların tarihi deneyimleri erkeklerinkine indirgenemez. Bunda hiçbir sorun yok. Tam da bu apaçık ortada olan gerçek, tarihi özneler olarak kadınlar olmadan isabetli bir tarihi açıklama olmayacağını iddiasını destekler. Ama bu kadınların tarihinin, kavramsal ve deneysel olarak tarihi anı oluşturan kurumsal ve yapısal değişimlerden bağımsız değerlendirebileceği anlamına hiç de gelmez. Tarih olmadan kadınlar yoktur. Ama kadınlar olmadan da tarih de yoktur.³¹

³¹ Joan Smith, “We Irish Women: Gender, History, and the World-Economy,” Review, XVI, 1 (Win. 1993): 10.

İşte bu hatırlatıcı -birbirimizi karşılıkla inşa etmemiz-ışığında [siyasetle] bağlanmış bilimimizi bir öncül kümesi üzerinde inşa etmemiz gerektiğine inanıyorum.

Birinci öncül grupları kategorize ederken ve kimlikler ortaya koyarken çok dikkatli olmamız gerektiğidir. Bu kavramsal faaliyetler kaba araçlardır ve incelikli siyasi değerlendirmeye ve faaliyete dâhil olmak istiyorsak nadiren yardımcı olurlar. Her şeyden önce, öne sürdüğümüz her argüman neredeyse her zaman karşılığında bize karşı kullanılabilir.

İkinci öncül ise öncelikler, özellikle güçlülerin mağduru olma konusunda öncelikler belirlerken çok dikkatli olmalıyız. Zayıfların birbiriyle empati kurması, bir zayıf grup diğer bir zayıf grubu eziyor gözükse dahi (ya da özellikle o durumda mı demeliyim?) genelde daha akıllıcadır.

Üçüncü öncül ciddi bir değerlendirmenin ilk adımında; herhangi bir jeopolitik veya coğrafi kültürel bağlamda gerçekten kimin güçlü olduğuna dair ve onların bizim kategorize etmemizden ve kimlikler ortaya koymamızdan nasıl faydalandığına (veya faydalanamadığına) dair çok dikkatli olmalıyız.

“Tarih olmadan, [sınıflar, ırklar, cinsiyetler, uluslar] yoktur”.³² Uygulamada bu ne anlama gelir? Bunun anlattığı ilk şey bu kategorilerin hepsinin özsel değil ilişkisel olduğudur. E. P. Thompson bize İngiliz işçi sınıfının “yaratıldığını” söyler. Evet ve zamanda belirli bir noktada yapılmıştır, belirli tarihi süreçlerin bir sonucuna göre ve dünya sisteminin tümündeki belirli güç düzenlemelerin karşılığı olarak ve o zamandaki belirli bir ulusta yapılmıştır.

Bireylerin ve hanelerin tabii ki de birden fazla kimlikleri vardır. Bu sebeple de önceliklerini kimlikleri arasında

³² Smith, “We Irish Women,” 10.

sürekli, hakikaten de sıklıkla, değıştirirler. Yanlış kimlikler yoktur, sadece kimliklerin yanlış reddedilişleri vardır. Başkaları tarafından bize verilen kimliklerden kaçınılamaz ve silinmesi imkânsızdır. Ama önceliklerin böyle dayatılmasına çeşitli şekillerde tepki verebiliriz -onları kabul edebiliriz, öncelikleri reddedebiliriz ya da aradaki birçok incelikli konumdan birini seçebiliriz. Hem dayatmalar hem de tepkiler kendi bağlamlarında değerlendirilmesi gereken, kendi ahlaki değerlendirmelerimize göre çözülmesi gereken, kullanışlı siyasi stratejiler olarak eleştiriye tabi olan siyasi eylemlerdir.

“Ama [sınıflar, ırklar, cinsiyetler, uluslar] olmadan, tarih de yoktur.”³³ Bu kategoriler sadece tarihte olanları, olmakta olanları ve muhtemelen olacakları açıkladıkları oranda (en azından bir süre için) kullanışlıdır. İddialarının abartılı olduğunu düşündüğümüzden veya belirli bir durumda bizim için daha ilgili gözüken diğer kategorileri ihmal ettiğini düşündüğümüzden, yahut kendilerine olan inançlarındaki ısrarları kadar aynı şekilde başkalarına inanmadıklarından; bu veya şu kimliğin bu veya şu iddiası hakkında bireysel olarak öfkeden patlayabiliriz. Onaylayan eyleme ilişkin tartışmaların çoğu tam olarak bu türdendir.

Ama sözün özü her zaman ayrımcılığın, fena muamelelerin ve baskının yapısal modları tabii ki de hem açık hem de formel biçimde vardır. Ve bu baskının sona erdirilmesinde belli bir grubun öfkesini, kendi öz bilincini ve her açıdan eşitliğe hakkını ortaya koyması her zaman olmazsa olmaz bir unsurdur. Abartılar, baskılardan daha önemsizdir.

Mevcut dünya sistemimiz olan kapitalist dünya ekonomisinden, eskisinden farklı olacağı kesin başka bir düzene geçerek yeni dünya düzenini nihayet kuracağımız uzun bir

³³ a.g.e.

tarihi dönüşüm döneminde yaşıyoruz. Bu dönem, dünya çapında geleceğimiz, çok belirsiz bir gelecek üzerine köklü bir mücadele dönemi. Önceki yazılarımda bu mücadelenin Davos Ruhu ve Porto Alegre Ruhu arasında olduğunu söylemiştim. Davos, Dünya'nın seçkinlerinin -iş adamları, siyasetçiler, gazeteciler ve müesses nizam entelektüelleri- yıllık toplanma yeri olarak 1970'lerden beri var olan Dünya Ekonomik Forumu'na atıf yapıyor. Temelde her sene bir strateji kurmak için bir araya geliyorlar -mevcut sistemi korumak için değil ama ödüllerin eşitsizliğine ve ayrıcalıklar hiyerarşisine dayanan temel özelliklerini koruyan bir sistemin yerine geçmesini güvenceye almak için.

Porto Alegre ise, ilk defa Brezilya'nın bu şehrinde, 2001'de toplanan ve kendisini Davos karşıtı olarak konumlandıran Dünya Sosyal Forumu'na (DSF) atıf yapıyor. "Başka bir dünyanın mümkün" olduğuna inanan ve küreselleşmenin neo-liberal türü ile emperyalizmin tüm biçimine asgari miktarda muhalif olan dünyanın her yerindeki hareketlere açık bir forum olarak tanımlanıyor. Hedefi ise nispeten de olsa eşitliğe ve demokrasiye dayanan kutuplaşmamış bir dünya düzeni yaratmak.

Bununla birlikte, kategorize etme süreçlerinin ve kimlik iddialarının tüm çelişkileri Dünya Sosyal Forumu'nda sahneleniyor. DSF'nin katılımcı sayısı dünya çapındaki toplantılarında artık 100,000 kişiyi aşıyor. Peki ya bu kişiler kim? Akla gelebilecek her türden sistem karşıtı hareketlerden geliyorlar. Bu hareketler coğrafi kapsamda türlü türlü -bazısı uluslararası, bazısı bölgesel, bazısı ulusal, bazısı yerel. Toplumsal yapıları açısından da çeşit çeşit -bazısı sınıf temelli, bazısı ırk temelli, bazısı toplumsal cinsiyet temelli ve bazısı ulus temelli. Ve birincil (yahut o anki) hedefleri açısından da çeşit çeşitler. Bazıları işçi haklarını savunmanın peşinde. Bazıları da kendi ülkelerinin tüm

haklara sahip olmayan yerli halklarının örgütleri. Bazıları da sağlık veya suya erişim sorunlarıyla ilgili.

Bunun gerçek bir Babil olduğu görülebilir. Ve DSF, hiç yetkilisi olmayan, hiç siyasi açıklama yapmayan ve hatta hiç sözcüsü dahi olmayan şekilde yapılandığından, böylesi bir dünya kongresini açıkça odaklanmış şekilde tutabilecek yukarıdan aşağı hiçbir şey yok. Aksine şu an tabandan gelen grupların düzenleyeceği paneller için temalar önermesine izin veren bir yapısı var. Ve toplantılardaki herhangi bir zaman diliminde belki de böylesi 40-60 panel aynı anda yapılmakta.

Ama yapılan çalışmanın üç farklı hedefi var: her türden ve her coğrafi konumdan aktivistler arasında karşılıklı öğretici alışveriş imkânı, bu hareketlere birbirlerine yönelik empatik bir saygı hissi aşlamak, dünya mücadelesinde gerçek etkisi olacak siyasi eylemin ortaya çıkmasını teşvik etmek. İşe yarıyor mu? İşte bu, tam da DSF'nin Ocak 2007'de Nairobi'deki böylesi altıncı dünya toplantısında tartışacağı şey. Çünkü DSF'nin büyük katkısının diğer başarısız enternasyonallerin aksine tam da yatay, hiyerarşik olmayan bir yapı oluşturmaları olduğunu söyleyenler olduğu gibi, tam tersi çok fazla yataylığın etkili eylemi engelliyor sadece söyleme sebep olduğunu iddia edenler de var.

Bu tartışmanın altında yatan ise, yatay biçimde ısrar edenlerin dünyanın dört bir yanındaki tüm ezilen grupları kapsamanın tek yolunun bu olduğunu söylemesi. Ve bu biçimi eleştirenlerin rahatsızlığının altında ise, sadece tam da bu grupların bazılarını dışlayan dikey bir yapının tekrar yaratılmasının nihayetinde siyaseten etkili olabileceği fikri yatıyor. İkinci grup çoğunlukla işçilerin mücadelesine öncelik tanıyanlar. Birincisi ise çoğunlukla değişik mücadeleler arasında önceliğin olmadığı ısrar edenler.

Örgütsel tartışmalar, Doğu Avrupa’da bir sendikayı, Kanada’daki bir çevre hareketini, bir Afrika ülkesindeki köylü kadınlar hareketini, Hindistan’daki bir yerli hakları hareketini ve Latin Amerika’daki bir anarşist gençlik hareketini neyin gerçekten birleştirebileceğiyle dolup taşıyor. Mevcut siyasi partilerin böylesi bir hareketler kümesi içindeki muhtemel rolüne dair tartışmaya girmiyorum bile.

Ekonomi-politiğin yeniden düşünülmesi üzerine tartışmalar sadece soyut entelektüel uğraşlar değildir. Günümüzün merkezî siyasi mücadelelerine oldukça pratik şekilde uygulanabilirler. Dahası bu mücadeleler sadece dünya seviyesinde değildir. Modern dünya sisteminin çöken yapısının sonuçlarından biri, bir 20-40 yıl daha devam edebilecek bir değişim döneminde yaşadığımız gerçeği olduğundan; dünya sisteminin dünya ekonomisindeki nispeten geniş ve sürekli dalgalanmalarla ve süregiden şiddet seviyesindeki kayda değer artışla birlikte temelden kaotik olmasıdır.

Şüpheli “terörizm” başlığı altında sürekli tartışırız, sanki mesele birçok bu türden (artık neredeyse bir efsaneye dönüşmüş El-Kaide gibi) örgütün varlığıymış gibi. Hâlbuki asıl mesele birçok ulus devlette giderek daha fazla insanın, iç toplumsal düzeni giderek kontrol edemediğini ve büyük bir belirsizlik zamanında yaşadığını hissetmesiyle çöküşüdür.

Bu belirsizliğin ürettiği korkuya verilen tepki dünyanın giderek büyüyen bir kesiminde iç karışıklık, hatta iç savaş biçimini alır. Böylesi iç karışıklıklar yayılmakta. Bu durum sadece salak “batık devlet” [failed state] etiketini verdiğimiz birkaç yerle sınırlı değildir. Bu giderek dünya sisteminin çekirdek bölgelerinin kalbine, Batı Avrupa’ya ve Kuzey Amerika’ya yayılmaya başlayan bir olgudur. Ve iç karışıklığı örgütleyen temel fikirlerden biri de kimlik siyasetinin bir biçimidir ve bu göç meselesi olarak etiketlenir. Bunun yayılımını her yerdeki -Amerika Birleşik Devletleri,

Fransa ve hatta Japonya, Güney Afrika, Meksika- siyasi tartışmalarda görüyoruz.

Korumacılık iktisadi anlamda erdemli olabilir. Ama toplumsal meselelere, kimlik meselelerine uygulandığında pek de değildir. Bir dünya mücadelesi içindeyiz, bir dizi ulusal mücadelenin değil. Ve stratejilerimizi ya bu dünya mücadelesine göre kuracağız ya da mücadeleyi kaybedeceğiz. Ulusal kimliğin süregiden yoğunluğu -sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde değil, dünyanın her yerinde- düşünüldüğünde; daha eşitlikçi bir dünya sistemi arayışında sınıfın, ırkın ve toplumsal cinsiyetin endişelerimizin merkezinde olmasının hayati önemini birbirimize hatırlatmak gibi zorlu bir görevimiz var.

Bu tartışmayı Joan Smith'in aynı makalesinden bir başka alıntıyla bitirmek istiyorum:

Toplumsal cinsiyetlendirilmiş ilişkiler ve dünya kapitalizmi tarihsel sahnede sanki ikisi de bağımsız tarihsel oyuncularmış gibi karşılaşmaz, mekânsal ve zamansal birlikte varoluşları sebebiyle birbirlerini etkileme yetileri vardır. Tıpkı İrlanda tarihini ele aldığımızda görebileceğimiz gibi, bölgenin dünya ekonomisine entegrasyonuna ilişkin gelişmelerin toplumsal cinsiyetlendirilmiş olmasının sebebi, toplumsal cinsiyetlendirilmiş ilişkilerin bu gelişmeleri öncelemesi değil; ama bu gelişmelerin toplumsal cinsiyetin (yeniden) yaratılmasını da barındırmasıdır... Toplumsal cinsiyetin dünyanın tarihsel bir özelliği olmasının sebebi de ezeli-ebedi ataerki değil dünya tarihinin bir parçası, bir kısmı olmasındandır... Toplumsal cinsiyet içerisinde hem dünya tarihini barındırır hem de bu tarihin tüm belirli biçimlerindeki gelişmelerinin bir ifadesidir.³⁴

³⁴ Smith, "We Irish Women," 14.

Şu an yeni bir dünya sistemi yaratma sürecinin içindeyiz. Bu yeni dünya sisteminin sınıfı, ırkı ve toplumsal cinsiyeti nasıl inşa ettiği hiçbir açıdan önceden belirlenmiş değildir. Yeni dünya düzeni her birimize sunulacak olan tarihi seçeneklerden hangilerini seçeceğimizle belirlenecek. Mücadele zor olacak. Genelde de muğlak. Ama fazlasıyla gerçek. Ve bizi güçlü kılmak için ihtiyacımız olan değerlendirmenin açıklığı, ahlaki yargının cesareti ve siyasi stratejinin bilgeliği. Bu gerçekleştirilmesi zor ama kaçamayacağımız bir görev.

VIII

Modern Dünya Sisteminde İslam'ın Siyaseten İnşası³⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nde, Avrupa'da veya Orta Doğu'da (en azından bu bölgelerde) basılan neredeyse herhangi bir gazeteyi açtığınızda İslam, İslamcılar veya bu tanımlamanın başka bir şekliyle ilgili bir haber bulabilirsiniz. 1950'lerde bunu deneseydiniz, tam tersi olurdu. Orta Doğu'da dahi İslam hakkında gazetelerde çok az haber olurdu. Ne değişti? Mevcut durumu anlamak için uzun on altıncı yüzyıldan bu yana modern dünya sisteminde din mensubiyetinin siyasi öneminin tüm tarihine bakmamız gerek.

1500-1970 Arası Modern Dünya Sistemi

Başlangıçta din mensubiyeti siyaseten aşırı önemliydi. Bu Reform ve Karşı Reform dönemi idi. Katolikler ve diğerleri (Protestanlar, Anglikanlar, hümanistler ve İspanya'da Yahudiler ve Müslümanlar) arasındaki belirle-

³⁵ Siyah Deri Beyaz Maskeler'in asıl Fransızca sürümünün önsözünü yazmış Francis Jeanson'un sözleri.

yici uyuşmazlıklar siyasi söylemin merkezindeydi. Bunun siyasi sonuçları arasında sınır dışı etmeler, iç savaşlar ve zulüm vardı. Protestan-Katolik ayrımı öylesine her tarafa nüfuz etmişti ve öylesine derindi ki, sadece Avrupa'nın *cu-ius religio egis regio* sloganı altında bölünmesiyle bir nebze durulmuştu. Hükümdarın dininin devlet dinini belirlediği anlamına gelen bu slogan, 1555'de Augsburg Barışı ile ortaya çıkmıştı ve öncelikle Avrupa'nın Germen Bölgesi olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nda uygulanmıştı.

O dönemde Avrupalılar İslam'ı, Avrupa'yı kuşatan Avrupa dışı bir güç olarak tanımlamıştı. Sekizinci yüzyılın Batı Avrupa'daki ilk Müslüman fetihleri Fransa'da Tours'a kadar ulaşmıştı ve Müslüman hükümdarlar, günümüzde İspanya olan yerin neredeyse tamamına yüzyıllarca, 1492'de *Reconquista*'nın Hristiyan güçleri tarafından son olarak tamamen kovulmalarına kadar, hükmetmişti. Ama tam da bu zamanda Müslüman bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu, Güneydoğu Avrupa'ya yayıldı ve 1685'de [sic-1683] Viyana kuşatmasıyla en üst noktasına ulaştı. Ve tabii ki de Osmanlılar Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Güneydoğu Avrupa'nın büyük bir kısmında bulunmaya devam ettiler.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, Avrupa kültürel tarihi Hristiyan devletlerin geniş çapta sekülerleşmesini gördü. Birçok ülkede iç dinî çatışmalar artık Hristiyanlara karşı özgür düşünceler olarak görülüyordu, ki bu ikinci grup devlet kurumlarının Hristiyan kiliseleriyle olan resmî ve resmî olmayan bağlarını koparmaya çalışıyordu. Bu sırada İslam, Avrupalıların dikkatini nadiren çekiyordu. Kesinlikle siyasi tartışmanın ve hatta söylemin merkezinde değildi.

Yirminci yüzyıla geldiğimizde bir Avrupa devletinin ardından diğeri, Hristiyan kiliselerinin her türden siyasi

rolünü ya sonlandırıyor ya da sonlandırmaya çalışıyor-
du. Tartışma çoğunlukla çetindi; ama genel anlamda ba-
karsak, bugün devletin ve kilisenin ayrılması dediğimiz
süreç kayda değerdi. Tabii ki de Avrupalı olmayan dünya-
nın büyük bir kısmı o sırada doğrudan veya dolaylı olarak
siyaseten Avrupalı güçlerin ve kültürel olarak Avrupalı
değerlerin boyunduruğu altındaydı. Asya'nın ve Orta Do-
ğu'nun çoğunda bu bölgelerin kültürel "modernleşme"si
için çağrı yapan güçlü kuvvetler vardı. Bazıları için bu;
Avrupa bölgesinde mütehakkim "Liberal Protestanlık"ın
gelişen teolojisine paralel bir doğrultuda dinî değerlerin
yeniden tanımlanması anlamına geliyordu. Avrupa olma-
yan bölgelerdeki sosyalist ve komünist hareketler gibi di-
ğerleri içinse siyasi eylemin dinî olmayan, hatta din karşıtı
bir çerçevede yapılması anlamına geliyordu.

Dinin siyasi alan dışında bir şeye bu şekilde indirgen-
mesi, dünyada 1945-1970 arası dönem civarında en yük-
sek noktasına ulaştı. Bu, dönemin üç büyük olgusuna ba-
karak açıkça görülebilir. İlki merkezî jeopolitik meselenin
tanımı özgür dünya ile komünist dünya karşıtlığı olarak
anılan şeydi. Komünist dünyanın resmen ateist olması ve
"özgür dünya"nın komünist sistemlere dinî kurumları sı-
nırlaması üstünden saldırması sebebiyle bunun dinî boyu-
tu olsa da, tartışma öncelikli olarak yarışan dinî inançlara
ilişkin değil, yarışan siyaset felsefelerine ilişkindi.

İkinci olgu ise, Soğuk Savaş'ta kendini "bağlantısızlar"
olarak tanımlayan ülkelerin çoğunda siyaseten ulusal öz-
gürlük hareketleri hâkimdi. Bu hareketler, söylemlerinde
veya örgütlenmelerinde dinî mensubiyetleri asli kategori-
ler olarak kullanmadılar. Seküler yapıları ve her ne kadar
bu yerel duruma göre değişse de çoğunlukla ruhban sınıfı
karşıtıydılar. Genelde din temelli siyasi gruplar ulusal öz-
gürlük hareketleri tarafından kurulmuş hükûmetlere düş-

mandılar veya en azından kendilerini başka bir seçenek olarak tanımlıyorlardı. Yine de, böylesi din temelli hareketler, bu ülkelerdeki nüfusun çoğunluğu tarafından desteklenmiyordu.

Üçüncü olgu ise, devletin sekülerleşme sürecine direncin en güçlü dinî rakibi Roma Katolik Kilisesi tarafından çökertilmesiydi. Bu, XXIII. Papa John'un *aggiornamento*'sunun siyaseten ifade ettiği şeyin ta kendisiydi ve devletlerin dinî kurumlarla resmî bağlarını kesmesinin meşru olduğu fikri ile dinî çoğulculuk bağlamında işlemleri fikrini kabul ediyordu. Böylece, Roma Katolik Kilisesi kamusal alanda orantısız yer talep etmeye indirgenmişti, bir tekel talep etmeye artık cüret edemiyordu.

Bu hızlı tarihi özeti toparlarsak, 1500'den aşağı yukarı 1970'e kadar modern dünya sisteminde dinî kategorilerin merkeziliğinde istikrarlı bir düşüş olduğunu söyleyebiliriz. Tabii ki de bu abartılmamalı. Dinin hâlâ oynadığı bir rolü vardı; ama sınıf mensubiyetinin bir göstergesi olmaktan sadece biraz daha fazlası. Büyük Britanya'da kurulan İngiltere Kilisesi'nin ünlü bir tanımı vardır; "İbadette Muhafazakâr Parti'den olmak." Dahası hem araştırmacılar hem de siyasetçiler tarafından Büyük Britanya'da muhalif kiliseler olarak adlandırılan kiliselerin üyelerinin Muhafazakârlara karşı -önce Liberallere, sonra da İşçi Partisi'ne- oy vermeye daha eğilimli olduğu fazlasıyla iyi bilinmektedir. Ve bu kilise mensubiyetinin sınıf kategorisi olma olgusunu dünyanın çoğu kısmı için yineleyebiliriz.

Yaklaşık 1970'ten bu yana dünyanın dört bir yanında köktencilik olarak anılan şeylerin yükselişinin nispeten önemli bir siyasi değişimi gösterdiği yine de oldukça açıktır. Aksi yöndeki beş yüzyıllık bir eğilimi tersine döndürmüştür. Ve bunun neden olduğunu ve bunun siyasi sonuçlarının ne olduğunu araştırmamız gerek.

1970'ten Sonraki Dünya Sistemi

1970'lerden bu yana dünyanın durumunda üç temel değişim vardır: Soğuk Savaş'ın sonu, Eski Sol sistem karşıtı hareketlerin çöküşü ve kâr etmenin birincil olarak finansal spekülasyonla sağlanmasını takiben kutuplaşma derecesindeki keskin yükselişle sonuçlanan dünya ekonomisindeki durgunluk. Bunlarının her birini açmama izin verin.

Soğuk Savaş'ın sonu herkesin bildiği veya bildiğini düşündüğü çarpıcı bir gelişmeydi, bu sadece Doğu ve Orta Avrupa'daki Komünist rejimlerin değil; SSCB'nin kendisinin içindekilerinin de sonu anlamına geliyordu. Ayrıca üç federal yapının -Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya- (aşağı yukarı) bileşenlerine ayrılması demek oluyordu. Varşova Paktı'nın dağılışı ve çoğu Doğu ve Orta Avrupa devletinin NATO'ya ve Avrupa Birliği'ne girmesi anlamına geliyordu.

Soğuk Savaş'ın sonu genel olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa'da demokrasinin komünizm karşısındaki zaferi olarak kutlandı ve Francis Fukuyama meşhur olan "tarihin sonu" hakkında yazdı. ABD'nin ve müttefiklerinin sözde zaferinin hiç de zafer olmadığını daha ziyade kendi jeopolitik konumları ve hâkim değerleri açısından önemli bir gerileme olduğunu başından beri iddia ettim.

Soğuk Savaş'ın sonu Amerika Birleşik Devletleri'nin jeopolitik menfaatlerine iki ana sebepten dolayı zarar vermiştir. Teorik ideolojik mücadeleye rağmen veya belki de bu sebeple Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş boyunca, başka hiçbir sebep yoksa karşılıklı yok oluş korkusundan örtük bir danışıklı dövüş içerisindeydi. Bu, Sovyetler Birliği'nin kendi siyasi etkisiyle, Güney'in birçok ülkesini temel Doğu-Batı jeopolitik

dengeğini bozmaması için nükleer bir savaşıa yol açmasını diye engelleyebileceği ve engellediği anlamına geliyordu. Sovyetler Birliği'nin çöküşü bu türden bir sınırlama mekanizmasının çöküşüydü. Bunun sonuçları Birinci Körfez Savaşı'nda derhâl görüldü.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Amerika Birleşik Devletleri açısından istenmeyen bir durum olmasının ikinci sebebi Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı Avrupa'yla ve de Japonya'yla ve Güney Kore'yle olan yakın ittifaklarının altında yatan mantığı yok etmesiydi. Bu ittifakların temeli Soğuk Savaş'ta Sovyetler Birliği'ne karşı birlik olmaya dair ortak yükümlölüklerdi. Varoluş sebebini kaybeden ittifaklar çözölme tehlikesindeydi. Ve tabii ki de İkinci Körfez Savaşı'nda gerçekten de ne kadar çözölüdüğünü gördük.

Eski Sol hareketlerin başarısızlıklarının ilk büyük siyasi sonucu 1968 dünya devrimiydi. 1945 sonrası dönemde Eski Sol hareketler dünyanın her tarafında iktidara gelmeyi başardı -sosyalist blok olarak adlandırılan yerde komünist hareketler olarak; Avrupa'da sosyal-demokrat hareketler olarak; Asya'da, Afrika'da ve Karayipler'de ulusal özgürlük hareketleri olarak ve Latin Amerika'nın çoğunda popölist hareketler olarak.

İktidara geldiler; ama dünyayı açıkça değiştirmediler ve bu hareketlere olan güvenini yitiren 1968 devrimcilerinin eleştirisinin merkezinde de bu durum vardı. Eski Sol hareketlerin gelecekte daha iyi bir dünyanın güvencesini verme yetisine artık inanmıyorlardı. Hatta aksine, bu hareketlerin aslında mevcut sistemi sürdürdüklerini iddia ettiler. Bu tavır değişikliği, bir yandan bu hareketlerin kurduğu birçok rejimin takip eden çeyrek yüzyılda çökmesine sebep olurken diğer bir yandan da daha az devlet odaklı ve gerçekten de daha iyi çalışan farklı bir strateji

izleyen Eski Sol hareketlerin yerine geçecek bir dizi yeni türden hareketlerin yükselişine sebep oldu.

Ve son olarak kapitalist dünya ekonomisi yaklaşık 1970'ten beri uzun bir Kondratiyef B-evresindeydi. Böylesi B-evreleri birkaç standart özellikle kendini gösterir: dünya çapında işsizlik oranlarında artış ve ücret seviyelerine genel saldırı, artık kârlı olmayan eski öncü endüstrilerin yarı çepere yeni yerleşmiş devletlere (ki böylece "kalkındıklarını" iddia eden) kayışı, sermayenin yatırımla kâr elde etmeye çalışmasından finansal alanda kâr elde etmeye çalışması değişimi, maliyetlerin içselleştirilmesine yönelik hükûmet baskılarına (çevreyi korumak için) saldırarak maliyetleri düşürme çabası ve refah devletinin korumalarını azaltarak vergilendirmenin azaltılması çabası. Tabii ki de bunların hepsi 1970'lerden bu yana gerçekleşti ve hâla da devam etmekte.

Bu siyasi çabalar lehine kavramsal söylemi de "neo-liberalizm" olarak adlandırıyoruz.

Bu sırada seçkinlerden ince bir tabaka, dünya ekonomisinin önceliklerindeki bu türden bir değişimle varlıklarını muazzam arttırdılar ve daha kalın ikinci bir seçkin tabakası mevcut gelir açısından makul denebilecek düzeyde iyi durumdaydı. Dünya nüfusunun çok büyük bir çoğunluğu için ise genel ekonomik durum çok daha kötü değilse de en azından zordu. Birincil siyasi sonuç ise ekonomik beklentilere dair genel korku ve bu sebeple de korunma için geniş çaplı bir arayış, bir çeşit güvenlik ağının yeniden kurulması oldu.

Eğer bu üç unsur -Soğuk Savaş'ın sonu, Eski Sol sistem karşıtı hareketlerin yarattığı düş kırıklığı ve dünya ekonomisindeki durgunluk- birleştirilirse, Siyasi İslam'ın neden söylemin muhtemel bir odağı olduğu derhâl görülür. Amerika Birleşik Devletleri için "komünizm" in ciddi

bir siyasi güç olarak yokluğunda genel ittifak sistemini yeniden kurabilecek birleştirici bir düşman görüntüsü sunuyordu. Daha iyi bir geleceğin (ve doğrusunu isterseniz makul bir şimdinin) güvencesi açısından ulusal özgürlük hareketlerinin başarısızlıklarıyla kandırılmışlar için siyasi İslam birleştirici bir diğer seçenek sundu (özellikle de çoğunluğu Müslüman nüfuslu ülkelerde), ki ulusal özgürlük hareketlerinin varsayılan hedeflerini çok daha etkili bir biçimde başarabileceğini iddia ediyordu. Ve artan iktisadi korkular içinde yaşayanlar için ya bir günah keçisi ya da bir umut sembolü sundu; ama her halükârda somut ve farklı bir şey sundu.

“Köktencilikler” Ne ve Nerede?

Geçtiğimiz otuz yılda köktencilik olarak adlandırılan şeylerin her yerde yükselişini gördük -sadece Müslümanlar arasında değil ama Hristiyanlar, Yahudiler, Hindular ve Budistler arasında da. Şüphesiz ki, farklı dinî çeşitler farklı coğrafi bölgelerde konumlanmıştı ve her birinin kendi tarihi kökleri ve yerel çeşitleri vardı. Ama geçtiğimiz 30-35 yılda ortaya çıkmış bu hareketlerin bazı çok bariz benzerlikleri vardı.

İlki devlet yapılarıyla karmaşık ilişkileriydi. Bir yandan tüm bu hareketler meşruiyetlerinin devletten çok daha önemli şeylerden türediğini iddia ediyordu. Kendi dinî hükümlerinin ahlaki emirlerinin ve metinlerinin devletlerin karar verdiği ve buyurduğu her şeyden öncelikli olduğunu iddia ettiler. Kısacası tanrının kanunları (bu hareketlerin onları yorumladığı şekliyle) sadece insanların kanunları olan devletin kanunlarını hükümsüz bırakırdı.

Yalnız bu hareketler, böylesi sekülerlik ve devlet karşıtı öğretiler iddia ederken (ve hakikaten oldukça bariz bi-

çimde buna göre davranırken) devlet gücünü ele geçirmek için akla gelebilecek her yolu deniyorlardı. Bunu, devletin, tanrının kanunlarını ortaya koymasını sağlamak ve böylece herhangi bir açıdan inanmayanların tümüne devlet gücüyle bunları zorlamak için yaptıklarını söylüyorlar. Ve tabii ki de böylesi gruplar geçtiğimiz yıllarda birçok yerde devlet gücünü elde ettiler ve bu sadece İslam Dünyası'nda olmadı. Böylece devlete karşı bu bakışın sonuçlarının neler olduğunu görebildik.

Bu hareketler, devlet karşısında yine başka bir şekilde muğlak bir rol oynamakta. Devletlerin halkın geniş kitlelerine temel kamu hizmetlerini sağlama yükümlülüğünde başarısız olduğunu iddia etme eğilimindeler. Bu iddia çoğunlukla, oldukça doğrudur. Yozlaşmış devlet yetkililerinden bu görevlerindeki başarısızlıklarını dinî hareketlerin bu görevleri anladığı şekliyle düzeltmesini talep etmenin nafie bir çaba olduğu hissiyle birçok hareket, devlet gibi ikame kurumlar yarattı. Okullar ve sağlık ocakları kurdular. Sosyal hizmet uzmanlarının dengi kendi çalışanlarıyla bireylerin ve ailelerin maddi, toplumsal yahut psikolojik olsun, gündelik sorunlarını çözmesine yardım ettiler. Ceza hukuku veya özel hukuk alanında olsun, yargı gibi kurumlarıyla ahlaki normların ihlalinin üstesinden geldiler. Kısacası devletler onların bakış açısıyla görevlerini uygun biçimde yerine getirmediginde hukuken olmasa da fiilen devlet olmaya çalıştılar.

Devletin rolünü dışarıdan böyle üstlenmenin çifte sonucu vardı; resmî devlet aygıtı tarafından hayal kırıklığına uğratılmış veya daha kötüsü önemsenmemiş kişilerden oldukça fazla halk desteği sağladılar, ve tabii ki de bu işlevlerini yerine getirerek devlet yapılarını daha da zayıflattılar ve daha doğrusu onları gayrimeşru kıldılar.

Bu köktenci denen hareketlerin modern karşısı olduğu sııklıkla iddia edilir. Bu fazlasıyla yanlış. Muhakkak ki ideolojiler gerçekten geleneksel ve geçmiş zamanlarda işleyen ahlaki kuralların yeniden canlandırılması şeklinde formüle edilir. Aslında bu çoğunlukla sadece kısmen doğrudur. Bu sözde geleneksel kuralların bir kısmı yakın zamanda icat edildi. Diğerleri ise eski zamanlarda olduğundan daha katı şekilde uygulandı. Ama kurallar modern değer sistemleri açısından eskimiş gözüktüğünde dahi (özellikle de toplumsal cinsiyete ilişkin kurallar) aslında günümüz gerçeklerinin üstesinden gelmenin bir yolu olarak sunulur; yahut seküler hedefleri (milliyetçiliğin yeniden güçlendirilmesi gibi) gerçekleştirme amacı güderler.

Farkına varabileceğimiz şeylerden biri de bu hareketlerin çoğunun ultra-modern teknolojileri kullanmada mükemmel ehil olmaları; bunu mutlak biçimde meşru görürler ve böylece kendi odak bölgelerindeki bilim ve mühendislik öğrencilerinin desteğini çekerler. Aramızda hâlâ tecrit edilmiş biçimde yaşayan on sekizinci yüzyılın Hristiyan evanjelik hareketlerinin (Amişler gibi) aksine bu hareketler nadiren pre-modern yaşama romantik dönüşü onaylarlar. Bu sebeple de, bu hareketler modernizmin başka bir biçimi olarak düşünülmelidir. Sadece modernist değiller ama saldırgan bir din propagandası da yapıyorlar. Çoğunlukla kendi belirli modernizm anlayışlarını tüm dünyaya ve özellikle de bulundukları devletler içinde yaşayanlara dayatma çabasındalar.

İslam'ı Neden Ayırı Tatalım?

Eğer bu hareketler, dünyanın neredeyse tüm bölgelelerinde benzer hedeflerle varsa neden İslamcılığa böylesine çok ilgi gösteriliyor? Belki de Hristiyan sağ olarak anılan

ve temelleri evanjelik Hristiyan kiliseler olanlar dışında, siyasileşmiş, “köktenci” dinî hareketlerin başka hiçbir biçimi böylesine dikkat çekmiyor. Dinî hareketlerin bu iki kümesi bir ikiliği oluşturuyor. Örneğin, Sri Lanka’da Tamil Hareketi seküler; ama taraftarları çoğunlukla Hindu. Destekçilerinin Budist olduğu bir hükûmete karşı savaşıyorlar. Tamil Kaplanları’nın intihar bombacısı fikrinin mucidi olduğu aşağı yukarı söylenebilir ve hâlâ oldukça yoğun biçimde kullanıyorlar. Ama herkes intihar bombacılığını İslam’la ve İslamcılarla bağdaştırıyor, seküler Hindularla değil. Yani buradaki mevzu başka.

Sebeplerden biri bariz. Siyasal İslamcılar, Amerika Birleşik Devletleri’ni dünyadaki öncü şer güç olarak belirledi ve Amerika Birleşik Devletleri’ne açıktan ve doğrudan saldırdı. Ayrıca tabii ki de Müslümanlara, özellikle de kâfir olduklarına, Amerika Birleşik Devletleri’yle dolap çevirdiklerine inandıkları Müslüman rejimlere ve hükümdarlara da saldırıyorlar. Hatta bu algıdan bahsetmek için bir kısaltmamız dahi var: 11 Eylül.

Ayrıca “İslami teröristler” olarak tanımlananlardan gelen büyük ve sürekli tehdit görüntüsünün Bush rejiminin siyasi çıkarlarına da nasıl hizmet ettiği ortada. Bu durum da, bu kavramın halk bilincine kök salması için elinden geleni neden yaptığını açıklıyor. “Terörizm”in bir kavram olarak müphemliği kendisine içkin ve bu sebeple de, çoğunlukla herhangi bir kişinin arzularının ve beklentisinin ötesine geçen şekilde gevşek biçimde kullanılır. Kaotik bir jeopolitik sahnede böylesine müphem ama güçlü kavramlarla uğraşmak zordur, bu kavramı silmek ve zapt etmek ise daha da zordur.

Müslümanlar artık aşağı yukarı dünyanın her tarafına yayılmış ve birçok bölgede Müslümanlar ezilen azınlıkların bir parçası olduğundan; İslami aşırıcılık, çeşitli yerel

güç yapılarının kendi baskı siyasetlerini meşru kılmak için ve böylece, Amerika Birleşik Devletleri'nden ve diğer Avrupalı güçlerden siyasi destek bulmak için kullanışlı bulunduğu bir fikir haline gelir. Böylece yuvarlanan taş fazlasıyla yosun tutmaya başlar.

Bu şekilde de uzun süredir unutulmuş tarihi çatışmaların anılarını canlandırmak mümkün olur: Haçlı Seferleri ve Hristiyanların on ikinci yüzyılda Filistin'i işgaline karşı Müslümanların uzun ve başarılı direnişi. Günümüzde Haçlı Seferleri'ni yeniden canlandırmayı gerçekten isteyen çok fazla insan yok, daha ziyade bu atıf günümüz hislerini belli belirsiz de olsa meşrulaştırmaya yarıyor.

İşte İsrail de burada konuya dâhil oluyor. Dünyanın başka yerlerindeki İsraillilerin ve Yahudilerin tavırları ve istekleri ne olursa olsun, İsrail'in varlığının ve siyasetinin Müslümanlar (ne kadar göstermelikse de) ve Hristiyanlar (yine ne kadar göstermelikse de) arasındaki büyük bir sayıda kişi açısından çatışmanın bel kemiğini oluşturduğu açıktır. İki tarafta da konu siyasi anlamda açık bir Hristiyan-Yahudi birlikteliği olduğuna geliyor ve düşündüğünüz zaman, Yahudilere karşı tarihi Hristiyan *anti-Semitizminin* korkunç sonuçlarının ne kadar yakın geçmişte olduğu düşünüldüğünde gerçekten çok çarpıcı. Ama her zaman olduğu gibi siyaset garip dostlar edindiriyor.

Bir de nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan devletler açısından İslami niteliklere bir ulusal kimlikleşme ve bunun güçlendirilmesi aracı olarak vurgu yapmak fazlasıyla işlevliydi. En seküler hareketler bile bundan kaçınmakta zorlanırlar. İki örnek vereceğim. 1955'te Fransa'daki Cezayirli öğrenciler, Müslüman Cezayirli Öğrenciler Genel Birliği'ni (UGEMA) kurdu. UGEMA'nın fazlasıyla seküler bir özgürlük hareketi olan Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) tarafından kurulduğu ve Fransa'daki Cezayirli öğrencile-

rin çok büyük bir çoğunluğunun oldukça seküler olduğu gerçeği düşünöldüğünde neden isimlerine *Müslümanları* eklediler? Cevap oldukça basit. Kendilerini daha önceki Cezayirli Öğrenciler Genel Birliğı'nden (UGEA) ayırmak için; çünkü hem Müslüman hem Hristiyan hem de Yahudi üyeleri olan bu grup Cezayir'in bağımsızlığı fikrine karşıydı. İslam'a atıf yaparak UGEMA milliyetçiliğini ilan ediyordu.

İkinci bir önek vereyim. *Baas* partisi, kökenleriyle ve uygulamalarıyla fazlasıyla seküler, radikal pan-Arap bir hareketti. Hatta kurucusu bir Hristiyan'dı. Nihayetinde hem Suriye'de hem de Irak'ta iktidara geldi ve Saddam Hüseyin'in bir Baasçı olduğunu biliyoruz. Onun rejimi sadece seküler değildi, İslamcı gruplara aşırı karşıydı. Yine de Birinci Körfez Savaşı sonrasında Saddam Hüseyin, her ne kadar hafifçe olsa da, İslamcı gömleğini giderek giymeye başladı. Bu onun için Irak milliyetçiliğinin güçlendirilmesinin ve onun politikalarına iç muhalefeti azaltmanın bir yoluydu.

Ve geldik bugüne. Basite indirgenmiş İslamcılık ile basite indirgenmiş pan-Avrupacılık (ki Hristiyan niteliğini nadiren gizliyor) arasında inşa edilmiş kültürel karşıtlıklar adına işlenen birçok şiddetin olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Siyasi çatışmalar devam ettikçe bu kavramlar kendi kendilerini yeniden güçlendiriyor ve kendi kendini idame ettiriyor. Halk nezdindeki imgelerine mantıklı değerlendirmelerin çok az etkisi var. Soru ise basitçe, temelleri genel anlamda sağlam olmadığında ne kadar uzun dayanabilecekleridir. Günümüzde dünyada gerçekleşen şey dinî değerler ve kurumlar hakkındaki bir tartışmadan daha fazlası.

Sol ve Siyasi İslamcılık

Dünya solu, dinî “köktencilikler”in yükselişiyle nasıl başa çıkabileceğini bilmiyordu. Özellikle de bazılarının sunduğu gibi ortaya çıkışlarının sistem karşıtı hareketlerin yeni bir türü olarak kutlanmaları mı gerektiği ya da diğer aşırı uçta onların sol hareketlerin büyük bir düşmanı olarak faşizm benzeri hareketlerin yeni bir türü olarak mı değerlendirilmeleri gerektiği konusunda hiç de emin olamadılar. Çoğunlukla sol hareketlerin çoğu çok az şey söyleyerek tepki verdi ve kendilerini böylesi hareketlerin yükselişinin siyasi sonuçlarının gözlemcisi konumuna indirdiler.

Bu belirsizliğin makul sebepleri vardı. Bir yandan Dünya Solu, tıpkı Marx gibi dini aşağı yukarı kitlelerin afyonu olarak gören hareketlerin halefiydi. Tabii ki de her zaman dinî değerleri kabullenen solcular olmuştu; ama onların Dünya Solu içerisinde bir azınlığı temsil ettiği ve diğerleri tarafından en iyi ihtimalle hoş görüldüğü de ayrıca doğru. Yani mevcut Dünya Siyasi Solu’nun din temelli “köktenci” siyasi hareketlere açıkça düşmanca olmasa da bir miktar şüpheyile yaklaşması doğaldır.

Diğer yandan bu hareketlerin çoğu, Dünya Solu’nun da savaştığı hareketlerle savaşıyordu. Özellikle de Dünya Solu ve çoğu “köktenci” hareketler (özellikle de İslamcı olanlar) Amerika Birleşik Devletleri’ni (hem genel anlamda hem de özellikle Bush rejimi hâlini) mevcut dünya sistemini sürdüren birincil yapı olarak ve bu sebeple de karşı çıkılacak birincil güç olarak görüyor. Kadim siyasi bilgelik düşmanımın düşmanının dostum olduğunu söyler.

Eğer Dünya Solu’nun günümüzdeki birincil toplanma yeri olan Dünya Sosyal Forumu’na (DSF) bakılırsa, derhâl birkaç şey göze çarpar. Her ne kadar bazı din temelli hareketler katılsa da ve hatta önemli bir rol oynasa da (örneğin

Brezilya'daki Sol Hristiyan hareketler) hiçbir dinî mezhepten herhangi bir "köktenci" hareket orada değildir. Göze çarpan ikinci şey ise, ne genel anlamda "köktencilik" ne de özel olarak siyasi İslam tartışma konularında vardır. Neredeyse her şeyin tartışıldığı bir forumda böylesi bir tartışmanın yokluğu çarpıcıdır. Büyük toplantılarından biri Müslüman bir ülkede olduğunda dahi -Mart 2006'da Karacı'deki toplantı- meselenin gündemde olmadığı görülür.

Tabii ki de Dünya Solu için dinî "köktencilik" tek çetrefilli mesele değildir. "Etnikçi" veya "yerlici" hareketlere entelektüel ve siyasi anlamda atfedilecek rol meselesi de var. Ama "köktenci" hareketlerin aksine "etnikçi" veya "yerlici" hareketler Dünya Sosyal Forumu'nda sadece aktif değillerdir, birçok aktif kişi daha da katılmanın peşinde koşmaktadır.

Muhakkak ki onlara karşı takınılacak tavra ilişkin bazı tartışmalar var. Eski türden geleneksel Eski Sol görüşlülerden "etnikçi" veya "yerlici" hareketlerin solu böldüğü ve sınıf meselelerinin merkeziliğini tanımayı reddettikleri için uzun vadede güvenilmez oldukları eleştirisi süregelmiştir. Ama konu en azından tartışılmakta, hatta yüksek sesle ve tutkuyla tartışılmakta; ama ayrıca yirmi birinci yüzyıl dünyasında temel sol stratejinin bir sorunu olarak akıllıca da tartışılmakta.

DSF'nin benzer türden bir tartışmayı "köktenci" hareketler hakkında da yapması düşünülebilir. Bu hareketlerin çoğunun siyaseten sağda olduğu muhakkak. Bu, birincil olarak Hristiyan, Yahudi, Hindu ve Budist hareketler için kesinlikle doğrudur. Doğrusunu isterseniz, apaçık sağda olmayan tek kayda değer örnekler İslamcı hareketlerdir. Ama apaçık solda olmadıkları da kesindir.

Belki de bu konuyu çok erken tartışıyoruz? Bu İslamcı hareketler giderek daha fazla devlette iktidara geldikçe

acaba seküler sol hareketlerle doğrudan çatışmaya girecekler mi? Bu İran’da ve bir açıdan Sudan’da ve Yemen’de yaşandı. Saddam sonrası Irak’ta da yaşanıyor olabilir. Cezayir’de sol hareketler, sol olmayan hükûmetin İslamcı hareketlere olan baskısına genel olarak sıcak bakma eğilimindedir. Çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde olduğu gibi her yerde seküler sol iktidardaki mevcut rejimlerle olan mutsuzluğuyla, eğer İslamcı hareketler iktidara gelirse -kendilerine- ne olacağı konusunda korkuları arasında kalmaktadır. Sonuç olarak siyaseten donup kalmaktadırlar.

Önümüzdeki On Yıllar

Dinî “köktenci” hareketlerin en iyi zamanlarının geçtiğini ve ülkelerindeki merkezî siyasi güçler olarak düşüşe geçmeye başladığını söylemek için çok erken olduğuna şüphe yok. Ama bana bu nokta gelecek gibi ve hatta belki de düşündüğümüzden daha erken gelecek gibi gözüküyor. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki bazı evanjelik Hristiyanların Cumhuriyetçi parti siyasetindeki aktif katılımlarını yeniden düşündüklerine ve kendileri ile siyasi sahne arasına mesafe koyan geleneksel tavırlarına geri dönme ihtimalini düşündüklerine dair işaretler var. Hindistan’da, Hindistan Halk Partisi (BJP) iktidara geldiğinde Hindu “köktenci” siyasetine olan bağlılıklarının iktidarda kalmalarına yönelik bir engel teşkil ettiğini gördüler ve görüşlerini açıkça ılımlılaştırdılar.

İran’da geçtiğimiz yirmi beş senedeki halkın baskısı iktidarda kalmak isteyen rejimi geleneklerin yavaşça liberalleşmesine izin vermeye zorladı. Dahası İran rejiminin şu anki merkezî odak noktası İslamcı değerler değil, İran’ın nükleer enerji geliştirme haklarına tamamen sahip

olmasında. Bu konum İran’da aşırı popüler ve kesinlikle rejimin iktidarı elinde tutmasını kolaylaştırdı. Ama nükleer enerji seküler, milliyetçi bir konu, İslamcı değil. Bu ideolojide bir değişimi temsil etmez mi ve bunun İran için uzun vadeli sonuçları olmaz mı?

Şüphesiz ki, din temelli hareketlerin “köktenci” niteliğinin zayıflamasını tam da devlet gücünü elde etmelerindeki başarıları sebebiyle bekleyebiliriz. Nükleer enerji veya bir muadili, şeriat veya kürtaj karşıtlığı yahut bir muadili öncelik kazanacaktır. Eski Sol, sistem karşıtı hareketlerin devlet gücünü elde etmesinin kendi geleneksel ideolojilerine ve siyasi vaatlerine bağlılıklarını nasıl da tükettiğini gördük. Bu durum “köktenci” hareketler devlet gücünü ele geçirdiğinde niye onlar için de aynı olmasın?

Asıl soru bu hareketlerin başarısı sonucunda önümüzdeki on yıllarda onlara ne olacağı değil. Asıl soru Dünya Solu’na ve onun vücut bulduğu Dünya Sosyal Forumu’na önümüzdeki on yıllarda ne olacağıdır. Sadece birkaç yıllık varlığı sonrasında istikrarlı bir şekilde büyüyen ve siyaseten nispi bir başarı olan DSF şu an bir dönüm noktasıyla karşı karşıya.

İki büyük grup arasında uzun süredir devam eden ve şu an daha da şiddetlenen bir gerilim var. DSF’nin rolünün çeşitli tarihi enternasyonallerin hiyerarşik yapıları yerine bir “açık alan” ve “yatay” olmasını vurgulayanlar. Ve DSF’nin dünya düzeyindeki yoğunlaşan siyasi eylemin mekânı olması gerektiğini düşünenler.

İki tarafın da mantığı açık. Yataylığa ve açık alana yapılan vurgu; tek birleştirici gereksinimi bütün katılımcıların neo-liberalizme ve emperyalizmin tüm türlerine karşı olması olan, çok farklı türden ve farklı projeleri olan grupların geniş bir koalisyonunu tercih etmektir. Koalisyonun genişliğini sağlamak için DSF’nin hiç yetkilisi olmayacak

ve hiçbir karar almayacak. Sadece farklı aktivist grupların görüş alışverişi yapacağı ve DSF çerçevesi dışındaki pratik iş birliklerini arttıracakları bir forum olacak.

Diğerleri için ise yatay yapı, DSF'yi hiçbir sonuca ulaşmayan tartışmaların yapıldığı bir yere indiriyor, ki bu sıkıcı ve nihayetinde siyaseten anlamsız. DSF'nin dünya çapında siyasi eylemleri örgütlemesi gerektiğini söylüyorlar. İlk grup, bu formülün hızlıca farklı fikirde olanları dışlamayla sonuçlanacağı ve DSF'nin eski enternasyonallerin hatasını tekrar etmeye indirgeneceğiyle cevap veriyor. Eğer DSF bu ayrımın üstesinden gelecek bir formül bulamazsa iki tarafın da dağılmayı kabul edeceği muhtemeldir.

Açık forum formülünün yararları apaçık. Sol eğilimli ve bir şekilde "ortanın solu" konumu alan kişilerden -en ılımlıdan en radikale- oluşan her hareketten oluşan çok büyük bir koalisyonun yaratılmasına izin veriyor. Hakkaten de böylesi bir oluşuma dair ortaya atılabilecek tek soru DSF'nin dışladığı birkaç gruba ilişkin olacaktır -siyasi partiler, askerî eylem yapan hareketler ve zımnın "kökten-ci" dinî hareketler. Ben olsam bunların hepsine de DSF'nin asgari ideolojik temellerine -neo-liberalizme ve emperyalizmin her türüne karşı olmak- bağlı oldukları sürece alan açardım. Açık forum formülü oylamaya, yetkililere, karar vermeye izin vermediğinden bu grupları dâhil etmeyle ortaya çıkacak olan onların forumu "ele geçirip" DSF'nin niteliklerini değiştirmesi tehlikesi de pek azdır.

Diğer yandan, dünya siyasi eyleminin yaşadığımız dünyanın sistem geçişi dönemini dönüştürmenin hayati bir unsuru olduğu da açık. Ve açık bir forum hâliyle DSF böylesi doğrudan militan eyleme geçecek şekilde kurulmamış. Bu sebeple de ben, belirli siyasi kampanyaları yapmaya hazır birçok farklı olaya özgü koalisyon grubunun kurulmasından ve bunların DSF'nin açık alanının uzan-

tıları olarak düşünülmesinden yanayım. Bunlar [DSF’de] mevcut herkes tarafından müşterek olarak desteklenmeyecek; ama sadece ilgili siyasi kampanyaya bağılılıklarını gösteren hareketler ve bireyler adına konuşacak.

“Başka bir dünyanın mümkün olduğu”nu Dünya Solu için ihtimal hâline getirebileceğini umduğumuz birleşik cephe ve anlamlı siyasi eylem tertibini sadece açık alandaki sınırsız tartışmaların entelektüel ve siyasi alış verişiyile ve böyle yaratılacak olaya özgü çoklu siyasi eylemlerle sağlayabiliriz.

Ve açıklıkla siyasi etkililiğe giden bu yol, dinî inançları ve tutkuları kamusal siyasi alanda uygun yerlerine indirmemize imkân verecek ve bizi hem herkesin daha geniş demokratik katılımı olan hem de daha eşitlikçi bir küresel siyasi, iktisadi ve toplumsal yapının yoluna tekrar sokacaktır. Eğer bu 2050’de gerçekleşirse; 1970’den belki 2020’ye kadar olan döneme geri dönüp baktığımızda geleceğin fragmanını değil, en fazlası ilginç bir perde arası görürüz.

BÖLÜM 3

AFRİKALI DÜŞÜNÜRLERİN BAKIŞ AÇILARI

IX

Epistemoloji Üzerine Bir Yorum: Afrika Nedir?

Başlangıçta söz vardı. Söz, Tanrı'yla birlikteydi ve söz, Tanrı'ydı. Birçok halk vardı ve her birinin kendi tanrıları vardı. “Batılı” dinsel geleneğin bu konuda önemli bir farklı tür geliştirmesi dışında bu hâlâ doğru. Birincisi, bu gele-
nekte tanrıların çokluğu, tüm dünyanın tanrısı olan tek bir tanrı ile değiştirildi. Bu ilk dönemden, tek tanrıcılığa dönüş döneminden günümüze kalan tek örnek Yahudilik. Yahudilik herkes için bir tanrı fikri ile “seçilmiş halk” fikrini birleştirdi. Bu birleşim Yahudi tek tanrıcılığının evrenselliğini sınırladı; ama bir yandan müdahillliğini de sınırladı.

Yahudi tek tanrıcılığının iki farklı halefi oldu; Hristiyanlık ve İslam, ki bunlar “seçilmiş halk” fikrini ortadan kaldırdı. Yalnız bu ortadan kaldırmanın mantığına göre artık evrenselci iddialar üzerinde hiçbir sınırlama kalmamıştı. Bu da, kaçınılmaz olarak bu dinleri yayılmacı dinler hâline getirdi. Gerçekten ikisi de, iki vakanın da dikkate değer ama tabii ki de tamamen başarılı olamadığı şekilde yayıldı. Afrika kıtasının yirminci yüzyıldaki dinî örüntüsü bu nispi başarının iyi bir kanıtıdır. Bildiğimiz gibi, kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıkışının kökenleri dünyanın Hristiyan bölgesindeydi ve bir “sekülerleşme” süreci

ona eşlik etmişti. Bu süreçte bilimsel doğru ve teknolojik ilerleme kavramlarında somutlaşan daha seküler bir evrenselcilik, kendi evrensel tanrısı için yapılan Hristiyan yayılmacılığının bir ölçüde yerine geçti. Marksizm bu [seküler] gelenekten türedi ve evrensel doğrunun hakikatinin bu iddiasının asli şekillerinden biriydi.

Böylece Afrika kıtası, sadece Afrika'nın tanrılarının değerini reddetmekle kalmayıp ayrıca birçok görünüm almasıyla (Hristiyanlık, bilim, demokrasi, Marksizm) her tarafa yayılan müdahil bir ideoloji tarafından, kapitalist dünya ekonomisinin bünyesine katılma süreciyle karşılaştı. Ne bu deneyim ne de Afrika'nın buna tepkisi Afrika kıtasına özgüydü. Bu müdahil, ısrarcı yeni mütehakkim ideolojiye karşı kültürel direniş her yerde müphem biçimler aldı. Bir yandan birçok Afrikalı yeni evrenselciliği kabul etti, kabul etmiş göründü, onun sırlarını öğrenmeye çalıştı, bu tanrıyı ehliileştirmeye çalıştı, onun gözüne girmeye çalıştı. Diğer yandan, birçok Afrikalı (bunlar çoğu zaman aynı kişilerdi) ona karşı isyan etti. Bunda şaşılacak hiçbir şey yok. Böylesi müphem bir tepkiyi gözlemek uzun süredir olağan. Durum, baskıyı ve zulmü ortadan kaldıracı bir tepkinin olmadığı ikili bir açmazdı.

Geçtiğimiz yüzyılda Afrika kavramı ortaya çıktı. Bu Avrupalı bir kelime ve ilkin Avrupalılar tarafından tanımlandı. Ama böyle tanımlayanlar geçtiğimiz yıllarda tanımlama sürecini kontrol etmekte veya bu süreci daha fazla kontrol etmekte zorlandılar, ki bu süreç kendisine içkin biçimde hem süregelen hem de her zaman karşılıklı (yani asla tek taraflı değil). Örneğin, 1958'de Akra'daki ilk Bağımsız Afrika Devletleri Konferansı'nda "Sahra'nın Kuzeyi"nin Afrika tanımı içinde olduğuna dair siyasi kararın günümüze kadar devam eden, önemli etkileri oldu.

Yine de, tekil ve hiyerarşik bir dünya sistemi, yani kapitalist dünya ekonomisi, içinde yaşadığımız sürece; bir fikirler kümesinin evrensel (Avrupalı) mi yoksa Afrikalı mı olduğu sorusu bizi sadece sistemin kendisinin yarattığı ikili açmazla geri döndürür. Eğer bu ikili açmazdan çıkarsak sistemin ötesine geçmek için kendisinin çelişkilerinden faydalanmalıyız.

Jean Genét'in, Zenciler'de (Décines: Marc Barbezat, 1960) sorduğu klasik soru ile başlamalıyız, "Ama siyah adam nedir? Ve öncelikle bu ne renk?" Genét'in bize fark ettirmeye çalıştığı şey evrenselin tanımının, tikel bir sistemin -modern dünya sisteminin- tikel bir tanımı olduğu ve bu sistem içerisinde tikelin tanımının hiçbir tikelliği olmayıp, o sistemin evrenselliği olduğudur. Bu sistem makul düzeyde iyi işlediği sürece evrensel ile tikel arasındaki ilişki üzerine tartışma sadece beyhude ve çözümsüz olmakla kalmaz ama tartışma sürecinin ta kendisi sisteme içkin kültürel hiyerarşiyi ve baskıyı güçlendirme eğilimindedir.

Sadece sistemin kendisi hem fikir sistemleri düzeyinde hem toplumsal hareketler düzeyinde sistemik bir kriz içine girerse gerçek seçeneklerimiz ve buna bağlı olarak gerçek tartışma ihtimalimiz vardır. Ama şu anda böylesi bir sistemik kriz içindeyiz. Ve böylesi bir tartışma içindeyiz. Yine de tartışmanın ne hakkında olduğuna dair açık olmak iyi olur. Tartışma, Afrika'nın veya başka bir şeyin çalışılmasında Batılı bir fikir kümesini ikame edebilecek, destekleyebilecek yahut ona karşı çıkacak "özellikle Afrikalı" bir fikir kümeleri, kavramları veya dünya görüşleri olduğu, olageldiği veya olabileceği üzerine değildir. Soruyu bu şekilde ortaya koymak şu an krizde olan baskıcı sistemin kurallarına uygun şekilde oyunu oynamaya, yani ikili açmazla bizi geri döndürür.

Tartışma daha ziyade iki şey hakkında. Bilim nedir ve bilimsel bilgi nedir? Sadece Afrika'da değil, her yerde. Bu soru, Afrika için olduğu kadar Kuzey Amerika ve Batı Avrupa için de ortada. İkinci soru ise, hangi sistemik seçeneklerimiz var. Eğer modern dünya sistemi krizdeyse, hangi başka seçenekler kendilerini gösteriyor? Eğer "ilerleme" gerçekten kaçınılmazsa soru anlamsız olurdu. Ama eğer sistemik geçişlerin farklı yönlerde gittiğini kabul ettiğimiz hâlde ve sadece bu hâlde epistemik bir sorumuz olur: seçeneklerin kapsamını nasıl bilebiliriz ve ne türden bilimsel çabalar bu seçeneklerden birini veya bir diğerini öne çıkarır?

Afrikalıların katkıları (buna Afrika'nın katılımı denebileceğinden emin değilim) mevcut fikir sistemlerinin ağırlığının ve sınırlamalarının onlar ve orada doğan hareketler -hem geniş siyasi sahnede hem de akademide- üzerinde Avrupalılara göre daha hafif olması olabilir ve umarım bunun yansımasını görebiliriz. Bu sebeple de seçeneklerin iç yüzü orada daha tutarlı şekilde anlaşılabilir. Ama bu da sadece evrenselciliğe karşı tikelcilik çıkmaz sokağına girmezse ortaya çıkabilir.

X

Afrika Çalışmalarında Afrikalı Araştırmacının Gelişen Rolü

Bu metin aslında Afrika'daki değişimle başa çıkmadaki asli paradigmalara ilişkin bir panel için yazılmıştı. Ama bu paradigma denen şeylerin gelişimi yerine Afrika'daki değişim üzerine uzmanlaşmış öğrencinin rolünün gelişimiyle daha çok uğraşmak istiyorum. İkisini birbirinden ayıramayız ve benim de böyle bir niyetim yok. Ama kuramsallaştırma tartışmalarında çok sıklıkla kuramlaştıranlar ihmal edilir ve bu bizi ne olup bittiği hakkında yanlış yorumlara götürür.

Hepimizin bildiği gibi yaklaşık 1950'den önce Afrika çalışmaları geniş anlamda antropolojinin alanına sıkışmıştı. Doğru, bazı kısmi istisnalar vardı. Güney Afrika vakasında geniş beyaz nüfus ve dünya ekonomisine katılımının nispi önemi bazı iktisatçıların da çalışması anlamına geldi. Ve Kuzey Afrika'da "İslam Çalışmacıları" olarak adlandırılabilirler de bir rol oynadı.

Yine de antropoloji alana hâkimdi. Afrika çalışmalarının bu şekilde sınırlandırılması tabii ki de on dokuzuncu yüzyılın sonlarında biçimlendirilmiş entelektüel emeğin işbölümünü yansıtıyordu ki bunun özellikleri arasında

dünyanın üç coğrafi bölgeye ayrılması vardı: modern Avrupalı ve Avrupalı yerleşimci devletleri, ki bunlar iktisatçılar, tarihçiler, siyaset bilimciler ve sosyologlar tarafından çalışılırdı; uzun süreli yazılı kültürü olan ve tercihen “dünya dini” diye adlandırılabilen bir dini olan batılı olmayan bölgeler, ki bunları çalışanlar Oryantalist diye adlandırılırdı; ve geri kalmış halklar, ki bunlar antropologlar tarafından çalışılırdı.

Dahası, iki Dünya Savaşı arasında ciddi bir çalışma külliyatı olarak ortaya çıkan bu bahsettiğimiz antropolojinin son derece tarih karşıtı bir yönelimi vardı. İki kavramı merkezine alıyordu. Bunlardan biri içsel olarak değişmediği ve “temas sonrası” durumun değişime yol açtığı düşünülen, dikkatli saha çalışmasıyla tekrar yakalanması gereken çoğunlukla “kabile” olarak tanımlanan bir teşekkülün toplumsal davranışının asıl örüntüsünün varoluşuydu. Bir kere tekrar yakalandığında, bu süreçler ünlü “etnografik şimdi” içinde tasvir edilirdi. İkinci kavram da “kültürel temas” veya “kültürel uyum” idi. Bir noktada değişmeyen geleneksel teşekkül bir çeşit dış güçle “temas” eder ve “kültür”de değişimler gerçekleştiği söylenirdi. Bu değişimler de güncel gözlemlerle çalışılabilirdi. Bu “kaybolan kültür”ün yeniden yakalanmasından ziyade “uygulamalı” araştırma olarak görülürdü.

Bu kavramların altında güçlü ideolojik önyargılar yatıyordu: bu “kabilelerin”, “kültürleri”nin *Batılı kültürler olmasa* da meşru çalışma nesneleri olmasıydı. Bu görüşün iki farklı açıklaması vardı. Biri evrim varsayımına dayanıyordu. Tüm halklar aynı (veya en azından çok benzer) evrelerden geçtiğinden, kabilesel kültürler sadece bu süreç içerisinde bir yerde konumlanıyordu. Şüphesiz Avrupalı kültürlerden oldukça gerideydiler; ama bunun ta kendisi onları ilgi çekici kılıyordu. Diğer açıklama ise, kültürel gö-

recelilik idi. Tüm kültürler çevreye uyum konusunda temel insani sorunlara eşit değerde çözümler sunduğundan antropolog şifreyi çözüp Batılı terminolojiye çevirdiğinde ilginç gözükten [şey] artık daha anlaşılır kılınıyordu.

Bu antropologlar kimlerdi? Neredeyse hepsi ya üniversite eğitimi almış araştırmacılar ya kolonyal idarecilerdi ya da misyonerlerdi (bilimsel eğitim almış). Geniş anlamda hepsi aynı basit yöntemle saha çalışması yaptı. İlgili bölgede bir süre yaşadılar, yerel dili aşağı yukarı öğrendiler ve yerli yardımcılarını haber verenler, aracılar ve refakatçiler olarak kullandılar.

Bu antropologların hepsi Avrupalıydı ve neredeyse her zaman hükmeden kolonyal gücün ulusundandı. Gerçekten de çalışmalarının ön şartı, bu “kabileler”in kolonyal yetkililer tarafından idare edilen bölgelerde olmasıydı. Ama bu ön şart ayrıca büyük bir sınırlamaydı. Antropologların çalışmaları için kolonyal yetkililerden izin alması gerekiyordu. Tabii ki de çalışmaları için “kabile”nin de izni gerekiyordu. İlk izin vazgeçilmez ve resmiydi. İkinci ise sadece, “uyum”un yakalanması çabasının en yüksek noktasına çıkması için, böylesi bir izin çalışmanın “başarılı” olması için gerekli olduğu için zorunluydu.

Bir kere böylesi bir “uyum” yakalandığında diğer antropologların aynı bölgeye girmesi genel olarak müdahillik olarak görülürdü. Her antropoloğun kendi “kabile”si vardı ve sonuçta etrafta herkes için yeteri kadar [“kabile”] vardı.

Çalışma tamamlandığında, bir monograf veya bir rapor biçimini alırdı. Batılı dünyadaki (ama hepsinden öte ilgili hükmeden kolonyal güçteki) diğer antropologlar ve kolonilerde yüksek seviye idari işlere dâhil olan herkes hitap ettiği kitleydi. Araştırmalarda, idarecilerin pratik kullanımına oldukça uygun empirik bilgiler, araştırmacıların kullanımı için etnografik çeşitliliğe ilave kanıt ve çokça

nadiren teorik önermelerin iç yüzünü açıklayan bulgular ortaya çıkardı.

Siyasi anlamda bu dönemin antropologları özünde seküler misyonerlerdi, kabile ve Kolonyal Ofis (ve hükmeden kolonyal güçteki kamuoyu) arasındaki liberal arabuluculardı. Antropologlar; (a) “geri”nin “ilkel” veya “mantıksız” anlamına gelmek zorunda olmadığını göstermekle ve (b) “temas”ın olumsuz toplumsal sonuçlarının asgariye indirilip olumlu sonuçlarının da azamiye çekilmesini güvence altına almakla ilgililerdi.

Antropologlar kendilerini iki kültüre de sıcak bakan “yabancı” olarak düşünürlerdi. Afrikalı “kabile”ye “katılımcı gözlem” yapan “yabancılar” olarak gelmişlerdi ve bu sebeple nesnel bakış açısını öznel empatiyle birleştirdiler. (Bu tarihçilerin çifte pratik sınırlama tercihlerini meşrulaştırmakta kullandıkları konumla tesadüfen aynıydı: sınırlı bir zamanda ve mekânda yaşam boyu uzmanlaşma, ki bunun öznel empati yarattığı düşünülürdü ve öylesine uzak bir zamanda bir bölgenin seçilmesi, ki bunun da nesnel bakış açısını güvence altına aldığı düşünülürdü.) Ancak Antropolog kendini hükmeden kolonyal gücün kültürünün de yabancıları olarak görürdü. Hakikaten de antropolojiyi bir kariyer olarak seçmenin psikolojik köklerinden bildiğimiz üzere, çoğunlukla kişinin kendi kültürüne kısmen yabancılaşması hissi vardır. Antropolog, “etnik merkezcilik”ten muaf olduğu için hükmeden kolonyal güçteki akranlarından farklı olduğunu hissedirdi (tıpkı misyonerin sıradan insanların aksine “materyalizm”den veya “sekülerizm”den muaf olduğunu hissetmesi gibi). Şüphesiz, bu duruşta bir kendi kendini onaylama unsuru vardı.

1950 civarında başlayan değişimleri Afrikalı araştırmacılar yapmamıştı. Bunlar Afrika milliyetçiliğinin siyasi hareketler biçiminde yükselişinin sonucuydu. Milliyetçi

hareketler sadece var olmalarıyla önceki Afrika araştırmacılarının çalışmalarının iki temel varsayımına hem zımnen hem açıkça karşı çıktılar.

Birincisi, milliyetçi hareketler meşruiyet ve dolayısıyla çalışma açısından toplumsal ve siyasal eylemin birincil alanının “kabile” değil, kolonyal devlet/varsayılan ulus olması gerektiğini ortaya koydular. Aslında daha da ileri gittiler. “Kabileler” ve “kabilecilik” üzerine yapılan vurgunun kolonyal hâkimiyeti sürdürmek için, kolonyal yetkililerin kullandığı asli araçlardan biri olduğunu iddia ettiler ve bunun sonucu olarak “kabileler”in çalışılmasını resmen esefle kınadılar.

İkincisi, milliyetçi hareketler Avrupalılar ve Afrikalılar arasındaki ilişkinin bir “kültür teması” olmadığını ama daha ziyade bir “kolonyal durum” olduğunu ortaya koydular. Hemen yukarıda gösterdiğimiz üzere, kültür teması iyi veya kötü olabilir, antropologlar kendilerini bunun kötü değil, iyi olmasını güvence altına almanın siyasi çabasına adadılar. Kolonyal durumlar sadece kötü olabilir. Kolonyal bir durumda elde edilebilecek tek iyi şey onun sonlandırılmasıdır. Kültür temasının kötü yerine iyi olmasının güvenceye alınmasını sağlayan birincil güç “liberal arabulucu” olmuştur. Kolonyal durumun sona ermesini güvenceye alacak birincil güç bir Afrika milliyetçi hareketi olmalıydı. Bu sebeple de milliyetçi hareketler “Avrupalı failliği” yerine “Afrikalı failliği”ni siyaseten savunuyordu.

İki savaş arası dönemde gelişen türden antropologlar uzmanı oldukları konunun meşruiyetinden mahrum bırakılmıştı. Bazıları bundan kökten değişik sonuçlar çıkardı. Antropolog olarak eğitim almış Georges Balandier “kolonyal durum” kavramını buldu ve Sorbonne’da sosyoloji profesörü oldu.

Dekolonize olan bir dünyada Afrika çalışmaları köklü bir değişiklikle yeniden tanımlanır hâle geldi. Artık bağımsız devletler hâline gelen Afrika kolonileri, Batı'ya yeterince benzer miktarda siyasi, iktisadi ve toplumsal süreçler gösterdiğinden siyaset bilimcilerin, iktisatçıların ve sosyologların normal alanı olarak görülebilir hâle geldiler. Artık kolonyal hâkimiyet öncesi Afrika bir tür değişmez teşekkül olarak değil; tarihçilerin ve arkeologların normal alanı olarak görülebilirdi. Afrika kültürü artık bir tür egzotizm olarak görülmek yerine edebiyat veya sanat veya film yahut müzik öğrencilerinin normal alanı olarak görülebilirdi. Kısacası, bir anda ve çabucak herkes faaliyete geçti.

Buna eş zamanlı olarak Afrika araştırmacılarının toplumsal yapısında köklü bir değişiklik oldu. Daha önce neredeyse sadece Avrupalı kolonyal güçlerin vatandaşlarına münhasır olan bir alan artık iki devasa yeni grup tarafından dönüştürülüyordu. 1945'ten önce neredeyse sadece bir kişiden -Melville Herskovits- ibaret olan Amerika Birleşik Devletleri'nden araştırmacılar artık kıtanın tüm ücra köşelerini işgal etmeye başlamıştı. Bu Amerikalı araştırmacılar arasında önemli miktarda Siyah Amerikalı araştırmacılar vardı. Afrika Çalışmaları Birliği'nin (ASA) 1957'de onu kuran yaklaşık 35 kişiden 1982'deki kalabalığa büyümesinin kendisi bu olgunun boyutunun kanıtıdır. Bu büyüme tesadüfi veya planlanmamış değildi. [Bu büyüme] büyük özel vakıflar ve ABD hükûmeti tarafından beslendi, teşvik edildi ve mali açıdan desteklendi. Bu, dünyanın yeni hegemon gücü olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üstlendiği güçlü siyasi menfaatlerin kaçınılmaz sonucuydu.

İkinci bir devasa Afrika araştırmacıları grubu vardı: Afrikalılar. 1945'ten önce neredeyse sadece bir tane vardı -Jomo Kenyatta- ve o zamanlarda bu ne kadar da sıra dışı

gözüküyordu. Artık üniversite eğitimi, ilkin Batı'da ve sonrasında bizzat Afrika'da almış birçok Afrikalı vardı. Çünkü Afrikalı Afrika araştırmacılarındaki artışla beraber Afrika üniversiteleri de artmıştı. Bu Afrikalı Afrika araştırmacılarının ortaya çıkışı doğrudan milliyetçi hareketlere bağlıydı ve bunun sebebi bu araştırmacıların siyasi aktivist olmaları değildi (tabii ki de bazıları öyleydi). Bu hareketlerin varoluşu, Afrikalı Afrika araştırmacılarını devam ettiren eğitim yapılarını oluşturan toplumsal şartları yaratmıştı.

Bu dönemde Afrika araştırmacısı olan başkaları tabii ki de vardı -SSCB'de, kolonileştirmemiş Avrupa ülkelerinde, Kanada'da ve Avustralya'da, Hindistan'da ve Japonya'da, Brezilya'da. Kısacası herkes faaliyete geçti dediğimizde sadece üniversitelerce tanınmış farklı disiplinlerin sayısını değil, dünyadaki araştırmaların coğrafi boyutunu da kast ediyoruz.

Yeni müşterek çalışmaların temel varsayımları önceki çalışmalara diyalektik bir cevaptı, önceki varsayımların tersiydi. Artık devlet/ulus toplumsal eylemin mekânıydı ve Afrikalı failliği değerlendirmenin dinamik odağını sağladı. Bir süre için değerlendirmelerin çoğunun odağında milliyetçi hareketler, devlet inşası (hem kolonyal dönem öncesi hem sonrası), ilkel direniş denen şey ve Zencilik gibi olgular vardı.

Afrika çalışmalarına dâhil olan kişilerin muazzam toplumsal yeniden yapılanmasına rağmen 1950-1970 arası dönemdeki siyasi duruşları tahmin edilebileceği üzere 1950 öncesi antropologlardan çok da farklı değildi. 1950 öncesi antropologların "liberal arabulucular" ve "seküler misyonierler" olarak görülebileceğini zaten belirtmiştim. Birçok farklı açıdan 1950-1970 arası Afrika araştırmacıları bu rolleri oynamaya devam etti.

1950'den önce Afrika araştırmacıları çalıştıkları ka-
bile ve kolonyal idareciler arasında arabuluyordu. Yeni
1950-1970 Afrika araştırmacıları türü ise modern Afrika
(öncelikle milliyetçi hareketler tarafından temsil edilen)
ve genel anlamda Batı dünyası arasında arabuluyordu.
Ama arabuluculuk “geleneksel Afrika gelenekleri ve de-
ğerleri” yorumu biçimini bırakmıştı ve artık “modern Af-
rikalı davranış”ını yorumluyordu. Afrika araştırmacıları,
bu davranış her şeyden önce Batılı her seviyeden siyaset
yapıcılar için, onları modern Afrikalı liderlerin iddia ettiği
konumlara daha “anlayışlı” kılarak yorumlamak için uğ-
raştılar. Ve Afrikalı davranışını birincil olarak Batı'yla il-
gilenen muazzam miktardaki araştırmacı için, Afrika'daki
durumun kendine has özelliklerini dikkate alarak genel-
lemelerini yeniden formüle etmelerini sağlamak için yo-
rumlamaya çalışıyorlardı.

Bu yorum arabuluculuğu rolünü oynayarak, Afrika
araştırmacıları bu şekilde “etnik merkezcilik”i aştıkları
için aslında hâlâ kendi kendilerini tasdik ediyorlardı. Her
ne kadar Avrupalı veya Sovyet araştırmacılar da aynısını
yaptıysa da, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki araştırma-
cılar bu “liberal arabulucu” rolünü diğer meslektaşlarına
kıyasla çok daha büyük bir coşkuyla üstlendiler, sonuçta
Afrikalı Afrika araştırmacıları bile böyle yaklaşıyordu.

Ama eğer Afrika araştırmacıları “liberal arabulucular”
olmaya devam ettilerse “seküler misyonerler” olmaya da
devam ettiler mi? Tabii ki de ettiler. Yorumlayıcı siyasi
görevler yapan Afrika araştırmacılarının ta kendileri aksi
yöne dönüp Afrika kurumlarının danışmanı ve rehberi
görevini hem açıkça hem kapalı, hem bariz biçimde hem
zımnen, davet edilmişken veya edilmemişken üstlendiler.
Ve bu rolü vicdanlarına dayanarak, “Aydınlanma”nın bu-
yurduğu ve bilim ile akademi yoluyla aktarılan akılcılığın

ve ilerlemenin yayılması için kendilerine verilen görevleri yerine getirme çabasıyla oynadılar.

Afrika Çalışmaları Birliği'nin 1969 toplantısı bu sebeple Afrika araştırmacılarında, sadece orayla sınırlı olmamak kaydıyla öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'ndekilerde, bir deprem etkisi yarattı. Toplantılar dünyanın birçok kesiminde 1968'ten bu yana gerçekleşen öğrenci ve işçi isyanlarının hemen ardından yapılmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasi karmaşanın büyük bir unsuru Siyah Gücü Hareketi'nin söylemiydi. Toplantılar Montreal'deydi. Bu istisnai biçimde toplantılara büyük bir Amerika Birleşik Devletleri'nden olmayan katılım anlamına geliyordu. Her şeyden önce, ASA toplantısı Kanadalı kardeş kuruluş ile ortaklı. İkincisi, böylesi ilk ortak toplantı olduğundan ve Quebec eyaletinde (ki kendisi paralel bir siyasi kargaşanın içinden geçiyordu) gerçekleştiğinden, Kanadalılar birçok Avrupalı ve Afrikalı araştırmacıyı -hem İngilizce hem de Fransızca konuşan akademik ağlardan- davet etmek için para toplamıştı.

Bir grup Siyah Amerikalı Afrika araştırmacısı sahneyi ele geçirip bir dizi talepte bulunduğunda büyük açılış için toplanmıştık. Bu talepler öyle bir anda ortaya çıkmamıştı. Afrika Mirası Çalışmaları Birliği (AHSA) olarak bilinen Siyah Amerikalı Afrika araştırmacıları grubunun kurulması gibi, geçtiğimiz iki yılda hoşnutsuzluğun işaretleri vardı, Montreal toplantısının siyasi dinamikleri karmaşıktı ve mesele bunları gözden geçirmek değil. Mesele ortaya konan taleplerin özünü görmek.

İki büyük şikâyet vardı ve ikisi de Afrika araştırmacısının toplumsal rolüne ilişkindi. Şikâyetlerden biri, Amerika Birleşik Devletleri'nde Afrika çalışmalarının, büyük üniversitelerdeki beyaz müesses nizam araştırmacılarının alanı kontrol etmesini koruyan bir kurumsal ırkçılık

temelinde kurulmuş olmasıydı. Buna örnek, ASA'da lider konumlarda veya fon kurumlarının sağladığı büyük ödenekleri alanlar arasında neredeyse hiçbir Siyah'ın bulunmaması iddiasıydı. Bir dizi çözüm önerildi: ASA üyeliğinin Afrika'yla ilgilenen üniversite dışı kişilere açılması ve ASA yürütme kurulunda ırksal denklik bu çözümler arasındaydı.

İkinci şikâyet, benim "liberal arabulucu" olarak adlandırdığım duruşa ilişkindi. Suçlama bazı durumlardaki ikiye bölünmüşlüğü diğer durumlardaki etkisizliği gösterecek şekilde yapıldı. Bu CIA'in sivil toplum kuruluşlarındaki, ki AMSAC (Afrika Kültürü Amerika Derneği) ve AAI (Afrika-Amerika Enstitüsü) gibi Afrika çalışmalarına ilişkin bazıları da buna dâhildi, gizli dahlinin ortaya çıkarılması dönemiydi. Bu ayrıca, açıkça siyasi tartışmalara akademinin dâhil olmaması mefhumunun kendisinin sorgulandığı dönemdi. Bir dizi çözüm önerildi: bunlar arasında sadece CIA'yle değil ama tüm diğer Amerika Birleşik Devletleri kamu kurumlarıyla (Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Kalkınma Kurumu, Bilgi Kurumu vb.) Afrika araştırmacılarının tüm bağlarının meşruiyetinin resmen reddi ve Afrika'daki özgürlük hareketleri ve ilerici hükûmetlerine açık siyasi destek vardı.

Afrika çalışmaları dünyası derinden ayrılmıştı ve bu yüzleşmeyle duygusal olarak çökmüştü. Bunun ilk sonucu olarak birçok (belki de hepsi) Siyah Amerikalı Afrika araştırmacısı ASA'dan çekildi ve AHSA, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Afrika araştırmacıları için destekleyici bir yapıdan, rakip bir örgüte dönüştü.

Müteakip beş yılda örgütler arası gerilim azaldı; ama açılan gedik asla tamamen kapanmadı. Nihayetinde ASA krize belirli örgütsel değişimlerle cevap verdi: üyelik kategorilerinin bazı şekillerde demokratikleştirilmesi, liderlik

konumlarına siyahların seçilmesi, Afrika'ya ilişkin siyasi meselelerin düzenli kamusal yayınına izin vermek için Güncel Meseleler Komitesi'nin kurulması, siyasi sorunlara dair kararlar alınması. ASA, 1973'te Afrika Çalışmacıları Uluslararası Kongresi'ne katılmak için AHSA'yla denklik temelli bir ortak delegasyon yaratılmasında anlaştı ve AHSA'dan John Henrik Clarke'ın, uluslararası örgütün yürütme kuruluna Amerika Birleşik Devletleri'nin tek adayı olarak desteklenmesini kabul etti.

Bu kurumun kendisi, 1973'te nispeten önemli sembolik bir değişim yaşadı. İsmi değiştirildi. 1962'de kurulduğundan beri Uluslararası Afrika Çalışmacıları [Africanists] Kongresi olarak biliniyordu. Müzakereler sonrasında grup ["Africanist"] etiketinin dışarıdan bakmayı hatırlattığına karar verdi (ki tarihsel anlamda doğrudu çünkü terim Oryantalist'ten türemişti) ve böylece artık örgüt Afrika Çalışmaları Uluslararası Kongresi olarak anılacaktı.

Böylece, 1970'lerde Afrika araştırmacısının "liberal arabulucu" olarak toplumsal rolü zayıflamaya başladı ve bunun sonucunda birçok birey alandan çekildi. Tek sebebi şüphesiz bu olmasa da, Afrika çalışmalarına öğrencilerin ilgisinin azalmasının sebeplerinden birinin bu olduğunu da iddia edebilirim.

Bu sırada sadece Afrika çalışmalarında değil, diğer cephelerde de çok fazla şey oluyordu. Kalkınmacı ideolojinin krizi -hem liberal hem de Marksist sürümünde- modern toplumsal bilimlerin epistemolojik ve historiyoğrafik temellerinin yeniden tartışmaya açılmasına sebep oldu. Bu konunun gözden geçirilmesinin yeri değil; ama aslında bu yaşanan hikâyemizin merkezinde yer alıyor.

Siyasi bir sahne olarak Afrika'da, 1965'te uzun bir duraklamaya giren "Afrika özgürlük seli" 1974'te çarpıcı biçimde devam etti. Artık Afrika milliyetçi hareketlerinin

yerine ulusal özgürlük hareketleri geçmişti ve bu sadece semantik bir değişimden fazlasını temsil ediyordu. Afrika Marksizmleri (çoğul kullanımım kasıtlı) büyük bir unsur olarak ilk defa sahneye çıktı -hem siyasi sahneye hem de entelektüel sahneye. Ve Afrika çalışmalarının merkez mekânı Amerika Birleşik Devletleri-Birleşik Krallık-Fransa üçgeninden Afrika kıtasının kendisine kayıyordu.

Kaba taslak bir resim çizdim. Tamamlanmış değilse de isabetli olduğunu düşünüyorum. Bunun günümüze etkileri nelerdir? Bu değişimlerin tam ortasındayız. Nereye varacakları hiçbir açıdan belli değil. 1990'lardaki Afrika çalışmalarının toplumsal yapısı, ideolojik varsayımları ve hepsinden de öte Afrika araştırmacısının toplumsal rolü dünya sisteminin tümündeki (dünya akademisinin de dâhil olduğu) dönüşümlerin kesiştiği noktaya göre ve Afrika kıtasındaki siyasi mücadelelere göre belirlenecektir.

1969'un hizipçiliği güncellenmiş ve daha da radikalleşmiş biçimde -ırktan çok sınıftan bahseden biçimde- ortaya çıkabilir hatta muhtemelen çıkacaktır. Kesin olan şey şu ki, kullanabildiğimiz ve kullanmaya istekli olduğumuz analitik çerçeveler ve koruyabildiğimiz ve korumaya hazır olduğumuz değerler açısından yenilenmiş temel tercihler yapmamız gerektiridir. Bu açıdan egzotik olanın değerlendirilmesini akılcılaştırdığımız Afrika çalışmalarının başlangıcından bu yana çok ilerdeyiz. Afrika çalışmaları artık dünya akademisinde diğer başka alt disiplinler kadar merkezî. Hakikaten de soru; günümüzde Afrika çalışmaları olarak adlandırabileceğimiz bir alt disiplin hangi anlama geliyor?

XI

Basil Davidson'un Afrika Yolculuğu

Gençliğimde Afrika'yı keşfetmeye çalıştığım zamanlarda Basil Davidson "Afrika'nın Kayıp Şehirleri" [The Lost Cities of Africa] isminde bir kitap yazdı ve girişinin başlığı "Afrika'nın Yeniden Keşfi" idi. Bütün mesele oydu. Bugün çok sıradan görülebilecek, 1959'da hiç de banal olmayıp tartışmalı olmayan faydalı, temel bir noktaydı. Ve işte, öyle söylenir ya, bunun bir hikâyesi var.

Basil Davidson'ın, Afrika'yı nasıl önce ilk defa, sonra da yeniden keşfettiğini hiç anlayamamıştım. İkinci Dünya Savaşı'nda Güneydoğu ve Güney Avrupa'daki direniş hareketleriyle çalışmakla meşguldü, özellikle de Yugoslavya'daki ve İtalya'daki partizanlarla. Britanya irtibat subayı olarak görev yaptı ve kısa sürede ortak amaç olan Nazileri yenmeyi başarmanın tek işe yarar yolunun kendi rolünü Partizanların irtibat subayı olarak Britanyalılarla çalışmaya dönüştürmesi olduğunu fark etti. Öğrendiği bu dersi Afrika'da da kullanacaktı.

Tabii ki de tutkulu ve de zeki bir adamdı. Gelecekte değil şimdi, daha az değil daha fazla özgürlük ve eşitlik için kalbinin solda olduğu gerçeğini hiçbir zaman saklamadı. Savaş sonrası dönemde Afrika'nın mücadelelerinin ilgisini

çektiği böylesi bir inanca sahip tek Avrupalı değildi. Ama bunların çoğundan farklı bir yol izledi. Çoğu kaderleri üzerinde kontrolü yeniden kazanma peşindeki hareketlere aktivist danışmanlar olarak gelmişti. Şüphesiz yardımcı bir rol oynadılar ama yardım ettikleri hareketlerin doğası böyle bir rolün en iyi ihtimalle sadece geçici ve güvencesiz olmasına izin veriyordu. Ve bu birbirini izleyen örneklerle defalarca kanıtlandı.

Diğerleri danışman olarak değil ama güncel gelişmelerin öğrencisi olarak geldi. Ve bu çok önemliydi, öyle olmaya da devam ediyor; ama Afrika üzerine çalışan Avrupalı bir üniversite öğrencisi, Avrupa'nın siyasi menfaatlerinin incelikli kurumsal ağına yakalanabileceğinden, bunun kendi tehlikeleri de vardı. Basil Davidson tabii ki de güncel üzerine yazmıştı. Evvela eski Portekiz Afrikası'ndaki ulusal özgürlük hareketlerinin muazzam bir analistiydi. Ve bunun için ona oldukça borçluyuz, o olmasaydı Afrika'nın bu bölgesindeki özgürlük savaşlarının hayati yıllarına dair bilgimiz kayda değer miktarda daha az olurdu. Ve kesinlikle bu incelikli kurumsal ağlara direndi.

Yine de, bu kitapları onun asıl katkısı olarak saymıyorum. Bence onun katkısı Afrika'nın yeniden keşfedilmesine, Batı'nın dünya tarihini utanç verici biçimde bilmezlikten gelmesinin aşılması sürecineydi. Afrika tarihinin silinmesinin tutarlı bir yorumunun yeniden yaratılmasına kendisini adamaya erkenden karar veren birkaç kişiden biriydi. Tek başına çalışmadı. Örneğin, Kayıp Şehirler'i adadığı Gerbase Matthew ve Thomas Hodgkin'den ilham almıştı. Ama kendi külliyatının kapsamı ve etkisinin genişliği açısından eşsiz olduğu geçtiğimiz otuz yılda görüldü.

Gelin ne yapmadığını vurgulayarak başlayalım. Afrikalılara geçmişlerini nasıl yeniden yorumlayacağına dair talimat vermedi. Nasılsa, yazdığında muazzam bir kendini

geri çekme var. Daha ziyade çok dikkatli biçimde dinledi, Afrikalı tarihçilerin -Ajayilerin, Boahenlerin, Ki Zerboların, Ogotların, Cheikh Anya Diopların- bunu nasıl yaptığını keşfetmeye çalıştı. Ve sadece Afrikalı tarihçilerin değil, Afrikalı toplumsal düşünürlerin, Afrikalı romancıların ve Afrikalı sokak entelektüellerinin de. Tüm bunları yaparken Afrika'daydı, Afrika hakkında okudu ve Afrika'nın içinde seyahat etti.

Ve sonra bize incelikli, zengin biçimde geri anlattı. Bunu "Özgürlüğün Gelmesine İzin Verin: Modern Tarih-te Afrika" [Let Freedom Come: Africa in Modern History] (1978'de yayınlanmış) kitabının kılıfında görebiliyorum. Kılıfın üzerinde New York Review of Books'un Basil Davidson'ı "Afrika tarihinin ve Afrika dışındaki arkeolojinin en etkili popülerleştiricisi ve Siyah Afrika'nın kendisinde kesinlikle en güvenilen" olarak öven bir tanıtım yazısı var. Akademi dünyasında "popülerleştirici" terimi çoğunlukla en küçültücü sözdür. Eğer popülerleştirici derken akademisyenler dışında daha geniş bir kitle için yazan (ve hem bilinçli hem de iyi biçimde yazan) birini kast ediyorsak, Basil Davidson bir popülerleştiricidir. O bundan daha fazlası; ama bu da doğru.

Ama neyi nerede popülerleştirdiğini düşünün. Fransızlara Jeanne d'Arc'ı veya hatta Rönesans İtalya'sında Marco Polo'nun egzotik Hitay yolculuğunu anlatmıyordu. Yirminci yüzyıldaki Batılı kitleye Afrika'nın binlerce yıllık karmaşık ve heyecan verici bir -"uzun, süregelen ve genişçe tanımlanan bir hareket"- tarihi olduğunu anlatıyordu.³⁶ Afrikalıların, Senghor'un "vermenin ve almanın buluşması"na ["rendez-vous du donner et du recevoir."] çok büyük

³⁶ Basil Davidson. Can We Write African History? Los Angeles: African Studies Center, UCLA. Occasional Paper No.1, Kasım 1965, s. 6.

katkısı olduğunu gösteriyordu. Bunu pop lerle tirmek kolay bir i  değil.

Mesele de bu. Yazmaya başladığında hepimiz hâlâ Avrupa kolonyalizminin atipik ama derinlere yerle mi  kültürel ortamındaydık. Irkçılığın bazı çok kibar çevreler dışında gizlenmesine bile gerek yoktu. Ve H. R. Trevor-Roper, yazı olmadığında (ki bu doğru bile değil) tarih de olmayacağından, Afrika tarihi diye bir şeyin olmadığını söylüyordu. 1950'lerde konunun kendisinin hâlâ Batılı  niversitelerde yeri yoktu -Afrikalı ülkelerde nadiren vardı çünkü Afrika  niversiteleri hâkim kolonyal güçlerin ağır vesayetinden daha yeni çıkmaya ba lıyordu. Afrika'nın Kayıp  ehirleri'ni 1959'de yazmak olağanüstüydü. Kesinlikle benim dünyaya bakı ımı değiştirdi ve birçok başkası için de etkinin bu olmadığına inanamam.

Basil Davidson'ın tek başına Batı'daki, Afrika hakkındaki genel tavırları hor görmeden hoş görmeye dönüştürdüğünü iddia etmiyorum. Evvela dönüşümün bu kadar derinlemesine olduğu bile aşırı   pheli. Diğer yandan, Afrika hareketlerinin siyasi gerçekliğini, zihnen yeniden değerlendirmeye zorlamak için herhangi birinin yazılarından çok daha fazlasını yaptı. Yine de bir şeyler değişti. Ve Basil Davidson'ın yaptığı büyük şey; Afrika tarihini ciddiye almamız için bize veya en azından bir oğumuza ula masıydı. Daha yapım aşamasındaki muazzam bir ara birleşim olan UNESCO Afrika'nın Genel Tarihi'nin kendisi ne kadarının öğrenildiğinin bir göstergesi.

Ve bu bilgi günümüz Afrika'sında büyük bir değişiklik yarattı. Yeni tarihi bilgi kullanılarak yapılan birçok gerçek siyasi karara işaret etmek zor olduğundan, bunu göstermek muhakkak biraz zor. Ve yine de hayati test bu değil. Hayati test; şu an 20'lerinde olan günümüzün Afrikalı jenerasyonun ve önümüzdeki 30-35 senede gelecek yeni

jenerasyonların, diyelim ki 1950'lerdeki genç Afrikalılar kadar Sekou Toure'nin "kolonileştirilmişin kompleksi"nden muzdarip olup olmayacağıdır. Kolonileştirilmişin kompleksi düzeltmesi kolay bir kusurluluk değil; ama bazı önemli ilerlemelerin gerçekleştiğinden şüphem yok. Bu düzeltmede, Afrika tarihinin yeniden keşfedilmesinin rolü hiç de az değildi. Zihinleri geri döndürmek zor; ama beyhude bir çaba değil.

Buna harcanan enerji boşa harcanmıyor. Afrika zihinlerini geri döndürmek ve böylece Afrikalıların kendi zihinlerinin kontrolünü almalarıyla, kendi kaderlerinin tam kontrolünü alacağı noktaya erişmek olmazsa olmaz bir emperyalizm karşıtı hedef ve daha önce söylediğim gibi bu gerçekleşmek üzere. Bu yolculukta, Basil Davidson kendi oldukça onurlu rolünü oynadı. Ama onun günleri geçti. Bayrak artık Afrikalı tarihçilerin ve toplumsal düşünürlerin fazlasıyla ehil ellerinde.

Yalnız ikinci bir yolculuk daha var. Batılı zihinleri geri döndürmenin ve böylece Batılıları çözemedikleri sorunlarından, başkaları üzerinde tahakküm kurma sorunundan kurtularak kendi kaderlerinin tam kontrolünü elde etmelerinin yolculuğu. Bunun çok daha uzun ve gerçekleşmesi çok daha zor bir yolculuk olduğunu düşünüyorum. Bu Edward Said'in Oryantalizm üzerine kitabıyla ortaya çıkan absürt tartışmalarda görülebilir. Bu Batı'nın Üçüncü Dünya'ya ilişkin sözde suçlu kompleksini "aşmasına" dair geçtiğimiz on yılda ABD'de ve Batı Avrupa'da fıskıran geniş yazında görülebilir. Bu yolculukta ne Basil Davidson'ın günleri ne de bizimkiler hiçbir şekilde bitmedi.

İrkçılığın kökleri artık çok derinlerde ve hiç kimsede, Batılı sol ve liberal entelektüeller arasında olduğu kadar derinlerde değil, özellikle de evrensel bilim ve hümanist ahlak adına kendi aydınlanmış ilerici hedeflerinin peşinde

olduklarında. Yirminci yüzyılın tarihinin -içinde öyle çok barbarlık yaşandı ki Aydınlanma'nın ideallerinden çok uzaktaydı- hegemonik entelektüeller üzerinde akıllarını başlarına getiren bir etkisi olduğu düşünülebilir. Ama bunun sadece kendi varsayımlarından şüphe eden her şeye ve herkese karşı aşırı savunmacı olmaya, tekrar tekrar denemeye kışkırttığı hissiyatındayım. Tüm neo-ideolojilerin -neo-muhafazakârlık, neo-liberalizm, neo-marksizm- özlerine tutunmak için temcit pilavı gibi tekrar tekrar ısıtılıp önümüze konmuş halleri olmasından endişeliyim.

Bu ideolojilerin özlerinin hepsinin kaderi tarihin çöplüğüne atılmak değil. Hatta bunun tam tersini düşünüyorum. Ama kesinlikle çok kapsamlı bir silkelenmeye ihtiyaçları var. Ve hepsinden önce Senghor'un "verme ve alma buluşması" fikrini çok ciddiye almaları iyi bir başlangıç olacaktır. Afrikalıların (diğerleri gibi) Batı'ya sadece yakın tarihin yazımına ilişkin değil, düşüncenin ve toplumsal eylemin metafizik varsayımlarına dair de öğreteceği çok şeyi var. Tabii ki de Afrikalıların astlar değil eşitler olarak katılmaya hazır olması gerek. Ama bu aksine göre daha çabuk gerçekleşecektir.

Bu temel müşterek yeniden düşünceyi daha gerçek kılmak için Batı'daki bizler ne yapabiliriz? Muhakkak ki başlamanın bir yolu Basil Davidson örneğini taklit etmektir -dinlemek, duymak, cevap vermek. Söylemesi kolay; ama yapması zor! Elbette tüm bunlar sadece bir uygun entelektüel düşünme meselesi değil. Yeniden düşünme sadece sosyalist bir dünya düzeni için siyasi mücadele veren dünya sistemi karşıtı hareketleri kapsamında gerçekleşebilir ve etkili olabilir. Basil Davidson bunu iyi anlamıştı. Bu tabii ki de onun Afrika tarihine dair çalışması ve Portekizce konuşan Afrika'daki, Eritre'deki ve başka yerlerdeki çağ-

daş özgürlük hareketleri üzerine (ve onlarla olan) çalışması arasındaki entelektüel bağıdır.

Bu nedenle, dönmemiz gereken şey, dünyanın sistem karşıtı hareketlerinin, -Afrika'daki, Batı'daki, Dünya'nın geri kalanındaki- Aydınlanma düşüncesinin ve toplumsal eyleminin metafizik varsayımıyla ne derece ayrıldıkları sorusudur, ki bu aynı zamanda onların manevi kaynağı ve muhafazakâr kısıtlılığıdır. Cevap çok basit değil. Dünya sistem karşıtı hareketlerin tarihi stratejisi -devlet gücünü elde ederek dünyayı değiştirmek- büyük bir başarıydı ve bu sebeple de belirsiz bir başarıydı.

Açıklamama izin verin. Makul tek stratejiyi izleyerek sistem karşıtı hareketlerin o veya bu şekli (ya da bu rolü oynamak için var olan ve buna dayanarak destek bulan hareketler) aslında normalde düşünülenenden çok daha fazla ülkede iktidara geldi. Ve bu da hakikaten bir bütün olarak dünya sisteminin siyasetini ve iktidara geldikleri tekil siyaseti değiştirdi

Ama birçok “devrim”i takip eden hayal kırıklığını tekrar saymama pek de gerek yok. Bu pek çok “revizyonizm”lerin yol açtığı hayal kırıklıklarını görmezlikten gelmek için çok fazla sayıda ve “ihanetler” olarak psikolojik şekilde açıklamak için aşırı sistemli. Aslında yapısal olarak, tüm bu devrimci devletlerin kapitalist dünya ekonomisinin üst-yapısı olarak işlev gören devletler arası sistemlerin ister istemez ayrılmaz bir parçası olarak kalması gerçeğinin sonucu. Dolayısıyla bu hareketlerin iktidara gelmesi sadece dünya sisteminin altını aslında olması gereken bariz biçimlerde oymakla kalmadı, sisteme katılarak ve böylece belli türden devrimci mücadeleyi daha zorlaştırarak sistemi daha az bariz (ama oldukça gerçek) şekillerde yeniden güçlendirdi.

Başarılı stratejinin başarısızlığı açmazı dünya çapında; çünkü bu dünya sistemine bağlı bir durum. Bu tam olarak da sistem karşıtı hareketlere dair bir sorun. Bununla nasıl başa çıkılacağı ise bu hareketler içerisindeki bir mücadelenin konusu. Sözü nü ettiğimiz entelektüel yeniden düşünme hareketlerin içindeki bu mücadelenin bir parçasıdır. Bu, Aydınlanma düşüncesinden ve bilimsel evrenselciliğin Batı'daki klasik türünden ayrılmayı hareketlerdeki herkesin istememesidir. Sadece bazıları ister. Bu önümüzdeki yirmi beş senenin kapitalist dünya sisteminin sonunun gerçekten de eşitlikçi bir sosyalist dünya düzenine mi yoksa kapitalist de sosyalist de olmayan yeni bir yenilenmiş eşitlikçi olmayan dünya sistemine mi yol açacağını belirleyecek kilit tartışmasıdır.

Afrika tarihinin yeniden keşfi bu görevin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu, hareketlerin iç mücadelesindeki rolünü oynayacaktır. Bu sebeple de, ne ikincil ne de sadece belli bir gruba hitap eden gelecek için mücadelenin odağıdır. Basil Davidson bu yola baş koymamıza yardımcı oldu. Hepimiz daha da ileri gitmeliyiz.

XII

Walter Rodney: Tarihi Kuvvetlerin Sözcüsü Olan Tarihçi

Tarih yazımıyla uğraşanlardan her zaman istendiğinden, kanıtların doğruluğuna her zaman dikkat edilmesini sağlamaya çalıştım. Bunun ötesinde yorumcunun kendisi tarihi kuvvetlerin sözcüsünden başka bir şey değildir.

Walter Rodney hayatı boyunca üç kitap yazdı (tabii ki de bunlara ek olarak birçok makale ve kitapçık). Bu üçünden ikisi akademik tarihçiliğin tüm standart araçlarını kullanıyordu: arşivler, atıflar, bibliyografya vs. *Yukarı Gine Sahili'nin Tarihi*, 1545'ten 1800'e SOAS'taki [Londra Üniversitesi Oryantal ve Afrika Çalışmaları Okulu] doktora teziydi ve 1970'te Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından basıldı (ve ölümünden sonra Monthly Review Yayınevi tarafından tekrar basıldı). *Guyana Çalışan Kişileri'nin Tarihi*, 1881-1905 (iki başlığın birbirine paralel biçimine ve geleneksel iki başlık tarzına dikkat) yayıncılara ölümünden sadece aylar önce gönderildi ve John Hopkins Üniversitesi Yayınları tarafından 1981'de ölümünden sonra basıldı. Üçüncü kitap *Avrupa Afrika'yı Nasıl Az Gelişmiş Kıldı?* (1972) kitabının tarzı çok farklıyken entelektüel içeriği aynıydı. Arşive dayanmıyordu, hiç atıf yoktu ve bir

bibliyografya yerine daha ileri okumalar için kısa yorumlu notlar vardı. Açıkça didaktik ve hitap ettiği kitle bariz biçimde genelde Afrika'daki üniversite öğrencileri ve eğitilmiş kişiler ile onların arkadaşları veya başka yerlerdeki muadilleri. Rodney iki asıl yayıncısının -Londra'daki Bogle L'Ouverture Yayınları ve Tanzania Yayınevi, ki ikisi de "popüler" yayınevleri- "bu cildi olabilecek en basit ve ucuz biçimde yayınlamada" (1972: 8) gösterdiği iş birliğinden memnuniyetini özel olarak belirtiyor.

Bu üç kitabı arka arkaya okumak, Rodney'in entelektüel bakış açısının ne kadar tutarlı olduğunu çok açıkça gösterdiği gibi uzun vadeli entelektüel gündeminin ne olduğunu da anlamamızı sağlıyor. Bence külliyatında beş ana konuyla ilgilenmiş: bir dünya sistemi olarak kapitalizm, faillik meselesi olarak adlandırılan konu, sınıf mücadelesinin doğası ve özellikle beyaz olmayan "orta sınıf" unsurların rolü, işçi sınıflarının yapısı, ırk ve sınıf arasındaki ilişkiler. Bu çok geniş bir gündem ve çalışmaları 37 yaşında siyasi bir suikaste kurban gitmesiyle ansızın sona erdiğinden, bu konuları apaçık biçimde ehil olduğu şekliyle daha da zengin bir şekilde geliştirmesine asla erişemeyeceğiz. Ama nerede durduğunu ve ne iddia ettiğini açıkça görmek için ihtiyacımız olandan fazlasına sahibiz. Rodney'in beş temanın hepsinde belli bir mantıksız düzeni izleyen iddialarını sunacağım.

Anlatısal olarak değilse de, mantıksal olarak değerlendirmesinin başlangıç noktası; kapitalizmin bir üretim biçimi olarak "kapitalist ilişkilerin genişlemesiyle bütün dünyanın bir sisteme dönüşmesi"ne (1972: 160) ilişkin olması olarak tasviri. Bu çerçevede öncelikli olarak "az gelişmiş" ülkeler ile belli "gelişmiş"ler arasındaki ilişkinin "bir sömürü ilişkisi" (1972: 30) olarak ifade ettiği "gelişmemiş ülkelerin metropolitan kapitalist ekonomilere bağlı"

(1972: 32) olduğu bir ilişki olmasıyla ilgileniyor. Hakikaten de bu bağıllık ve “sömürünün geniş çapta yoğunlaşması”, “kolonyalizmin asli amacı”ydı (1972: 189). İki bölge arasındaki etkileşimlerin “çarpan etkileri” (1972: 118), Batı Avrupa gibi bölgeler için olumluyken, Afrika gibi bölgeler için olumsuzdu. Ekonomik döngülere yansıyan “uluslararası kapitalist kuvvetlerin” ritimleri, kişiler bunun farkında olsun veya olmasın gelişmemiş bölgede doğrudan ve derhâl hissediliyordu (1981: 19).

Bunun modasının geçmiş olduğunu söyleyebilirsiniz. Evet bugün bir nebze öyle; ama sadece 15 yıl kadar önce nispeten yeni bir kuramsal duruş olduğunu ve Walter Rodney’in oldukça etkili ve öğretici kitabında bunu yayan ilk kişilerden biri olduğunu hatırlamamız gerek.

Yalnız aynı kavram 1966’da tamamlanmış doktora tezinde zaten var -belki daha sessiz ve daha karmaşık biçimde ama ayrıca tezi ayakta tutacak daha fazla empirik ayrıntı ile parametrelerini bize daha dikkatli biçimde göstererek. Bu konuyu, ilk gerçek Avrupa müdahalesinden (1545) 1800’e kadar Yukarı Gine Sahili’ndeki değişen iktisadi, siyasi ve toplumsal ilişkileri dikkatle izleyerek tartışıyor. Göreceğimiz üzere, 1800’deki kesilme tamamen tesadüfen seçilmiş noktası değil.

16. yüzyılda birkaç özel Portekizli tacir sahilde yaşamaya başlıyor. Bunlara *lançado* denirdi. Faaliyetleri *grumete* denilen Afrikalı küçük bir grup kölelere/hizmetçilere/ücretli işçilere ilişkindi. Portekizli tacirlerin asıl işi köleleştirmeydi; çeşitli Afrika halklarının krallarıyla, şefleriyle ve soylularıyla iş yaptılar. 16. yüzyılda bu hükümdarların *lançadolarla* olan ilişkisi toprak sahibi ile yabancı arasındakinden çok ev sahibi ile misafir gibiydi. Misafirler beklenenden uzun süre kalmış gibi gözüküyor; çünkü yüzyılın sonuna gelindiğinde yönetici sınıf “misafirlere sun-

dukaları genişletilmiş korumaları durdurdular ve nüfusun geri kalanı dostane olmayan bir tavır takındı” (1970: 88). Evvela yönetici sınıflar, “hediyeler”in artık “talep edilme-
yen ve alınması hoş bir sürpriz olarak gelen bir şeyden talep edilen ve sağlanmadığında neler olacağına dair hoş olmayan bir sürprize” (1970: 90-91) dönüştüğünü düşün-
meye başlamışlardı. Dahası 17. yüzyılın ortalarına gelindi-
ğinde Avrupalı mallar artık öylesine “gereklilikler” olarak
görülüyordu ki, Afrikalı aracılar, “serbest ticaret”e izin ver-
mezse kaptan binbaşısı (artık İspanyol olan) öldürmekle
tehdit ediyorlardı (1970: 129). 18. yüzyılın ortalarına ge-
lindiğinde hediye alışverişi sadece standartlaşmakla kal-
mamış, ayrıca “Afrikalı hükümdarların açıkça kâr etmeye
çabaladığı” bir yöntem haline gelmiştir (1970: 85).

Rodney, bu yaşanan şeyin değiş-tokuştaki temel ikti-
sadi sürecin evrimleşmesi olduğunu söylüyor. Denklerin
değiş-tokuşunun ve Avrupalı “piyasa ticareti”nin parasal
kâr için temel olduğu Polanyi’nin “kazansız takas” karışıt-
lığına atıf yapıyor. “Polanyi’nin görüşüne göre de Avrupa
sistemi Afrika’ya uyum sağladı. Yukarı Gine’deki deliller
bu yorumu somutlaştırmaya yaradığı gibi, değiştirmeyi de
sağlıyor.” (1970: 192). Rodney’in ısrar ettiği değişim ise,
Batı Afrika’daki Avrupalıların gündelik olarak Afrika uy-
gulamalarına birçok taviz vermek zorunda kalsalar dahi,
kâr birikimi ethos’unu “asla bırakmadığı”dır (1970: 196).

Temel iktisadi sürecin evriminin birincil mekânı köle
ticaretiydi. Bildiğimiz üzere köle ticareti, köleleri Avru-
palılara “zorla getiren” Afrikalı aracılar gerektiriyordu.
Bunun sonucu olarak, “kabile savaşları ve köle ticareti
arasında” yakın bir bağ gelişti. Hakikaten de bu bağ, bildi-
ğimiz “çoğu gruplar arası düşmanlıkları” açıklıyor (1970:
102-103). Zamanla “köle baskıncılığı bir meslek haline
geldi” (1970: 106). Dahası geleneksel hukuk, borçluların

ve tabuları ihlal edenlerin köle olarak satılmaya mahkûm edilmesine izin verecek şekilde evrimleşti.

Bu cadılıkla suçlananlar için de yaygın bir akıbet hâline geldi ve Rodney “bu durumlarda sahtekârlık imkânının sınırı olmadığını” söylüyor (1970: 107). Böylelikle köle ticareti yürütmenin temel biçimi olarak “geleneksel hukukun çarpık sisteminin sahtekârlığı”, “silah zoruna” katıldı (1970: 109).

Diğer yandan, köleler sadece ihraç etmek için değildi ve Rodney, köle ticareti döneminin geleneksel geçici ayrışmasını takip eden “meşru ticaret” döneminden de memnun değil. Meselenin Afrikalıların kendilerini “Avrupalı taleplerini karşılayacak” şekilde örgütlemesi olduğunu söylüyor (1970: 157-158), ki bu kölelerle beraber fildişi, balmumunu ve camwood’u³⁷ da içeriyordu. Camwood durumunda Avrupalıların ilgisi sadece üretimi arttırmadı, yerel bir işleme sanayisini de ortaya çıkardı. Dahası 1691 gibi erken bir zamanda Kraliyet Afrika Şirketi, indigo’nun yetiştirilmesine ve üretimine ilişkin başarısız bir deneyi teşvik etti.

Aynı zamanda, Gine Sahili’nin ithal ettiği Avrupa malları listesi uzuyordu: metal, kumaş, alkollü içecekler, silahlar ve “muhtelif biblolar, halhallar ve boncuklar” (1970: 172). 18. yüzyılın ikinci yarısını kast ettiği “oldukça ileri bir tarihten önce” alkolün ve ateşli silahların önemini abartmamamız konusunda Rodney bizi uyarıyor (1970: 177). Günlük kullanım için yemek ve kumaş daha önemliydi ama burada dahi “yerel pamuklar... bu dönemin Avrupa imalatıyla rekabet edebiliyordu” (1970: 182).

Sahildeki aracılardan kendi tekellerini korumak için hinterlandı Avrupalılardan ayrı tutma çabalarına rağmen,

³⁷ Ç.N. Latince ismi Baphia Nitida olan baklagillerden bir ağaç türü. Kırmızı boya için kullanılıyor.

hinterlant da yavaşça dünya ekonomisine daha doğrudan bağlanıyordu. Bu sürecin tek sonucu; köle ticaretini kontrol eden Mande halklarının gücünün genişlemesi değildi, aynı zamanda Batı Afrika halklarının “Mandeleşme”siydi (1970: 224). Yeni iktisadi süreçlerle başa çıkma biçimlerinden biri büyük etnik yeniden tanımlamalardı. Ve Mandeler sadece tüccar değil, aynı zamanda Müslüman olduğundan Mandeleşme, Müslümanlaşmayı da kapsıyordu. Dolayısıyla Batı Afrika’da Hristiyanlığın yükselişi gibi, İslam’ın da yeniden yükselişi Batı Afrika’nın dünya ekonomisine dahlinin bir sonucuydu. İslam’a geçme büyük ihtimalle diğer Müslümanlar tarafından köle olarak zorla alınmaya karşı bir korumaydı. Bunun üzerine bu bahsedilen diğer Müslümanlar, bu din değişimlerinin meşruiyetini tanımakta tereddütlüydü. Sürecin bu noktasında Atlantik köle ticaretinin cihadı teşvik ettiği söylenebilir; “ama daha temel bir seviyede...” köle ticareti yüzünden “[*cihad*] giderek daha çok değil, daha az hevesle yürütülüyordu (1970: 239).

Böyle bir çözümleme karşısında Rodney, “köle ticaretinin sonundaki Afrika toplumuna ‘geleneksel’ demenin gerçekten de yanıltıcı” olduğunu iddia ediyor (1970: 259). Hatta aksine antropologlar tarafından, 19. ve 20. yüzyıllarda Afrika geleneksel usulleri olarak tasvir edilen şeylerin ta kendisi; Yukarı Gine Sahili’nin üç yüzyılı aşkın süre boyunca “uluslararası kapitalizm” ağıyla giderek artan ilişkisinin ve nihayetinde [uluslararası kapitalizmin] emek bölüşümünün ayrılmaz bir parçası olmasının bir sonucuydu. Bu bütünleşmenin 1800’e geldiğinde nihai olduğu görülebilir ki, Rodney, Yukarı Gine Sahili çözümlemesindeki hikâyesini de bu tarihte sonlandırıyor.

Rodney, 1545-1800 dönemi tarihinin bu yorumuna, birçoklarının verdiği tepkiye oldukça duyarlı. Bazı eleş-

tirmenler, bunun bir nebze uysal bir Afrika'nın saldırgan bir Avrupa tarafından bir anlamda şekillendirildiğini ima ediyor gibi gözüktüğünü iddia ettiler. Afrikalı tarihçiler arasında bu bir "faillik" sorunu olarak tartışıldı. Afrikalılar kendi tarihlerinin birincil "failler"i miydi yoksa sadece diğer faillere tepki mi veriyorlardı?

Faillik meselesi basit bir mesele değil. Sosyal bilimlerin başının etini yiyor. Bireysel farklılıkların biricikliği adına genellemeleri kötüleyenler, herhangi bir yapısal çözümlemenin herhangi bir bireyi veya bir grubu kendi yaratmadıkları veya kontrolleri dışındaki bir ağa takılmış gibi gösterdiğini söylemekten asla bıkmıyor. Ve evet öyle gösteriyor; ancak bu ağ da iradelerin toplamından biçimleniyor, ki bunlar da yapısal şartlardan (sınırlamalardan) oluşuyor -mükemmel bir döngü. Eğer bu açmaza neredeyse her toplumsal durumda kişilerin bir güç hiyerarşisinde derecelendirilebileceği -bazıları daha güçlü, bazıları daha zayıf olarak- eklenirse bunun mantığı sonucu da daha güçlü olanların zayıflara göre "istediklerini yapmasının" daha sık olduğudur. Zaten bu böyle değilse, [bu kişiler] ne anlamda daha güçlüler ki? Failliği tartıştığımız zaman bu toplumsal gerçeklik çözümlemecinin bir sorununa dönüştürülüyor. Çözümlemeci tarihi yukarıdan aşağı mı, yoksa aşağıdan yukarı mı betimlemeli. Gayet ortada olan cevap ise bu ikisi ayrılmaz biçimde bağlı olduğundan çözümlemeci ikisini de yapmamalıdır. Analitik açıdan ikisi aynıdır.

Rodney kelime oyunları oynamadan doğan mantık tuzaklarına yakalanmayı reddeder. Zamansal silsile konusunda açıktır. Yukarı Gine Sahili'nde Afro-Avrupa ticari bağlantısına ilişkin şunları söyler:

Tarihsel anlamda ilk girişim Avrupa'dan geldi. Afrika, takas ekonomisinin çeşitli seviyelerini kucaklayacak ve bunlara küresel üretimde belirli roller atayacak şekilde

genişleyen Avrupa ticari sistemiydi. Bu, Afrika'daki ticaretten ve hepsinden öte Yeni Dünya'da kölelerin satın alınması ve onların istihdam edilmesiyle sermayenin birikimi anlamına geliyordu. Kıyıdaki tüm değişikliklerin bu genel kavrayışa karşı ön yargısız biçimde gerçekleştiğini vurgulamak gerekir. Gerçekten de Yukarı Gine Sahili'ndeki en önemli toplumsal değişimler, Afrika toplumunun kapitalist sisteme hizmet etmeye nasıl da hazır hâle geldiğini gösterir [1970: 199].

Tabii ki Rodney'nin Afrika'nın o dönemde resmen kolonileştirilmediğini eklemesi de önemli: "Afrikalı hükümdarlar sadece basit bir eşitliği değil Avrupalılarla kişisel temaslarında egemenliklerini de korumayı başardılar". Yalnız "ticari bağların tamamen bambaşka bir mesele" olduğunu da ekler (1970: 253). Bu egemenlik kolayca kaybedilmemişti. Köle ticaretinin ve Avrupa ticari ilişkilerinin "güçlü rüzgârı"na rağmen, Afrikalı liderler "1885'ten önce hâlâ karar alabiliyordu..." (1972: 148).

Ama "girişim"in bu zamansal sırası Rodney'e göre analitik anlamda can alıcı olan şey değildi. Bu onun ikinci, didaktik kitabında açıkça görülebilir. Burada kitabın yarısını zamanında kapitalist bir sistem içinde birbirine geçmiş Afrika'nın ve Avrupa'nın her yerde, her şeyin, diğer her şeyi etkilediği tek bir analitik mevcudiyet olma şekillerini ayrıntılı biçimde anlatmaya harcıyor. "Buradaki rekabet, [15. yüzyılın sonlarından itibaren] Afrika'nın, Batı Avrupa'nın kalkınmasına yardım ettiği ölçüde, Batı Avrupa, Afrika'nın geri kalmasına yardım ediyor" (1972: 85). Rodney kendi konumunu formüle ederken hep dikkatlidir. Böylesi bir ifadenin yüksek genellik seviyesinin farkındaydı. Bunu daha da belirginleştirmek için zahmetli bir açıklamaya girişti:

Afrika'daki veya başka herhangi bir yerdeki kolonyalizmin Avrupa'nın biliminin ve teknolojisinin gelişmesine sebep olduğunu söylemek meseleye aşırı dar bakmak olurdu. Teknolojik icatlara ve yeniliklere yönelik eğilim, kâr gütme sebebiyle kapitalizmin kendisine içkindi. Yalnız Afrika'nın ve dünyanın diğer kısımlarının kolonileştirilmesinin, Avrupa kapitalizminin teknolojik dönüşümünü mümkün kılan olaylar zincirinde ayrılamaz bir parça olduğunu söylemek de tamamen doğru olacaktır. Bu bağ olmadan Avrupa kapitalizmi 1960'ta erişilen seviyede mal ve hizmet üretemezdi. Bir başka deyişle gelişmiş ve gelişmemiş ulusları ölçmek için kullandığımız araçların kendileri farklı olurdu [1972: 190].

Bu kapitalist sistem içerisinde, çeperdeki kişiler yapabildikleri ölçüde kendi menfaatleri peşinde koştu ve Rodney, “düpedüz durgunluk olarak gelişmemişliğin görüntüsünü değiştiren yerel değişimlerle” her zaman ilgiliydi (1981: 217). Yine de en belirgin gerçeklik kapitalist dünya ekonomisinin bir çekirdek-çeper karşıtlığı üzerine inşa edilmesiydi ve bu; “gelişmiş” bölgenin sadece yeni teknolojilerin kurulduğu değil, yeni istihdam imkânlarının da büyüdüğü mekân olması anlamına geliyordu. “Afrika’da süregiden madencilik zeminde çukurlar bıraktı ve tarımsal üretim örüntüleri Afrika topraklarını fakirleştirdi; ama Avrupa’da tarımsal ve madeni ithalat devasa bir sanayi tesisi inşa etti.” (1972: 197). Afrika için kolonyal hâkimiyetin etkisi sadece iktisaden değil siyaseten de olumsuzdu. Ve Rodney, en kötü etkilerinden birinin kapitalist bireyciliğin yayılması olduğunu söylüyor:

Bireycilik fikri kolonyal Afrika’da metropoliten kapitalist toplumda olduğundan daha yıkıcıydı. Metropoliten toplumda burjuva sınıfın yükselişinin, işçi sınıfına tekno-

lojinin teşviki ve yaşam standartlarının artışıyla dolaylı olarak yarar sağladığı söylenebilir. Ama Afrika'da, kolonyalizm bu yararları sağlamadı -sadece Afrikalı emeğinin sömürü oranını arttırdı ve artı-değeri ihraç etmeye devam etti. Avrupa'da bireycilik, Avrupa'nın dünyanın geri kalanını fethetmesinin öncüsü olan girişimciliğe ve maceracılığa sebep oldu. Afrika'da kolonyalizmin hem resmî okul sistemi hem de gayriresmî değerler sistemi toplumsal dayanışmayı yok etmekle, yabancılaştırmış bireyciliğin toplumsal sorumluluk olmayan en kötü biçimini teşvik etti. Bu, toplumun bağımsızlığını yeniden kazanmaya çalışan siyasi süreci geciktirdi [1972: 280].

Kültürel sürecin bu çözümlemesi ışığında Rodney, beyaz olmayan "orta sınıflar"ın rolüyle ilgileniyor. Rodney, daha baştan çeperdeki sınıf farklılıklarının oldukça can alıcı olduğunu iddia ediyor: "Avrupalılarla temaslarında, Yukarı Gine Sahili'nin Afrikalı toplumu kendisini farklılaştırmamış bir teşekkül olarak göstermiyor. Ticaret örüntüleri çoğunlukla kabilesel ayrımları aştıysa da *fidalgo* (soylu) ile pleb arasındaki farklılığı asla aşmamıştır." (1970: 38). Evvela, daha baştan, Avrupalı tacirler "her zaman krallar, şefler ve soylularla iş yapmıştır" ve bu sebeple "onların devlet yapısına göre en az gelişmiş" grupların aynı zamanda "Avrupalılarla ilişki kurmakta en yavaş olan" gruplar olması da tesadüf değildir (1970: 82-83). Ve bunun uzun vadeli sonuçları Afrikalı gruplar içindeki sınıfsal kutuplaşmayı daha da belirginleştirmiştir:

Atlantik köle ticaretinin büyük failleri Mandelerin ve Pöllerin daha sonrasında da iç köle ticaretini idare etmeye devam etmesi ve kendi toplumlarının kayda değer miktarda zorla emek veren ayrıcalıksız bireyi barındırması da çarpıcı bir gerçektir...

Atlantik köle ticareti ile on dokuzuncu yüzyıl toplumsal tabakalaşma örüntüsü arasındaki en doğrudan bağlantılardan biri; bazı Afrikalıların Avrupalı kölecilere satılmak için esir alınması; ama Afrikalı esir tutanlarının hizmetinde daha uzun veya kısa dönemlerde (veya bazen sonsuza kadar) kalması gerçeğidir. Başlangıçta esir alınma ile bir alıcının kendisini göstermesi arasında çoğunlukla bir gecikme vardı. Bir de Avrupalıların o veya bu sebepten reddettiği bireyler her zaman olmakla birlikte bir de Afrikalı tacirlerin belli şartlarda satışını tamamlamamaya karar verdikleri vardı [1970: 264].

Geniş anlamda soylulara dokunulmamıştı. Normalde köle baskıncıları tarafından ele geçirilmezlerdi ve eğer esir alınırlarsa fidye karşılığı serbest bırakılırlardı. Bu durum çeşitli komşu halklarla aynı anda ticaret yapmalarına izin verdiğinden ve her biri soylular güvendedeyken kendi komşularını sattığından sadece soyluların değil Avrupalıların da menfaatineydi. Rodney bunu, “kazanmak isteyen herkesin hırsının ahengi” (1970: 116) olarak adlandırıyor ve köleleştirmenin failleriyle mağdurları arasındaki sınırın “toplumun bütünündeki ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız arasındaki ayrım” ile örtüştüğünü iddia ediyor. Sonrasında “bu tabii ki de modern neo-kolonyalizmin yaygın örüntüsü; ve bu sebeple Batı Afrika’daki köle ticareti dönemi proto-kolonyal olarak görülmelidir” sonucuna varıyor (1970: 117-118). Soyluların Avrupalıların siyasi aracılığı hâline gelmesine ek olarak, bir melez tacirler grubu da ortaya çıkar. Portekizli erkek tacirlerin soyundan gelen bu melezler yeni bir Afrikalı ticari kesiminin çekirdeğini oluşturur. Babalarından kendilerine zenginlik ve daha da önemlisi ticari uzmanlık miras kalır.

Afro-Avrupalılar iki dünyayı da idare ettiklerinin farkındaydılar ve duruma göre kendilerini bir gruptan veya diğerlerinden göstermelerinde kendilerine sağlayacakları bir menfaat var. James Cleveland hakkında Matthews şunu söyler, “Karakterini birkaç kelimedede özetlemek gerekirse: bir Beyaz Adam ile o da bir Beyaz Adamdır, bir Siyah Adam ile o da bir Siyah adam”.

Öyleyse bu Yukarı Gine Sahili’nin proto-kolonyal durumundaki etkili işbirlikçi sınıfıydı. Mümkün olduğunca çok kişisel kâr için Afrikalıları ezdiler; ama aslında Avrupa ticari kapitalizminin daha geniş menfaatlerine hizmet ettiler [1970: 221-222].

1800 öncesi dönemden kalan Afrika verisinin doğası gereği, Rodney’in bu işbirlikçi sınıfı ayrıntılı bir şekilde çözümlemesine imkân verirken, ayrıcalıksız çoğunluk hakkında da söyleyebileceği çok daha az şey vardı. 1881-1905 döneminde Guyana ile ilgilenmeye başladığında bu dengesizliği fazlasıyla giderdi. Hakikaten de başlığın kendisi dahi kendisinin “çalışan kişiler” olarak adlandırdığına odaklanma niyeti olduğunu gösteriyor. Bu kendisini alışılmamış bir ifade kullanmaya iten bir hata da değil. Onun Guyanalı çalışan kişilere bakışının tamamı şehirli proleter ile kırsaldaki ırgat arasındaki geleneksel çizgiyi sorguluyor. Köle özgülleşmesi döneminin hemen ardından Guyanalı çalışan kişilere -şehirlilere ve kırsaldakilere aynı anda- yakından bakarak, alışlagelmiş açıklamalardan farklı toplumsal örüntüler keşfetti (evvela Guyana’da ve sonrasında genel anlamda çeper bölgelerde).

Rodney, bize köleliğin Karayipler’de köle kitlelerin isyan edip efendilerini yenerek ezmeleri sebebiyle sona ermediğini hatırlatıyor. “Aslen uluslararası değiş-tokuşun sistemi olarak kendisini siyaseten ve iktisaden tükettiği

için” sona erdi. Tarla/toprak sahipleri 19. yüzyıl boyunca Guyana’daki en güçlü ve en etkili iktisadi oyuncular olarak kaldı. Köleliğin sona ermesi, onlar için sadece “yeni özgürleşmiş nüfusa asgari tavizler verirken” nasıl kâr edileceği sorunuordu (1981: 31).

Bunu nasıl yapabilirlerdi? Tarla sahiplerinin “buruk biçimde karşı çıktığı... özgür ücretli emeğin kısıtsız işlemesi”yle yapamazlardı (1981: 31). Ama kapitalistler -ve Rodney 19. yüzyıl Guyana’sı tarla sahiplerinin kapitalist olduğundan bir an için bile şüphe etmez- neden özgür ücretli emeğin kısıtsız işlemesine buruk biçimde karşı olsunlardı ki? Açıkça sermaye birikimi yetilerini azaltacağından. Rodney’in kitabının tamamı bunun neden böyle olduğunu açıklama çabası.

Rodney’in sonuçta çok açık ettiği çözümlemenin merkezinde “Guyanalı işçi sınıfının kendisini kendi faaliyetleriyle oluşturması” var (1981: 220). Bu bir ifade olarak ilginç veya en azından alışkan olmadığımız bir yol. Bu gözlemle daha da ilginç kılınır:

Tarla sahipleri, üretkenliğin ve yaşam maliyetinin ücret miktarlarını mutlaka değiştirmesi gereken değişkenler olduğunu anlamıyor gibiydi ve kapitalist dünyanın kendisindeki sanayi tipi ilişkilerin modern kavramlarında çok daha yakın bir duruş işçilere kalıyordu [1981: 197].

Bu çözümlemede dünya âdeta tersine dönmüş. Çalışan kişiler kendilerini proletarya olarak oluşturuyor ve bu duruma kapitalistler tarafından zorlanmıyorlar? Ve bu aynı işçiler sistemin işlevsel değerlerini kapitalistlerden daha çok ifade ediyor veya en azından onlara başvuruyor? Evet, Rodney bunu söylemeye çalışıyor.

İddiaları kölelikten sonra şeker tarlalarında ne olduğunun yakından çözümlemesine dayanıyor. Kırsal ücret

alanlar çoğunlukla müphem biçimde “ırgatlar” olarak tanımlanır (1981: 60). Aslında eski köleler özgürleşmeden sonra “ırgatlar” değil “tarla işçileri” olmuştu (1981: 218) ve bunun üç ana biçimi vardı; “bağlı” ya da senetli emekçiler, özgür toprak sakinleri ve köy emekçileri. Bu üçlü ayrı yetenek, özgürlük, müzakere gücü ve ücret seviyesi anlamında düşükten yükseğe giden bir hiyerarşi ya da skalaydı. Buna bağlı olarak da tarla sahipleri doğal olarak senetli emeği tercih ediyordu. İşçilerin kendileri, bu üçünden tam proleterliğe en yakın olan köy emekçisi olmayı istiyordu dolayısıyla; işçilerin kendilerini proletarya “statüsüne yükseltmek” istediği söylenebiliyordu.

Kapitalist tarla sahiplerinin taktikleri nelerdi? Hükûmetin üstünde senetli emeğin ithalatını sağlaması için baskı kurdular (Doğu Hindistan’dan). Sürekli onların çok “pahalı” olduklarından şikâyet ettiler (her ne kadar aslında piyasadaki en az pahalı emek olsalar da). Bu şikâyetler, kısmen devletin ücret maliyetini karşılaması, kısmen de “tüm emek sürecinde tarla sahibinin *kontrolünü*” güvence altına alma çabasıydı (1981: 39).

Köy emeği kendisini tarladan tarlaya gezen görev grupları olarak örgütlemişti ve “idareyle ücretler, şartlar ve iş süresi hakkında kontrol sahibi olmak için müzakere ediyordu” (1981: 43). İdarenin iki asli silahı vardı. Bunlardan biri, “bedava emek yoluyla piyasa koşullarını tarla sahiplerinin lehine değiştiren” senetlilikti (1981: 44). İkincisi ise, dünya şeker piyasasının değişken durumuydu. Toprak sahipleri tabii ki de “[yıllık] hasat döngüsündeki durgun dönemlerde üstün konumdaydı” (1981: 47). Ama durumu daha da açıkça ortaya koyan şey, “köy emeğini dizginlemede sermayenin yanındaki en güçlü yaptırım” olarak uluslararası fiyat her düştüğünde üstün konumda olmalarıydı (1981: 49).

Rodney bize Eylül 1896'da bir araziye asılmış ilanın kopyasını çıkarıyor:

ŞEKERin aşırı DÜŞÜK fiyatı sebebiyle, şu ana kadar bilinen en düşük, Eski Ücret Miktarını ödeyerek Araziyi Çalıştırmaya devam etmemiz bizim açımızdan TAMAMEN İMKÂNSIZ; Eski Miktarın dahi indirilmiş bir miktar olduğunun farkındayım; ama mevcut durumda daha da indirmek dışında yapılabilecek bir şey yok. İstemesi zor bir şey ama sadece Emekçiler ve Tamirciler İndirimi içten gelen bir şekilde kabul ederse Arazi için biraz umut var; daha fazlası değil. Eğer reddederlerse kapatmalıyız; hem de bir an önce. Eğer Fiyatlar kârlı seviyelere çıkarsa kesilmiş miktarı geri vereceğimi söylememe dahi gerek yok [1981: 50].

Bu günlerde bu taktiğe tabii ki aşınayız. Otomobil üreticileri, çelik firmaları ve havayolları; Amerika Birleşik Devletleri'ndeki güçlü sendikalardan ücret indirimi ko-parmak için bunu kullanıyor.

Guyanalı çalışan kişilerin elinde hangi silahlar vardı? Her yerde olduğunun aynısı: emeklerini esirgeyebilirlerdi. Bu, piyasada senetli emeğin ithalatıyla karşılık bulacağından, bunu sadece emekleri daha çok yeteneği gerektirdiği ve dolayısıyla daha nadir olduğu ölçüde yapabilirlerdi. Bu durumlarda etkili olabilirlerdi. Bu nedenle daha özgür emek, tarla emeğini değil, fabrika emeğini muhafaza etti ve tarla emeği içinde en düşük ücret alanlar arasında, en düşük vasıflı işlerde (mesela ot ayıklamak) "temsil ediliyorlardı" ve daha iyi ödeyen, en vasıflı işlerde (kamış kesme veya sandala yükleme gibi) "stratejik olarak belirleyici bir" rol oynuyorlardı (1981: 44). İş durdurma tehdidi altında tarla sahipleri, bağımsız görev grubunu senetli bir grupla ikame etmeye çalışırdı; ama iki mülahaza ile

sınırlanmışlardı: uzmanlaşmadaki farklılık (yani vasıf) ve senetli grupların “hasat dışı mevsimde bir külfet oluşturmaları” (1981: 48).

Bu sürekli mücadelenin sonucu “yarı zamanlı emeğin” geniş çapta kurumsallaşmasıydı, ki bunu “iki sınıfın önderleri de... bir silah olarak kullandı” (1981: 47). Yani yarı zamanlı emek fiilen bir uzlaşma konumuydu. Bu, emekçi haneler için birbirinden farklı mesleklerin birleşimi anlamına geliyordu:

Haneyi bir birim olarak alırsak, köy emeğinin, hane içi hizmetten, akıntı yataklarında altın ayıklamaya, geniş bir skalayı kapsadığı daha da açık hâle gelir. Çiftçiyle balata³⁸ akıtcısının veya şeker işçisiyle pırlanta arayıcısının birleşmesi ve örtüşmesi örnekleri aşırı yaygındı. Bu çözümlemenin tezi olan eski kölelerin özgürleşmeden sonra basitçe ırgatlara dönüşmediğini de destekliyor. Bunun yerine, özgür emek gücünün muhtemel üyeleri hâline geldiler ve birçok emek biçiminden sorumluydular. Uluslararası buhranın yarattığı baskılar, Hintli işçilerin parasal kazançlarını arttırmak için pirinç ekimini kullanmasına sebep olurken, Afrikalılar hayatta kalmak için çalırları kullandı ve yeni bir iktisadi sektör yarattılar [1981: 102].

Nihayetinde şeker tarlaları uluslararası rekabete yemildiklerinden çökeceklerdi, Guyana’daki iktisadi kalkınmanın alanı hinterlanda ve diğer ürünlere kayacaktı. Kırsal ücret alanların bir kısmı artık gerçek ırgatlardı; ama hızlıca “çoğunluğun mülksüzleşmesine ve azınlığın birikimine dayanan tabakalaşmaya yönelen bir sistemde”

³⁸ Ç.N. Kauçuk benzeri, ağaçtan akıtılarak elde edilen bir malzeme. Golf topu yapımında kullanılıyor.

(1981: 106). Çok azı kasabalara taşındı ve zanaatkârlaşarak, “biraz daha az fakir” oldular (1981: 112). Çoğu önünde sonunda şehirli işçiler haline geldi.

Bu kısmen kendi iradeleriyle proleterleşme süreci, işçi sınıfının “ırksal” ayrılığını belirginleştirdi. Siyah Kreole işçiler tarlaları terk etti; arkalarında daha sonra özgür tarla sakinleri olacak Hintli senetli işçileri bıraktılar.

Köylü çiftçiliği için toprağın müsait olup olmaması da ırksal ayrımı gösteren bir başka büyük meseleydi. Beyazların hâkim olduğu tarla toplumu küçük Kreole çiftçilere karşı kindarlığında merhametsizdi. Süresi dolmuş Hintli ırgatlara daha büyük sevgi göstermese de, sistem bazı Hintlilerin toprak talebini karşılamayı yine de makul buldu. Bu, Kreole Afrikalıların aleyhine yapılmıştı -bazen gerçekten de bir grubu diğeriyle değiştirerek. İpotekli gayrimenkullerin ilamsız icra yoluyla satılması, kırsal mülkiyetin daha az kişide yoğunlaşmasını sağladı. Aynı zamanda [mülkiyetin] Kreole Afrikalılardan bir grup olarak çıkıp Hintlilerin, Portekizlilerin ve Çinlilerin eline geçmesine sebep oldu...

Topraklar, faizlerin ve vergilerin ödenmemesi sebebiyle satıldığında kolonyal hükûmet bunları basitçe ticari kârları ya da birikmiş tasarrufları sebebiyle parası yetenlere sattı. Senetli veya senetsiz göçmenlerin tasarruf edebilmek için ciddi miktarda kendi kendilerini mahrum bırakmaları gerekiyordu. Hintlilerin bakış açısından tüm arazi alımları meşruydu ve büyük bir ihtiyacı karşılamak için sadece azıcık yardım ediyordu. Siyaseten tarla sahibi sınıf, kendileri ile onların özgürleşme sonrası dönemin geleneksel köylüleştirilmiş Afrikalı düşmanları arasında bir başka toprak sahibi kümesi koymakta başarılı olmuştu [1921: 182].

Bu şekilde kapitalistler, Afrikalıların ve Hintlilerin kendi şartlarını iyileştirme çabalarını birbirlerine karşı kullandı ve böylece, Rodney'in yöreye özgü olmadığını ve "abartıldığını" iddia ettiği ırksal ayrışmayı yarattı (1981: 188). Her halükârda girdiği biçimler, kapitalistlerin kendi sınıf menfaatleri için emeği ve çalışan kişileri kontrol etme çabaları bağlamı dışında anlaşılamaz.

Böylece Rodney, sınıf çözümlemesinde başladığı yere geri dönüyor, ki burada tekil bir kapitalist dünya ekonomisinin işleyişi içinde merkezî konumda, ancak tamamen proleterleşme süreci sermaye birikim imkânlarını arttırmayıp azalttığında bunun içindeki çalışan kişiler değil, asıl kapitalistler bu sürece direnirler. Böylesi bir entelektüel çözümlemenin çalışan kişilerin örgütlenmesi açısından açık siyasi çıkarımları vardır. Rodney, bu çıkarımları gerçekleştirmeye çalıştı ve bu sebeple de suikasta uğradı.

Kaynakça

Walter Rodney, *A History of the Upper Guinea Coast, 1545 to 1800*. Oxford: Clarendon Press, 1970.

———. *How Europe Underdeveloped Africa*. London and Dar es Salaam: Bogle-L'Ouverture Publications and Tanzania Publishing House, 1972.

———. *A History of the Guyanese Working People, 1881-1905*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981.

XIII

Dünya Sistem Çözümleyicisi Olarak Oliver C. Cox

Çoğunlukla dünya sistemleri bakış açısının kurucuları olarak tanımlanan kişilerden on yıl önce yazan Oliver Cox aslında tarihsel kapitalizme ilişkin dünya sistemleri bakış açısının özündeki tüm meselelerle uyumlu beş önermeden oluşan bir kümeyi öne sürdü: (1) kapitalizm sadece bir sistem değil, bir dünya sistemi; (2) kapitalizm, sermayenin sınırsız birikimine dayanarak kapitalist dünya ekonomisi olarak işler; (3) kapitalist dünya ekonomisindeki emeğin çekirdek çeper karşıtlığına dayanan eksensel bir bölüşümü vardır; (4) sistemdeki merkezî devletlerin konumunda kaçınılmaz biçimde istikrarlı bir kayma oldu; (5) kapitalizm birçok kez değil sadece bir kez icat edildi.

1987'de Paul Sweezy şöyle yazdı:

Cox'un ölümünden sonra genel olarak dünya sistemleri kuramı olarak bilinen tarihsel sosyolojinin yeni bir dalı, Amerika kıtasında Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank ve Samir Amin gibi seçkin araştırmacıların liderliğinde ortaya çıktığı ve hızlıca büyüdüğü gerçeği özellikle kayda değerdir. Hem kronolojik hem de mantıksal anlamda Oliver Cox, Amerikan sosyolojisindeki bu

nispeten yeni ve hoş karşılanmış ayrılığın sadece öncüsü değil ama kurucu babasıdır da (Sweezy 1987, s. x).

Katılıyorum. Oliver Cox, dünya sistemleri çözümlemesinin neredeyse tüm temel fikirlerini 1950'lerde ve 1960'larda açıkladı. Her ne kadar bugün dahi böyle tanınmasa da ve geniş anlamda ihmal edilse de o kurucu babadır. Bu denemenin, bu feci yanlış düzelterek bir şey yapacağını umuyorum.

Eğer Oliver Cox'un bir ünü varsa bunun sebebi büyük çapta ilk büyük işi olan *Kast, Sınıf ve Irk*'tır. Çok az araştırmacı onun bundan sonra kapitalizm üzerine bir üçleme yazdığının farkındadır. Yalnız ben Cox'un katkısını anlamakta yayınlama sırasının önemli olduğunu düşünüyorum. Amerika Birleşik Devletleri'ne göçmüş bir Trinidadlı olan Cox, ırkçılığın doğasını, özellikle de burada keşfettiği daha ölümcül biçimini anlamaya çalıştı. Bir açıklamanın arayışında yazdığı sıradaki mevcut birincil çözümlemelerin habisi olduğuna karar verdi. Özellikle de "kast"ın açıklayıcı bir değişken olarak kullanılmasından çeşitli sebeplerle memnun değildi, öncelikle de bazı pre-modern tarihi sistemlerde (ve tabii ki de özellikle Hint dünyasında) uzun süre var olmuş bir tabakalaşma biçimi (kast) ile modern dünya sisteminde karşılaştığı ırkçılık arasındaki farkı göremediği için. Tabakalaşma mekanizmaları olarak kast ve ırk arasındaki can alıcı farkın ırkçılığın modern dünyanın bir icadı olmasından ve modern dünyanın kapitalist bir dünya olmasından türediğine karar verdi:

Irksal düşmanlık sınıf mücadelesinin ayrılmaz bir parçası; çünkü kapitalist sistemde onun temel özelliklerinden biri olarak gelişti. Günümüzde bildiğimiz şekliyle irksal düşmanlıkların 1492 civarındaki dünyada asla var olmadığı ortaya konabilir; dahası irksal hissiyat

modern toplumsal sistemimizin gelişmesiyle bir arada gelişti (Cox 1959a, s. xxx).

Böylelikle Cox, kapitalizmin bir sistem olarak çözülmesi gerektiğini düşünmeye ve onu ırkçılığın yaratıldığı ve beslendiği bir kap olarak görmeye başladı. Bunun tabii ki de ırkçılığın sona erdirilmesine yönelik siyasi mücadeleye etkileri vardı. Cox açıkça, kapitalizm var oldukça ırkçılığın süreceğine ve sadece kapitalizm artık var olmayınca sona ereceğine (veya en azından sadece o zaman sona erebileceğine) inandı. Marksist olsun ya da olmasın (bu teolojik tartışmayı başkalarına bırakıyorum) onun ki radikal bir bakış açıсыydı ve bu Siyah bir entelektüelin bakışı olması sebebiyle özellikle radikaldi -ve açıkça iyi okumuş, bilimsel yetkinliğine karşı çıkılması yine zor bir Siyah entelektüelin bakışı olduğu için daha da tehlikeliydi. Muhafazakâr güçlerin, onun sesini kısmaya çalışması şaşırtıcı değildi. Bu denkleme kendi sessiz sıradan kültürel tarzını da eklersek (onunki bir heyetin gürültülü süslü sözleri [tarzı] değildi), 1970'lerin Siyah radikallerinin dahi onu neden göz ardı etme eğiliminde olduğunu anlayabiliriz. Yine de yazık ve bu bir kayıp.

Cox oldukça farklı iki yazını bir araya getirmeye kararlıydı; ırk sosyolojisi (ırk ilişkileri, ırkçılık) ve modern dünyanın iktisadi tarihi. Birinin diğeri olmadan yeterli biçimde araştırılabileceğine inanmıyordu. Cox, tersine ırkçılığın değerlerini hiçbir şekilde önermediğinde oldukça açıktı:

Beyaz ırkın, ırksal ön yargıya sahip olabilecek tek ırk olduğunu kast etmediğimizde açık olmalıyız. Kapitalizm olmadan bu mümkündür, beyazlar arasındaki kültürel bir tesadüf ile dünya ırksal önyargıyı hiç tecrübe etmeyebilirdi (Cox 1959a, s. 345).

“Kapitalizm... beyazlar arasındaki kültürel bir tesa-
düf” ifadesine dikkat. Buna döneceğiz. Ama ayrıca Beyaz-
lar/Avrupalılar arasında ırkçılığa yönelik içkin bir kültü-
rel eğilim olduğu fikrinin açıkça reddedilmesine de dikkat
edin. Bu, onun son işi olan *İrk İlişkileri: Unsurlar ve Top-
lumsal Dinamikler*’de kesinkes ifade edilen Siyah kültürel
milliyetçiliğini şiddetle reddetmesinin merkezindeydi, ki
çok fazla yanlış anlaşılmaya sebep olmuştu.

Ve kapitalist toplumsal sistemde neden ırksal ön yargı
var? Cox, Robert Park’ın Amerika Birleşik Devletleri’nde
ırksal önyargı çözümlemesindeki sınırları tartışırken yine
çok açıktır:

*Amerika Birleşik Devletleri’nde ırk sorunu toprak sahibi
sınıfın, hâkim sınıfın özgürleşmiş Zencilerin sömürülebi-
lirliğini sürdürme ihtiyacından ortaya çıktı. Bunu yap-
mak için hâkim sınıf her hükümdarın yapması gerekeni,
yani kendi siyaseti için kitlesel destek sağlamayı, yaptı.
İrksal önyargı uygun bir araçtı ve hâlâ öyle...*

*Amerika Birleşik Devletleri’ndeki ırksal önyargı; bazı
kişilerin veya renkli halkların ve onların kaynaklarının
sömürülebilirliğini sürdürebilmek için beyaz hâkim sı-
nıfın kasıtlı ve hesaplı bir çabasını destekleyen toplum-
sal-tavırsal matrikstir. Oldukça lafzi anlamıyla beyaz
hâkim sınıf Zenci’nin külfetidir; beyaz adamın Zenci için
sırtından inmek dışında her şeyi yapabileceği söyleyişi
aynı fikri görsel olarak ifade ediyor (Cox 1959a, s. 475).*

Ama Gobineau’dan bahsederken Cox bunun sadece
ABD’nin bir iç sorunu olmadığını ekliyor. Hatta tam aksi!
Uluslararası boyut ırkçılığın merkezindedir:

*Sınıf mücadelesi ve kapitalizm birbirinden ayrılmaz;
modern ırk ilişkileri, kapitalizmin emperyalistik uygu-*

lamalarından doğarken hem saldırgan hem de savunmacı milliyetçilik kapitalizmdeki sömürücü grubun ihtiyaç duyduğu eylemde dayanışma için gerekli birlik ve beraberlik ruhunu sağlıyordu (Cox 1959a, s. 483).

Cox ırkçılığın Batı'ya kültürel olarak içkin bir fikir olduğunu reddettiği ve kapitalizmin Batı'da kültürel olarak tesadüfi olduğunu düşündüğü kadar, kapitalizmin Batı'da ortaya çıktığına da anlayışlı biçimde inanıyor: "Kapitalizm Avrupa'da, ona özgü biçimde gelişti; Doğu'da kültürel olarak benimsendi." (Cox 1959a, s. 485).

Şu ana kadar argümanlarımı kasıtlı biçimde sadece Cox'un ilk kitabını, ırk hakkında 1948'te yayınlanan kitabını kullanarak geliştirdim. Kapitalizme ve onun çözümlenmesine olan ilgisi daha burada kendini gösteriyor; ama tabii ki de bunu izleyen üçlemede açtığı kadar ayrıntılı değil. Cox'un çözümlemesinin sonraki dünya sistemleri çözümlemecileriyle benzerliğinin ölçüsü oldukça dikkat çekici. Bunu dünya sistemleri çözümlemesiyle bağdaştırılan ve Cox'ta bulunabilen bir önermeler dizisi geliştirerek göstereceğim:

1) Kapitalizm sadece bir sistem değil, bir dünya sistemi.

İktisaden kapitalizm; ticari ve sömüren ilişkilerle birbirine bağlanmış ulusal ve bölgesel birimlerin bir sistemini veya ağını kapitalist bir ulusun, bu kapitalist sistem dışında tasavvur dahi edilemeyeceği biçimde oluşturma eğilimindedir (1959b, s. 15).

Kapitalizmin bu oldukça bütünleşmiş evrensel yapıyı oluşturma eğilimi belki de onun en dikkat çekici özelliğidir (1962, s. xiii).

Eğer Amerika Birleşik Devletleri'nin iç ekonomisinin bir dünya sistemine [bu Cox'un "dünya sistemi" terimini gerçekten kullandığı birkaç andan biridir] ayrılmaz şekilde bağlı olduğu kabul edilirse, sadece askerî harcamalara ilerici bağımlılığı değil, sistemin geri kalmış ülkelerindeki aşırı düşük yaşam standardıyla ilişkisi de ortaya çıkar (1962, ss. xvi-xvii).

2) Kapitalizm, sermayenin sınırsız birikimine dayanarak kapitalist dünya ekonomisi olarak işler.

Ama kapitalizmin ayırıcı özelliği, bu düzende büyük iş adamları sadece iyi bir yaşam için çalışmazlar; zenginliğini sürekli kâr ederek arttırması lazım yoksa mahv olur (1964, s. 35).

Kapitalizmin kendisine içkin bir özelliğinin kapsamının sınırsız olduğunu unutmamak gerek. Onun bazı ulusal ekonomilerde kısıtlandığını düşünmek tüm tipik özelliklerini yanlış anlamak olacaktır. Kapitalist ekonomilerin genişlemesi gerekir aksi hâlde duraklarlar. Feodalizm gibi kapalı kalamazlar. Klasik ve Marksist iktisadin büyük hatalarının çoğu, kapitalizmin kapalı bir sistem olarak kavranabileceğine dair zımni veya açık varsayımdan kaynaklanır (1962, s. xiv).

Gerçekten de Marx'a ilişkin birinci eleştirisi, Marx'ın kendisini klasik iktisadin varsayımlarından yeterince özgürleştiremediği, Marx'ın bir dünya sistemi olarak kapitalizmi yeterince vurgulamadığıdır:

[Marx] kapitalizmin doğasına ilişkin çözümlemesini neredeyse sonlandırabileceği yerden başlatıyor ve klasik iktisatta yaygın olduğu şekliyle çalışmasının merkezî ol-

ması gereken şeylerin ta kendisini de tali bir konuma indiriyor... Onun “ilksel birikim” dediği şey temelde kapitalist birikimden başka bir şey değil ve feodal toplumun kapitalist toplum başlamadan önce dağıldığını varsaymak feodalizmin kırılganlığını abartmak ve kapitalizmin gelişimine sağladığı imkânı küçük görmektir...

Marx’a göre, İngiltere’de kapitalist gelişmenin ölçütü sanayinin gelişmesiydi...

Eğer Marx, yabancı itkileriyle beraber tüm kapitalist sistemi ve öncü kapitalist ulusların yararlanabileceği zenginlik kaynaklarını anlayabilseydi; sermaye artışının bu şekilde sanayiye bağlı açıklamasıyla böylesine tatmin olmazdı (1964, ss. 213-215).

Sanayi üretiminin kapitalizmin belirleyici unsuru olduğuna dair bu şüphecilikte Cox; -ki sanayileşmeyi “kapitalist eğilimlerin bir hızlandırıcısı” olarak anıyor (1959b, s. 456)- Schumpeter’e, Braudel’e ve sonraki dünya sistemleri çözümlemecilerine katılıyor.

Modern şehirleşme süreci hakkında büyük yanlış anlaşmalara sebep olabilecek yaygın sınıflandırmalardan biri de, sanayi devrimini tarihi bir kırılma olarak göstermektir (1959b, s. 28).

[Sanayi] “devrimi” aslında geniş çapta niceliksel bir değişimdi, gelişmelere verilen yüksek değer ilk şehirlere değin uzanıyor (1959b, s. 406).

Tüm kapitalizmin özünde ticari olduğunu göstermeye çalışmalıyız. Sanayinin kapitalist toplumda önemli ama kendine has bir yeri var (1959b, s. 75).

Cox'un, sanayiye kilit unsur olarak görmeye direnmesi Braudel'in böyle düşünmesiyle aynı kaynaklardan besleniyor -kapitalistlerin uzmanlaştığına inanmamak:

Öncü kapitalist ulus kendisi için uzmanlaşmayı hor görme eğilimindedir; o üretimin çeşitlendirilmesine yönelir (1964, s. 110).

İngiltere, uzak halkların gıda, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya başlamıştır; böylece kapitalist sistemdeki toplulukların birbirine bağıllığını genişletmiş ve güçlendirmiştir. Dahası geri kalmış halkların üretimi giderek daha da uzmanlaştıkça, onların tüm toplumsal örgütlenmesi ve yaşam biçimi çeşitlendirilmiş üretim yapan ulusların iradesine giderek daha açık hâle gelmiştir (1959b, s. 441).

Ve Cox, tıpkı Braudel'in ve sonraki dünya sistemleri çözümlemecilerinin yaptığı gibi, kapitalist kârda tekelleşmenin hayati rolünü vurgulamıştır:

Tüm öncü kapitalist topluluklar gibi Hansa Birliği'nin menfaatleri de her zaman kendi ticari tekel konumuna ilişkindir (1959b, s. 194).

Tekelleri büyüten ise kapitalizmin dünya sistemi olması durumudur:

Ayrıca uzak ticaret, piyasayı nispeten rekabetçi olmayan bölgelere sokmuş ve böylece piyasanın göz ardı edilmesi tekelci fiyatları mümkün kılmıştır (1959b, s. 258).

Dinamiklik; kapitalistler dinamik ve dünya çapında olmalı:

Sürekli şu noktayı vurgulamalıyız... dış ticaret kapitalist bir ulus için vazgeçilmezdir. Kapitalist ulus ticaret yap-

mazsa mahvolur. Bu gerçek Venedik tecrübesinde olduğu gibi günümüzün hayati uluslararası problemlerinde de görülebilir (1959b, s. 71).

Tanımı gereği kapitalist sistemde liderlik dünya dış ticaretinin hâkimiyeti anlamına gelir. Bu hâkimiyet, liderin herhangi bir ülkedeki iktisadi değişikliklere bağlılığını azaltma eğiliminde olsa da sistemdeki geniş hareketliliklere bağlılığını etkilemez (1964, s. 129).

Ve sermaye esasen öncü kapitalist bölgelere değil, o bölgelere akar. Muhakkak “yabancı yatırımın boyutu ve biçimi ulusal liderlikle doğrudan bağdaşma eğilimindedir... [ama] lider ulus ayrıca sermayenin en büyük ithalatçısı olma eğilimindedir” (1964, s. 164). Sebep çok basit, sermaye orada daha güvende: “yabancılar, bir ayrıcalık olarak bu sağlam tahvillere yatırım yapmanın peşindedir” (1959b, s. 81). Ve Cox, sadece sermayenin değil vasıflı emeğin de çekirdeğe aktığını ekler:

Gelecekteki tüm lider kapitalist uluslar gibi Venedik de sürekli yabancı işçi çekti. Piyasayı geniş çapta kontrol ettiğinden emek talebi de daha büyüktü. Lucca’dan vasıflı işçilerin gelmesi daha sonra Huguenotların Kuzey Avrupa’nın kapitalist kasabalarına göçmesinden farklı değildir. Modern söylemde ifade etmek gerekirse, Venedik zamanında “‘Tanrı’nın kendisinin’ ülkesiydi” (1959b, s. 77).

3) Kapitalist dünya ekonomisindeki emeğin çekirdek çeper karşıtlığına dayanan eksensel bir bölüşümü vardır (Her ne kadar Cox’un bu emek bölüşümüne dair çok açık bir görüşü varsa da farkında olmadığı çekirdek-çeper dilini kullanmaz).

Bu çalışmanın ima edilen bir önermesi... kapitalist sistemin geniş bir geri kalmış ülkeler temelini üstünde durduğudur... Bu lider ülkelerde kapitalizmin varoluşunun, bu ülkelerle kendilerine has, bazen dolaylı ilişkilerinden tamamen ayrı düşünülemez olmasındandır (1962, s. 121).

Bu ilişkiden türetilecek bariz ama hayati çıkarımlardan biri de kapitalizmin sisteme dâhil olan tüm uluslar ve bölgeler için aynı anlama gelemeyeceğidir. Bir uçtaki tüm halklar için daha yüksek yaşam standardı, daha fazla özgürlük ve insan türünün daha önce karşılaştığından daha bütünlüklü bir oluş anlamına gelirken, diğer yandan geniş halk kitleleri için ezici fakirlik, ırksal aşağılanma ve kırbaç anlamına gelebilir (1964, s. xi).

Kalkınmanın farklı aşamalarındaki, sistemin birbiriyle ilişkili toplumlarının piyasada eşitsiz bir gücü ve eşitsiz fırsatları vardır. Böylece sistemin liderliği özellikle de onun en gözde yabancı piyasalarındaki hâkimiyetini ima eder (1962, s. xiv).

Doğrusu kapitalist merkezler “geri kalmış ülkelerle” bu ilişkiye ihtiyaç duymakla kalmaz ama onların gücünün tek başına en güçlü unsurunun da bu olduğu ortaya çıkar.

Hakikaten de kapitalizmin kendisi esasen ne ileri kapitalist uluslardaki piyasa durumuna ne de iç işlemlere dayanır, daha ziyade büyük kapitalist uluslar ve geri kalmış halklar arasında gelişmekte olan iktisadi ve siyasi ilişkilere dayanır. İşte bu da kapitalist piyasa durumlarının dengesizliğinin ve esnekliğinin kalbidir. Bunun ikamesi yoktur. Venedik Doğu ticaretini, Hansa Birliği

de 'kontor'larını³⁹ kaybettiğinde, ikisi de kapitalist güçler olarak geleneksel statülerini kaybetti. İkisi dışarıdan elde ettikleri mallara, özellikle iç tüketim için değil ama sahip oldukları kârlı dış ticaret çarklarını döndürmek için ihtiyaç duyuyordu (1964, s. 8).

Bu sadece kapitalist dünya sisteminin ilk günlerinde geçerli değildi. Cox'un zamanında da aynı oranda doğrudu.

Amerika Birleşik Devletleri, liderliğinin bir sonucu olarak geniş bir geri kalmış ekonomiler temeline dayanan uluslararası bir yapının tepesinde duruyor (1962, s. xvi-ii).

Daha fakir ulusların bakış açısından bakıldığında kapitalist dünya ekonomisi bir örümcek ağı gibiydi:

Kapitalist olmayan halkların ekonomisi bir kez sistemin piyasalarına sokulduğunda sistem dışında varlığını sürdürme becerisini hızlıca kaybetme eğilimine girer (1964, s. 103).

Çekirdek ve çeper arasındaki bu eşitsiz ilişkinin tarihsel devamlılığı gerçekliği; Hobson-Lenin'in emperyalizmin, geç kapitalizmin bir ürünü olduğunu açıkça reddetme sonucuna varır. Bunun aksine:

Emperyalizm... kapitalizmin kalıcı bir niteliği gibi durmaktadır. Bazen düşünüldüğü üzere on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki bir gelişme değil, daha ziyade kapitalist sistemin yükselişiyle yan yana onun zaruri bir unsuru olarak ilerlemiştir (1964, s. 136).

³⁹ Ç.N. Kelime aslen sayaç anlamına gelse de, Hansa Birliği'nin Kuzey Avrupa'daki diğer şehirlerde başta Londra, Brugges, Bergen ve Novgorod gibi şehirlerde kurduğu ticari temsilcilikleri.

Emperyalizm... kapitalizmin değersiz bir fazlalığı değildir tam da aksine onun temellerini ve geniş yapısal zeminini sağlamıştır. O zaman buna uygun olarak bu kavrayış, tüm öncü kapitalist ulusları, kaderlerini kendi emperyalist konumlarına uygun biçimde ilişkilendirmeye götürmüştür. Öncü uluslar, her zaman dışarıdaki tüm yeni girişimlerdeki aslan payını güvence altına almanın peşinde olduğundan mevcut varlıklardan memnun olma imkânları yoktur (1964, s. 138).

Kolonizasyon doğrultusunda bir kapitalist zorlama var, bunun özsel olarak antiklerin kolonizasyonundan ayrı görülmesi gerekir (1959b, s. 74).

Kolonizasyonun/emperyalizmin kapitalizmin merkezinde olması, Cox'u kölelik ve köle ticaretinde açık sözlü bir konuma götürüyor:

Venedik köle ticareti, insan türünün ticaretin nesnesi olmasının kapitalist biçimde ilk örgütlenmesiydi. Muhakkak ki kölelik, hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri var oldu; ama Venedik daha ilk dönemlerinde kendi meta değiş-tokuşu sistemi içerisinde alışverişe soktu ve başta Roma'daki Kilise'den gelen düzensiz ahlaki saldırılara karşı savundu (1959b, s. 70).

Emeğin tüm kapitalist sömürsünde köle ticareti, uç bir noktaydı, ilkeleri evdeki sıradan halkı "şirret" olarak algılayan ve daha sonra sömürülebilir tüm renkli halklara karşı ırksal nefrete ve önyargıya dönüşen aynı menfaat örüntüleriyle çok iyi örtüşüyordu (1959b, s. 385).

Bu, Cox'un kapitalizmin ulus ötesi iktisadi ilişkiler etrafında inşa edildiği ve emperyalizmin /kolonyalizmin sistem içerisinde temel yapısal bir unsur olduğu fikrinden ve

Cox'un devletler arası siyasi ilişkilerin kapitalizmin nasıl işlediğinin çözümlemesinin merkezinde olduğu düşüncesinden çıkar.

İktisaden kapitalizm, ticari ve sömürücü ilişkiler yoluyla kapitalist bir ulusun, kapitalist sistem dışında tahayyül dahi edilemeyeceği biçimde ulusal ve bölgesel birimler ağı oluşturma eğilimindedir (1959b, s. 15).

Kapitalist sistemin sürdürülmesindeki ve düzenlenmesindeki aktif unsur, öncelikle konsolosların ve elçilerin örgütlenmesidir... Kapitalist ticaret elçilerin ve konsolosların kalıcı kurumlar olarak gerekli olduğuna işaret eder ve onların işlevi, diyelim ki, feodal hükümdarların temsilcilerinden farklılaşır (1959b, s. 102).

Milliyetçilik devletler arası sistemde siyasi bir duruş olarak görülür:

Milliyetçilik... menfaatleri ülkelerinin kaderiyle ayrılmaz biçimde bağlanmış, yerelleştirilmiş vatandaşların yanı sıra, düşmanca birlikte çalışan eşitsiz ulusal birimlerin bir dünya sistemini varsayar. Bir başka deyişle, milliyetçilik kapitalist sistem içerisinde var olan özgün uluslararası yarışma ve rekabet tarafından üretilir (1964, s. 27).

Ve bu milliyetçilik gerçekten de millîdir, sadece kapitalist kesime değil tüm sınıflara hitap eder:

Öncü bir ulustan olan işçi sınıfı... dünyaya karşı kendi oligarşisiyle kol kola yürümek için yeterli sebebe sahiptir. Emperyalist meselelerde bu sınıfın milliyetçi olmasını olağan biçimde bekleyebiliriz; çünkü ulusun emperyal konumuna yönelik bir tehdidin kendi refahına

yönelik bir tehdit haline gelmesi eğilimi vardır. Bir yandan evde sınıf mücadelesi... ulusal gelirden daha büyük bir pay için devam eder. Ama bu mücadele, rakip emperyalizmlerle düşmanlıkların ve sömürülen geri halkların sınırlarının başladığı yerde bitme eğilimindedir (1964, s. 194).

Milliyetçiliğin bu şekilde kapitalist sistem içerisinde devletlerin, devletler arası rekabetinin merkeziliğini gösterecek şekilde kavranması, Cox'a ve diğer dünya sistemleri çözümlemecilerine sistem içerisinde merkantilizmin tarihi rolüne dair açık bir bakış açısı sağladı. Merkantilizm ne öncü devletlerin ne de en az güçlülerin taktiğidir, tam da ikinci derecedekilerin taktiğidir:

Merkantilizm, geri kalmış kapitalist topluluklarda ortaya çıkmaz; çünkü bu topluluklarda dinamik kapitalist istenç unsuru ve kendilerini öncü kapitalist uluslar olarak görme ihtimali yoktur (1959b, s. 324).

Merkantilizm dönemi... bir ülkenin kapitalistleri kendi bölgelerini bağımsız bir ulusal birime döndürebilme ve mevcut kapitalist topluluklarda başarıyla geniş çapta denenmiş toplumsal uygulamalar kurarak ülkesini kapitalist sistem içinde liderliğe götürme imkânının mümkün olduğunu anladığı zaman civarında başlar (1959b, s. 393).

Merkantilistlerin öncelikle dünyadaki tüm diğer ülkelere ve halklara kıyasla kendi uluslarının statüsüyle ilgilendikleri baştan kabul edilmelidir... Merkantilistler, uluslararası ticarete bir ulusun ya öncü ya da geriden kaldığı bir sistem olduğunu açıkça kavradılar ve dürüstçe ifade ettiler (1959b, s. 330-331).

Cox'un verdiği hükme göre merkantilistler açıkça haklıydı; çünkü kapitalist dünya ekonomisinin işleyişini iyi biçimde anlamışlardı:

Merkantilistler kapitalist ekonomideki iki önemli ilişkiyi tanıdılar: iç ticaretin dış ticarete bağımlılığı ve üreticilerin dış ticaretteki asli rolü. Smith'in toplumsal olmayan şu eleştirisi, iç işlemlerin toplam sayısının ihracatın ve ithalatın ticari cirosundan çok daha fazlasını basit bir toplamayla gösterilebilseydi dahi, asla kabul etmezlerdi: "Tüm ticaretin en önemlisi karada veya ülke içindeki ticaret [idi]". Bir merkantilist iç ticareti dış ticaretin kısmi ama önemli bir desteği olarak görür... Gerçek uluslararası rekabet durumunda genel tavır; dış ticaretin ve iç üretimin ayrılmaz biçimde, dış ticarete dinamik bir harekete geçirici unsur olarak bağılılığıdır (1959b, s. 365-266).

Dolayısıyla merkantilizm ikincinin (ya da yakalayanın mı demeliyiz) taktiği oldu.

4) Sistemdeki merkezî devletlerin konumunda kaçınılmaz biçimde istikrarlı bir kayma oldu.

Öncü bir kapitalist toplumun gerilemesi, bu olguya özgü gözüken belli ve ayırt edilebilir bir döngüyü izleme eğilimindedir. Hem Venedik hem de Hansa Birliği,... önce Hollanda ve daha sonra İngiltere tarafından geçilmiştir (1959b, s. 129).

Ve bu sürekli değişimin altında öncünün niteliklerinin azalmasından çok rakiplerinin niteliklerinin artışı yatar.

Ancak yaklaşık 1650'den sonra akıntı tersine dönmeye başladı. Hollanda'nın gerilemesi büyük ticaret yollarının değişmesinden veya hatta ulusal kaynakların tüketilmesinden değil, yükselen güçlerdeki safi rekabet gücünden kaynaklanıyordu... Birleşik Hollanda Cumhuriyeti'nin geriye düşmesi doğrusu kademeliydi, bazı açılardan büyük rakiplerine göre sadece daha yavaş ilerledi (1959b, s. 244).

Nihayetinde eski öncü ülke geriler; ama öyle birdenbire olmaz. Örneğin Birleşik Hollanda Cumhuriyeti'nden bahsederken Cox şuna değinir:

Kolonyal varlıkları öylesine geniş ve zengindi ki, öncülüğün kaybında dahi ülkenin sahip olduğu büyük bolluk bunun etkisini azalttı. Antwerp'teki gibi sokaklarda çimler bitmedi. Dahası Hollanda hızlıca büyüyen kapitalist sistemle bütünleşmeye devam etti. Artık yurtdışındaki kendi kuvveti sınırlandığından, birikmiş zenginliği Avrupa'nın sermaye piyasalarında iş arıyordu (1959b, s. 244).

Ve bu taktik yavaş, onurlu ama oldukça gerçek bir sö-nüme imkân verdi. Venedik'ten bahsederken Cox şuna değinir:

O da çöken kapitalist toplumun bir başka tipik özelliğini gösterdi: sermayenin yeni öncüye daha etkili kullanım için ihracı eğilimi. Sadece yabancı sermaye için değil, kendi birikmiş kaynakları için de cazibeli bir yatırım mekânı olmayı bırakmıştı. Eski gayretli tacirler artık geniş çapta rantıye sınıfı hâline gelmişti, lüks içinde yaşarken, yabancı kıymetli evraklara ve topraklara yatırım yapıyorlardı. Nitelikli işçilik artık eskisi gibi bir ödül

vadetmiyordu; çünkü yeni tekniklerin kullanımında, diğer uluslardaki muadillerinin gerisinde kalmıştı. Bu sebeple, sermaye kolayca Hollanda'ya kayarken, geleneksel vasıfları olan işçiler daha hareketsizdi ve belirli zorluklara katlandılar. Yalnız kayda değer miktarda dış göç olsa da, Venedik şehrinin, eski görkemini bırakıp nihayetinde çökmeye terk edilmiş hâliyle bile erken kapitalist kültürün en büyük kalıntısı olduğuna şüphe yoktur (1959b, s. 131).

Okuyucunun artık Cox'un kapitalizmi çözümleme biçiminin daha sonra dünya sistemleri çözümlemesi olarak anılacak şeyle nasıl da bağdaştığını gördüğünü düşünüyorum. Dahası bunun sadece sistemin bir sistem olarak çözümlenmesindeki ana hatlar için değil ama sistemin tüm dünya tarihiyle ilişkisi açısından da doğru olduğuna dikkat edilmelidir.

5) Kapitalizm birçok kez değil sadece bir kez icat edildi.

[Kapitalist] sistemin... sadece bir kökeni vardı. Önceki kapitalist olmayan toplulukların kendi iç örgütlenmeleri, özellikle de iktisadi yapıları sistemin zaruri işlevleriyle ciddi biçimde birbirine geçtikçe kapitalistleştiler (1964, s. xi).

O zaman can alıcı soru şudur: kapitalizmin kökenlerini hangi zamanda ve nerede bulabiliriz? Bu dünya sistemleri çözümlemecileri arasında bir tartışma konusudur. Ve Cox'un kendisi konu hakkında her zaman açık değil. En belirgin cevabı on üçüncü yüzyılı gösteriyor, "bu tarihte kültür artık geri döndürülemez hâle geldiğinden kapitalizmin dünyada kesinkes yerleştiği dönem olarak" (1959b,

s. 126; ayrıca bkz. 1964, s. 287). Kültür olarak adlandırıldığı Şeye, yani sistemdeki nihai unsur olarak sermayenin sınırsız birikiminin önceliğine, dayanarak bu tarihe karar verdiğini vurgulamak önemli.

İŞte tam da bu noktada Şu ifadesini hatırlamamız gerek: “Kapitalizm... beyazlar arasındaki kültürel bir tesadüf”. Neyin “tesadüf”e sebep olduğunu a mıyor; ama açıkça Venediklilerin veya Batı Avrupalıların veya belirli herhangi birinin önceki kültüründe sistemin başlangıcını açıklayan herhangi bir Şey olmadığını, yani sistemin “kültürü” ne kadar önemli olursa olsun bu kültürün bir sebep değil bir sonuç olduğunu açıkça söylüyorsa benziyor. Ne yazık ki Cox’un c z mlemesinin herhangi bir yerinde bu “tesadüf” n nerede ve ne zaman tam olarak nasıl gerçekleŐtiđine dair bir tartışma bulamıyoruz.

Bu denemeden sonra Cox’un katkılarının neden geni apta tartı ılmadığı merak edilebilir. Bunun  zerine kafa yordum. Asıl içi *Kapitalizmin Temelleri*’ni 1959’da, 1968’in okuma dalgasına yakalanmak için biraz c ok erken yayınladığı bir gerçek. Ama bir sebep daha var. Daha önce söylediğim gibi Cox ırktan ve iktisadi tarihten oluşan iki yazını bir araya getirmek istedi. İktisadi tarih açısında bu birincil olarak Marx gibi klasik iktisatçılar, Alman Tarih Ekolü ve geleneksel İngiliz iktisadi tarihi anlamına geliyordu. Anla ılabildiği kadarıyla dünya sistemleri c z mlemesini en c ok etkileyen iki yazını okumadı. Bir yandan Pirenne’yi, c oğunlukla tercümesini, okumuş olsa da *Annales* ekolünü-Febvre, Block ve özellikle Braudel- okumamı a benziyor. Diğer yandan geri-kalmış/geli memi /çeper bölgelerin iktisadi kalkınmasının 1945 sonrası yazını ve özellikle de Prebisch’i (ve onun Latin Amerika için İktisadi Komisyon’daki (ECLA) i  arkadaşlarını) ile *dependist*ları takip etmemi e benziyor. Dolayısıyla Cox ve daha sonra dünya

sistemleri çözümlemesiyle adlandırılacak yazarların yolları kesişmedi. Birbirlerinden karşılıklı olarak habersizlerdi ve bu bir on yılın geçmesiyle de birleşince Cox ve diğer yazarlar birbirlerini beslemedi. Ama artık bunu yapmaları için çok geç değil.

Kaynakça

- Oliver C. Cox. *Caste, Class, and Race: A Study in Social Dynamics*. New York: Monthly Review Press, 1959a (1948).
- _____. *The Foundations of Capitalism*. London: Peter Owen, 1959b.
- _____. *Capitalism and American Leadership*. New York: Philosophical Library, 1962.
- _____. *Capitalism as a System*. New York: Monthly Review Press, 1964.
- _____. *Race Relations: Elements and Social Dynamics*. Detroit: Wayne State University Press, 1976.
- P. M. Sweezy. Foreword to H. M. Hunter and S. Y. Abraham (eds.), *Race, Class, and the World System: The Sociology of Oliver C. Cox* (pp. ix-xi). New York: Monthly Review Press, 1987.

XIV

Fanon'u 21. Yüzyılda Okumak

Frantz Fanon, ilk kitabı *Siyah Deri Beyaz Maskeler*'de "İndirgenemez biçimde zamanıma aitim." yazmıştı. Bu zaman, tabii ki de koloni karşıtı mücadeleler dönemi-ydi. 1925'te kolonisi Martinique'te doğan ve orada Aimé Césaire'ın öğrencisi olan Fanon, İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefik kuvvetlerde savaştı ve daha sonra Lyon'da bir tıp doktoru ve bir psikiyatr olmak için eğitim aldı. Onun muazzam *Siyah Deri Beyaz Maskeler* eseri 1952'de yayınlandı ve Fransa'daki dönemin entelektüel çevrelerinde kayda değer bir etkisi oldu. Oldukça tutkulu kalpten gelen bir isyandı -"beyaz bir dünyaya fırlatılmış bir siyah adamın tecrübesi" ⁴⁰. Bağımsızlık savaşından sadece bir yıl önce 1953'te Fanon, Cezayir'deki Blida Psikiyatri Hastanesi'ne atandı. Cezayirli hastalarının ona anlattığı işkence hikâyeleriyle çabucak çileden çıktı. Zaten davalarına sıcak bakıyordu, görevinden istifa etti ve Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükûmeti (GPRA) için tam zamanlı çalışmaya, Tunus'a gitti. Devrimin resmî gazetesi *El Moudhajid*'de yoğun biçimde yazmaya başladı.

⁴⁰ Walter Rodney, *A History of the Upper Guinea Coast, 1545 to 1800* (Oxford: Clarendon Press, 1970), ix.

1960'ta GPRA, onu Afrika için birlik hareketinin o dönemdeki fiili merkezî olan Gana'ya elçi olarak gönderdi. GPRA onun sadece Gana'yla değil, Afrika'da bağımsızlıkları için hâlâ mücadele eden ve liderleri düzenli olarak Akra'da bulunan çeşitli milliyetçi hareketlerle bağlarını güçlendirmesini istedi. Ben de Fanon'la ilk defa orada, 1960'ta tanıştım ve dünyanın siyasi durumuyla ilgili uzun tartışmalarımız oldu. Hem ulusal özgürlük hareketlerinin küresel selinden cesaret buluyordu hem de bu hareketlerin çoğunun liderliğinin sınırları olarak daha o zaman gördüğü işaretlerden rahatsız -son kitabında uzunca tartışacağı rahatsızlıklar- oluyordu. Bundan kısa bir süre sonra lösemi oldu. Tedavi için ilkin Sovyetler Birliği'ne ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti, ki ikisi de nafi-leydi. Onu Washington'da kaldığı hastanede ziyaret etme imkânım oldu, onunla Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni doğan ve hayran olduğu Siyah Gücü [Black Power] hareketini tartıştık. ABD'nin dünya siyasetine ilişkin öfkelen-di; "Amerikalılar diyaloga girmiyor hâlâ monologlar veriyorlar." Esasen kendini yaşamının son yılında ölümünden sonra *Yeryüzünün Lanetlileri*⁴¹ olarak basılacak kitabını yazmaya kızgın biçimde adamıştı. Fanon, Jean-Paul Sartre'ın yazdığı ve harikulade olduğunu düşündüğü meşhur önsözü okuyacak kadar yaşadı. Kitabın başlığı *Les damnés de la terre* tabii ki de dünya işçi hareketinin şarkısı Enternasyonal'in başlangıç dizelerinden alınmıştı. 1961'de çok genç yaşta öldü.

Fanon'a dünya çapında, tabii ki Amerika Birleşik Devletleri'nde de, ün getiren *Siyah Deri Beyaz Maskeler* değil, bu çalışması oldu. Kitap, 1968'in dünya devrimiyle doruğa çıkan birçok ve birbirinden farklı hareketin içindeki herkes için bir İncil gibi bir şey oldu. 1968'in ilk alevleri sönerken, *Yeryüzünün Lanetlileri* daha sessiz bir köşeye

⁴¹ *Siyah Deri Beyaz Maskeler*'in asıl Fransızca sürümün önsözünü yazmış Francis Jeanson'un sözleri.

çekildi. 1980'lerin sonlarında birçok kimlik ve koloni sonrası hareket ilk kitabını keşfetti, ki büyük ilgi çekti, çoğu da Fanon'u anlamadı. *Siyah Deri Beyaz Maskeler*'in giriş bölümünde yazdığı gibi Fanon, siyah adamın yabancılaşmasının aşılması Freudyen psikanalizin sunabileceğinden daha fazlasını gerektiriyordu. Freud, filogenetik bir açıklamadan ontogenetik bir açıklamaya geçilmesi gerektiğini iddia ediyordu; Fanon'a göre sosyojenik bir açıklama gerekiyordu. *Siyah Deri Beyaz Maskeler* post-modern yazında merkezî bir metin olarak ikinci bir yaşam alanı bulsa da, yayınlanmasından otuz sene sonra kitap hiçbir açıdan kimlik siyasetine bir çağrı değildi. Hatta son sayfalarda Fanon'un satırlarının açıkça ortaya koyduğu üzere tam aksi:

Renkli adamın felaketi kendisinin köleleştirildiği gerçeğinde yatar. Beyaz adamın felaketi ve insan olmayışının altında ise gerçekte bir yerlerde bir adamı öldürdüğü vardır.

Ve bugün dahi bu insandışılaştırmayı akılcı biçimde örgütlemek için varlıklarını sürdürüyorlar. Ama renkli bir adam olarak, mutlak olarak varolmak mümkün olduğunca, kendimi geçmişe dönük bir tazmin dünyasına kitlemeye hakkım yok.

Ben, renkli adam, sadece şunu istiyorum:

Aracın asla adama sahip olmamasını. Bir adamın bir adam tarafından, yani bir diğeri tarafından, köleleştirilmesinin sonsuza dek bitmesini. Benim için adamı keşfetmenin ve adamı sevmenin nerede olursa olsun mümkün olmasını. Zenci, beyaz adamdan fazlası değil.⁴²

⁴² New York 1963, kaynakçada "WE" olarak. Tercümeler yazar tarafından yapılmıştır. [Dipnot 35 dâhil? Ve sonrası?] [Versus yayınevi]

Fanon her ne ise oydu; ama bir post-modernist değildi. O, daha ziyade bir kısmı Marksist Freudyen, bir kısmı Freudyen Marksist ve çoğunlukla devrimci özgürlüklere kendini tamamen adanmış biri olarak nitelenebilir. Ancak o kendi zamanına ait olsa da, çalışmalarının bize sunacağı hâlâ çok fazla şey var. *Siyah Deri Beyaz Maskeler*'in son cümlesi şuydu: "Son duam: Ey bedenim, beni her zaman sorgulayan bir adam yap!" Fanon'un düşüncesinin yirmi birinci yüzyıl için faydası hakkındaki düşüncelerimi işte bu sorgulama ruhu içinde ortaya koyuyorum.

Kitaplarını yeniden okurken ilk olarak Fanon'un kendine tamamen güvenerek verdiği beyanların, özellikle de başkalarını eleştirirken, sertlik derecesiyle ve ikincisi çoğunlukla bu beyanları bazen birkaç sayfa sonra nasıl ilerlenmesi, başarılması gerekeni yapmak için ne gerektiğine dair Fanon'un tereddütlerini izlemesiyle sarsılıyorum. Ayrıca, tıpkı Sartre gibi, bu kitapların dünyanın güçlülerinden ziyade "yeryüzünün lanetlileri"ne, onun için "renkli kişiler" ile fazlasıyla örtüşen bir kategoriye, hitap ettiği oranla sarsılıyorum. Fanon hem zalim hem de küçümseyici güçlülere karşı her zaman öfkeli. Ama davranışları ve tavırları eşitsiz ve aşağılayıcı dünyayı sürdürmeye katkı sağlayan ve çoğunlukla bunu sadece kendilerine kırıntılar edinmek için yapan renkli kişilere daha da öfkeli. Aşağıda Fanon'un üç açmazı olduğunu düşündüğüm şeylere ilişkin fikirlerimi toplayacağım -şiddet kullanımı, kimlik iddiası ve sınıf mücadelesi.

Yeryüzünün Lanetlileri'nde böylesine güç veren ve bu kadar ilgi çekmesini -hem hayranlıkla hem de kınayarak-sağlayan şey ilk bölüm "Şiddete İlişkin" in açılış cümlesiydi:

Ulusal özgürlük, ulusal direniş, halka ulusluğun geri sağlanması, ortak zenginlik: hangi başlık kullanılırsa

*kullanılsın veya hangi yeni formüller sunulursa sunulsun, dekolonizasyon her zaman şiddet içeren bir olgudur.*⁴³

Bu çözümsel bir gözlem mi, yoksa bir siyaset tavsiyesi mi? Cevap belki iki anlama da geldiğidir. Belki Fanon'un kendisi bu ikisinden hangisinin öncelikli olduğundan emin değildir ve belki de fark etmiyordur. Temel toplumsal değişimin asla güç kullanımı olmadan yaşanmayacağı fikri yeni değildi. On dokuzuncu yüzyılın tüm radikal özgürleştirici gelenekleri, ayrıcalıklıların gerçek güçten asla gönüllü olarak vazgeçmeyeceğine inanıyordu, güç onlardan her zaman zorla alınırdı. Bu inanç toplumsal değişim yolunda bir “devrimci” ile bir “reformist” arasında varsayılan farkı tanımlamaya yaradı. Ama 1945 sonrası dönemde “devrim” ve “reform” arasındaki fark azalıyordu -en sabırsız, öfkeli, tavizsiz hareketlerin militanlarının arasında azalıyordu. Ve bu sebeple sosyolojik bir çözümleme değil bir siyaset tavsiyesi olarak şiddet kullanımı gündeme geliyordu.

“Devrimci” hareketler iktidara geldiğinde vadettiklerinden çok daha azını başarıyor gibi görünüyorsa, “reformist” hareketlerin de çok daha iyisini yapmadığı aynı oranda doğrudur. İşte şiddet üzerine siyasete dair boca lama da bu yüzden. Cezayirli milliyetçiler kendi biyografik tecrübelerinde bu döngüyü yaşadılar. 1958'teki kuruluşundan 1961'e kadar GPRA'nın başkanı olan Ferhat Abbas, siyasi hayatının ilk otuz yılını reformist olarak geçirdi ve sonrasında kendisinin ve hareketinin hiçbir ilerleme kaydetmediğini kabul etmek zorunda kaldı. Cezayir sonsuza kadar bir koloni olarak, “köleleştirilmiş” olarak kalmak istemiyorsa şiddetli isyanın tek anlamlı taktik olduğu sonucuna vardı.

⁴³ Fanon, *Black Skin, White Masks*, London [1967] 1970, ss. 164-5. [Encore]

*Yeryüzünün Lanetlileri'*nde Fanon siyasi bir taktik olarak kuvvet kullanımına ilişkin üç konuya işaret ediyor. Evvela "Maniheist"⁴⁴ kolonyal dünyada, [şiddetin] asıl kaynağı kolonileştirenin süregelen şiddetli eylemleridir:

*Tek anladığı dilin kuvvet kullanımı olduğunu söylemekten asla vazgeçemeyen kişi sözünü kuvvet kullanarak söylemeye karar veriyor. Aslında her zaman olduğu gibi yerleşimci, özgür olmaya karar verirse seçmesi gereken yolu gösterdi. Kolonileştirilmiş kişinin seçtiği iddiası yerleşimci tarafından ortaya konmuştur ve olayların ironik biçimde tersine dönmesiyle kolonyalistin kuvvet kullanımından başka bir şeyi anlamadığını kabul eden artık kolonileştirilmiş kişidir.*⁴⁵

İkinci nokta ise şiddetin kolonileştirilmişlerin hem toplumsal psikolojisini hem de siyasi kültürünü dönüştürdüğüdür.

*Ama kolonileştirilmiş kişiler açısından bu şiddet, onların tek çalışması olduğundan, karakterlerini olumlu ve yaratıcı niteliklerle doldurur. Her birey uzun bir zincirin bir parçasını oluşturduğundan, yerleşimcilerin başlangıçtaki şiddetine karşı hızla yükselen şiddetin büyük organizmasının bir parçası olduğundan; şiddet kullanımı onları bir bütün olarak birbirine bağlar. Gruplar birbirini tanır ve geleceğin ulusu şimdiden bölünemez hâle gelir. Silahlı mücadele halkı seferber eder, yani hepsini bir yöne, bir doğrultuya sokar.*⁴⁶

⁴⁴ Ç.N. Maniheizm dininin katı ikili yapısı meşhurdur. Kolonyal güç ve koloni arasındaki sert ikiliğe dair bir metafor.

⁴⁵ WE, ss. 315-6.

⁴⁶ WE, s. 84.

Yalnız üçüncü nokta, ikincideki iyimser tonla açılış bölümünde ortaya atılan ulusal ve insani özgürlüğe yönelen geri dönülmez gözüken yolla çelişiyor gibi görünür. Kitabın Cezayir’de süren ulusal özgürlük savaşı sürecinde yazılan ikinci ve üçüncü bölümleri; özellikle “Şiddete İlişkin”i aydınlatmaları açısından ilgi çekicidir. İkinci bölüm, “Kendiliğindenlik: Güçlü ve Zayıf Yönleri” milliyetçi hareketlerin genel bir eleştirisidir. Fanon, onların “içkin kusuru”nun “en siyaseten bilinçli unsurlara: kasabalardaki işçi sınıflarına, vasıflı işçilere ve kamu görevlilerine” -yani yüzde 1’den fazlasını ancak temsil edebilecek nüfusun küçücük bir kısmı- odaklanmaları olduğunu söyler:

Milliyetçi partilerin ezici çoğunluğu kırsaldaki kişilere derin bir güvensizlik besliyor... Batılılaşmış unsurların köylülüğün geniş kısmına dair fikirleri sanayileşmiş ülkelerdeki kasaba işçileri arasında bulunanları andırıyor.⁴⁷

Bu içkin kusur, onların devrimci hareket olmakta başarısız olmalarının sebebinin ta kendisi; çünkü Batılılaşmış bir proletaryaya dayanamayacaklarından bunun yerine şehir merkezlerinin dış çeperlerinde engellenmiş, yerinden edilmiş köylülere dayanmaları gerekiyor:

İşte bu insanlık kitlesi içinde, bu gecekondlu kişilerinde, lümpen proletaryanın merkezinde, isyan şehirli öncülüğü bulacaktır. Çünkü lümpen proletarya, yani kabilelerinden ve klanlarından koparılmış açıktan ölen erkekler ordusu, kolonileştirilmiş bir halkın en radikal devrimci ve en kendiliğinden kuvvetlerinden birini oluşturur.⁴⁸

⁴⁷ WE., s. 93.

⁴⁸ WE, ss. 108-11.

Fanon bu zafer şarkısından kabilesizleştirilmiş lümpen proletaryaya, oradan da milliyetçi hareketlerin iktidara geldiğindeki doğası üzerine bir çözümlemeye geçer. Gaddar ve acımasızdır, bu kitabın en ünlü cümlelerinden birinde onları alenen suçlar: “Tek parti burjuva diktatörlüğünün modern biçimidir; maskesi düşmüş, boyası atmış, vicdansız, alaycı”. Gelişmemiş ülkelerin ulusal burjuvasına “karşı çıkılmamalıdır; çünkü ulusun topyekûn, ahenkli kalkınmasını yavaşlatabileceği” hükmüne varır. “Sadece azimle karşı çıkılmalıdır; çünkü kelimenin gerçek anlamıyla hiçbir işe yaramaz.” Sonra milliyetçiliğe yönelik açık ve basit bir ithamda bulunur:

Milliyetçilik, ne bir siyasi öğreti ne de program. Eğer ülkenin gerilemesinden veya en iyi ihtimalle duraklayıp belirsizleşmesinden gerçekten kaçınmak istiyorsan ulusal bilinçten siyasi ve toplumsal bilince hızlıca ilerlemek gerekir... Kitleleri beslemek için sadece milliyetçilik sunan bir burjuvazi görevinde başarısız olur ve bir dizi aksilikle karşılaşır.⁴⁹

Fanon, işte bu noktada ikinci konum olan kimlik soruna döner. Tartışmayı tabii ki de antik medeniyetleri övmenin günümüzde kimseyi doyurmadığıyla başlatır. Ama Batılı kültürle araya mesafe koymanın meşru hedefine hizmet eder. Kültürün ırksallaştırılması en başta kolonileştirenlerin sorumluluğuydu, “bu Avrupalılar diğer kültürlerin yokluğunda oluşan boşluğu doldurmak için beyaz kültürü kurmayı hiç bırakmadılar”. Fanon, Zencilik kavramının “beyaz adamın insanlığa ettiği o hakaretin mantığı değilse de duygusal anti-tezi” olduğunu iddia eder. Ama

⁴⁹ Fanon burada açıkça Cezayir Muharebesi’nden ve onun Cezayir devrimindeki rolünden etkilenmiş. WE, s. 129.

“Afrika kültüründen erkeklerin iddialarını ırksallaştırma-ya götüren bu tarihi sorumluluğun... onları çıkmaz bir so-kağa sokma eğilimi vardır” diye devam eder. Fanon; ulusal özgürlük için siyasi mücadelede konumlanmamış, bundan bağımsız bir kültürel kimlik iddiasına yönelik her çabaya çok eleştirel yaklaşır. Dördüncü bölüm “Ulusal Kültür Üze-rine” de şöyle yazar:

Bir siyah kültürün yaratılmasının mümkün olduğuna inanmak Zencilerin ortadan kaybolduğunu unutmak-tır... Asla siyah kültürü diye bir şey olmayacak; çünkü siyah cumhuriyetleri tekrar var etmenin mesleği oldu-ğunu hisseden tek bir siyasetçi yok. Mesele, bu adamlar-ın halklarına vermek istedikleri yeri, karar verdikleri toplumsal ilişkilerin türünü ve insanlığın geleceği için sahip oldukları bakış açısını bilmeye çalışmaktır. Önem-li olan budur; diğer her şey gizemlileştirmektir, hiçbir şey göstermez.⁵⁰

Son saldırısı kimlik siyasetinin tam tersidir:

Eğer insan⁵¹ eylemleriyle biliniyorsa, günümüzde bir entelektüel için en acil şey ulusunu inşa etmektir. Eğer bu inşa doğruysa, yani halkın ortaya konan iradesini yo-rumluyor ve Afrika halklarının isteklerini gösteriyorsa, gereklilikten bir ulusun inşa edilmesine evrenselleştirici değerlerin keşfi ve teşviki de eşlik eder. Diğer uluslardan hiç de uzak durmayan ulusal özgürlük, ulusa tarih sah-nesinde rolünü oynatır. Uluslararası bilinçliliğin yaşa-dığı ve büyüdüğü yer ulusal bilinçliliğin kalbidir. Ve bu

⁵⁰ Sırasıyla WE, ss. 165, 175-6, 203-4.

⁵¹ Ç.N. İnsanlığın tümü kast edilerek, ataerkil toplumda insanın normu/standartı erkeğin (man/ men) kullanılması yakın zamana kadar oldukça yaygındı. Yazarın burada aslında “erkek” kelime-sini kullandığının belirtilmesi gerekiyor.

*iki yönlü ortaya çıkış nihayetinde sadece tüm kültürün kaynağıdır.*⁵²

Ancak *Yeryüzünün Lanetlileri*'nin Sonuç bölümünde, sanki Afrika için farklı yolların -Avrupalı olmayan bir yolun- özelliklerini hafife almada çok ileri gitmiş gibi Fanon, Amerika Birleşik Devletleri örneğine işaret eder. ABD, hedefini Avrupa'ya yetiştirmek olarak koymuş ve bunda öyle başarılı olmuştur ki "içinde Avrupa'nın lekelerinin, hastalığının ve insan olmayışının dehşetengiz boyutlara ulaştığı bir canavara dönüşür". O zaman Fanon'a göre Afrika "yetiştirme"ye çalışmamalı ve üçüncü bir Avrupa olmalıydı, hatta aksine:

*İnsanlık bizden böylesi bir taklitten başka bir şey bekliyor, ki [bu taklit] neredeyse müstehcen bir karikatür olurdu. Afrika'yı yeni bir Avrupa'ya ve Amerika'yı yeni bir Avrupa'ya döndürmek istiyorsak ülkelerimizin kaderini de Avrupalılara bırakalım. Nasıl yapılacağını aramızdaki en yeteneklilerden daha iyi bileceklerdir. Ama eğer insanlığın bir adım daha ilerlemesini istiyorsak, Avrupalıların göstermediği farklı bir seviyeye çıkarmak istiyorsak, o zaman yeni şeyler icat etmeliyiz ve keşfetmeliyiz... Yoldaşlar; Avrupa için, kendimiz için ve insanlık için yeni bir sayfa açmalı, yeni kavramlar oluşturmalı ve yeni bir adamı planlamaya çalışmalıyız.*⁵³

Fanon'un iki kitaptaki örgüsünde de kültürel kimliğe ve ulus kimliğine ilişkin meselede tüm sistem karşıtı düşüncüyü geçtiğimiz yarım yüzyılda saran ve muhtemelen önümüzdeki yarım yüzyılda da saracak olan temel açmazı

⁵² WE, ss. 212-4, 234-5.

⁵³ WE, ss. 247-8.

görüyoruz. Avrupalı evrenselciliğinin reddi, tüm Avrupalı hâkimiyetin ve modern dünya sisteminin yapısındaki söylemsel gücünün -Anibal Quijano'nun gücün koloniselliği olarak adlandırdığı- reddinin temelindedir. Ama aynı zamanda eşitlikçi bir dünyanın veya tarihsel sosyalist istek olarak adlandırılabilir şeyin mücadelesine kendini adayan herkes Fanon'un "ulusal bilinçliliğin tuzakları" olarak adlandırdığı şeye ihtiyatla yaklaşıyor. Öyleyse, Fanon'un sözleriyle insanlığın "bir adım daha ilerleyeceği" bir gelecek yolunda kalmanın tek yolu gibi durduğundan örmeye devam ediyoruz.

Üçüncü konum sınıf mücadelesi, Fanon'un yazılarında hiçbir yerde merkezî biçimde tartışılmadı. Ve yine de onun dünya görüşünün ve çözümlemelerinin merkezinde. Çünkü Fanon tabii ki de Marksist kültür içinde yetişti -Martinique'te, Fransa'da, Cezayir'de. Onun ve beraber çalıştığı herkesin bildiği dil Marksist önermelerle ve kelimelerle doluydu. Ama aynı zamanda Fanon ve beraber çalıştıkları bu dönemin komünist hareketlerinin katılmış Marksizmine karşı zorla isyan ettiler. Aimé Césaire'ın *Kolonyalizm Üzerine Söylem*'i kolonyal dünyanın entelektüellerinin (ve tabii ki de bunda yalnız değiller) neden komünist partilere olan adanmışlıklarından vazgeçtiklerinin ve sınıf mücadelesinin gözden geçirilmiş bir sürümünü ortaya koyduklarının klasik bir ifadesi olmaya devam etmekte. Bu tartışmalardaki kilit mesele mücadele eden sınıfların hangileri olduğuydu? Uzun bir süre bu tartışma Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ve Sovyetler Birliği'nin Komünist Partisi'nin kategorileriyle doluydu. İddia basitçe, modern kapitalist bir dünyada iki sınıf temelden çatışma içindeydi ve bunlar şehirli, sanayileşmiş burjuva ve şehirli sanayileşmiş proletaryaydı. Tüm diğer gruplamalar ölmüş veya ölmekte olan yapıların kalıntılarıydı ve herkes kendisini

burjuva ve proleter olarak tanımladıkça, bunlara katıldıkça kaybolmaya mahkûmdular.

Fanon'un yazdığı döneme gelindiğinde, çok az kişi bunu gerçek durumun yeterli veya güvenilir bir özeti olarak görüyordu. Şehirli sanayileşmiş proletarya, dünya nüfusunun çoğunluğu olmaya dahi yakın değildi ve genelde zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan bir grup gibi gözüküyordu. Sonuç olarak çoğu hareket ve entelektüel, sınıf mücadelesinin sosyolojik çözümlemesi olarak, daha iyi ve radikal siyasetin temeli olarak daha etkin bir işlevi olan farklı bir çerçeve arayışındaydı. Devrimci faaliyetin "öncü"sü olabilecek tarihi özne için çok fazla yeni aday önerisi vardı. Fanon onları kabilesizleştirilmiş, şehirlileştirilmiş lümpen proletaryada bulduğunu düşündü. Ama "kendiliğindenliğin tuzaklarını" anlatırken kendi şüphelerini de kabul etti.

Sonuçta Fanon'dan bize kalan tutkudan ve siyasi eylem için bir şablondan daha fazlası. O, müşterek açmazlarımızın nefis bir resmini çiziyor. Şiddet olmadan yeryüzünün lanetlileri hiçbir şeyi başaramaz. Ama şiddet ne kadar onarıcı ve etkili olursa olsun hiçbir şeyi çözmez. Tüm Avrupalı kültürün hâkimiyetinden kopmadan ilerlemek mümkün değil. Ama bunu izleyen tikellik iddiası kişi iradesini kısıtlıyor ve eninde sonunda "tuzaklar"a götürüyor. Sınıf mücadelesi, hangi sınıfların gerçekten mücadele ettiğini bilirsek merkezde. Ama örgütsel yapı olmadan kendi başına lümpen sınıflar kendi kendini tüketir.

Fanon'un da beklediği gibi, kendimizi mevcut kapitalist dünya sisteminden başka bir şeye uzun geçiş içinde buluyoruz. Bu, sonucu tamamen belirsiz bir mücadele. Fanon söylememiş olabilir; ama kitapları bunu sezdiğinin delilidir. Bu mücadeleyi müşterek olarak aşip daha iyi bir dünya sistemine geçip geçemeyeceğimiz geniş çapta

Fanon tarafından tartişılan üç açmazın karşısına çıkma becerimize bağlı -onlarla yüzleşmek, onlarla hem analitik anlamda zeki, hem Fanon'un uğruna savaştığı "yabancılaşmanın tersine çevrilmesi"ne ahlaken adanmış biçimde başa çıkmak, karşılaştığımız gerçekliklere siyaseten uygun bir biçimde onlarla bu başa çıkmayı uyarlamak.

Otuz sene önce Afrika'nın dünya ekonomisindeki rolü üzerine denemelerimin bir derlemesini yayınladım. Başlığı *Afrika ve Modern Dünya* idi. O zamandan bu yana hem Afrika'da hem de dünya sisteminin bütününde çok fazla şey yaşandı. Bir başka denemeler kümesini de bir araya getirmenin zamanı gelmiş gibi duruyor.

Bu derlemede üç meseleyi tartışacağım: İlki benim modern dünya sisteminin yapısal krizi olarak adlandırdığım şey. Neredeyse beş yüz yıldır modern dünyayı şekillendiren kapitalist sistemden, halefi olacak sisteme veya sistemlere tekil dönüşüm sürecinde olduğumuza inanıyorum. Bu yapısal kriz bir 30-40 yıl daha devam edecek. İki muhtemel sonuç var; biri, şu an yaşadığımız sistemden daha iyi, diğeri daha kötü. Sonucu tahmin etmek imkânsız; ama mücadeleyi çözümleyebilir ve bunu etkilemeye çalışabiliriz. Biri William G. Martin'le beraber olmak üzere bu dünya çapındaki yapısal krizin Afrika'ya etkisini çözümlemeye çalıştığım dört deneme yazdım.

Ardından, geçtiğimiz otuz yılda öne çıkan bir siyasi duruş olan kimlik siyasetine dönüyorum. Sadece Afrika'ya özgü olmayan kimlik siyaseti, dünya sistemindeki her yerin siyasi mücadelelerinin merkezinde. Bu yaklaşımın Afrika'ya özgü açmazlarını dünya sistemi bağlamında değerlendirdiğim dört deneme yazdım.

Son altı denemede Afrikalı düşünürlerin hem dünya sistemindeki hem Afrika'daki güncel meseleler hakkında çözümlemeleri üzerine kafa yordum.

aryen

www.wesanenaryen.com